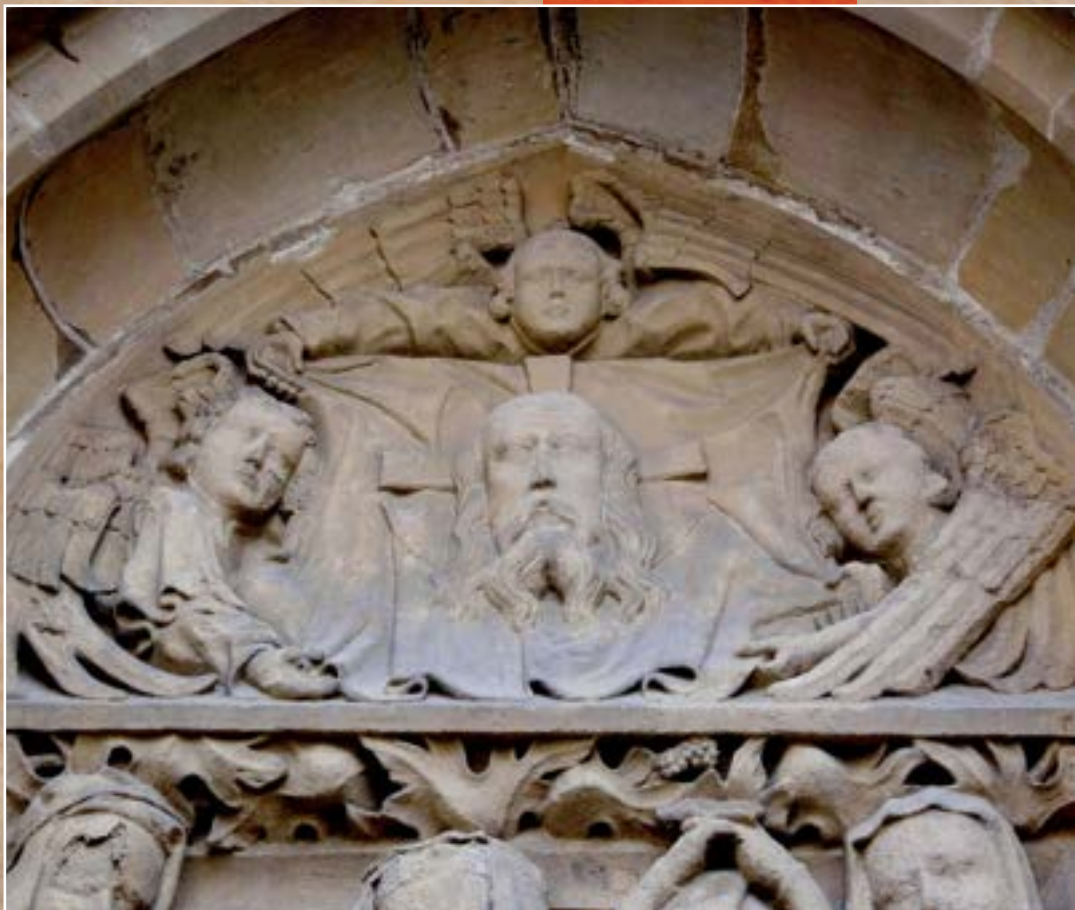

PETER ZUBKO

KULT

SVÄTEJ KRVI V KOŠICIACH

ROZPRÁVANIE
O STRATENÝCH STREDOVEKÝCH RELIKVIÁCH

KULT SVÄTEJ KRVI V KOŠICIACH

Rozprávanie o stratených stredovekých relikviách

PETER ZUBKO

KULT SVÄTEJ KRVI V KOŠICIACH

Rozprávanie o stratených stredovekých relikviách

KULT SVÄTEJ KRVI V KOŠICIACH

Rozprávanie o stratených stredovekých relikviách

Autor:

Prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

Recenzenti:

J. E. Mons. prof. ThDr. PhDr. Stanislav Stolarík

PhD. Doc. PhDr. Ivan Chalupecký

JUDr. Jozef Kirst

Prof. PaedDr. ThLic. Martin Weis, ThD.

© Peter Zubko, 2012, 2013

Publikácia vznikla ako výstup projektu VEGA č. 1/0966/11

Interekleziálne relácie latinských a byzantských katolíkov na východnom Slovensku do vzniku Prešovskej eparchie.

ISBN 978-80-971061-2-6

Venujem pamiatke môjho otca Michala

OBSAH

Skratky a značky	9
ÚVOD	11
1 KOŠICE - PÚTNICKÉ M(I)ESTO STREDOVEKÉHO UHORSKA	15
2 V PREDVEČER ZÁZRAKU	19
3 KOŠICKÝ EUCHARISTICKÝ ZÁZRAK	23
4 KOŠICKÁ „SAINTE-CHAPELLE“ NA RELIKVIE SVÄTEJ KRVI	29
5 PRVÍ ANJUOVSKÍ KRÁLI A KOŠICE	35
6 ÚCTA KRÁLA ĽUDOVÍTA I. VEĽKÉHO K MANDYLIONU	37
7 PRENESENIE RELIKVIÍ SVÄTEJ KRVI	41
8 ODPUSTKOVÁ BULA PÁPEŽA BONIFÁCA IX.	43
9 KULT SVÄTEJ KRVI A KULT SV. ALŽBETY	47
10 PUTOVANIE DO KOŠÍC	51
11 ORTODOXNÍ PÚTNICI	55
12 RELIKTY VÝCHODNÉHO KRESŤANSTVA V KOŠICIACH	59
13 RELIKVIE SVÄTEJ KRVI V DÓME SV. ALŽBETY	61
14 PRIMÁRNA IKONOGRAFIA RELIKVIÍ SVÄTEJ KRVI	73
15 MANDYLION V DEJINÁCH CIRKVI	75
16 <i>VERA EFFIGIES</i> NA ÚZEMÍ STREDOVEKÉHO SLOVENSKA	79
17 VPLYV A ROZŠÍRENIE KOŠICKÉHO KULTU SVÄTEJ KRVI	85
18 ZÁNİK KULTU SVÄTEJ KRVI V KOŠICIACH	89
19 BAROKOVÉ MEMENTO	95
20 STREDOVEKÁ MODLITBA K RELIKVIÁM SVÄTEJ KRVI Z KOŠÍC	99
21 NOVOVEKÉ DEJINY DÓMU	101
22 CHRONOLÓGIA KULTU SVÄTEJ KRVI V KOŠICIACH	105
ZÁVER	107
BIBLIOGRAFIA	109
Zoznam použitých obrázkov	121
SUMMARY	123

SKRATKY A ZNAČKY

?	neistý, pochybný alebo chýbajúci údaj
()	v oblých zátvorkách v citátoch sa nachádzajú slová, ktoré dopĺňajú zmysel textu, pretože v pôvodine buď chýbajú, nachádzajú sa na inom mieste, alebo dopĺňajú zmysel slovenského prekladu
[]	v hranatých zátvorkách sa nachádzajú zrekonštruované údaje (dátumy a mená), ktoré sa v primárnom prameni nenachádzajú, je ich však možné zrekonštruovať
AACass	Archivum Archidioecesis Cassoviensis, Archív Košickej arcidiecézy
Am	Kniha <i>Amos</i> , Starý zákon
AMK	Archív mesta Košice
DS	DENZINGER, H.: <i>Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum 43^a edizione bilingue</i> . Hünermann, P. (ed.). Bologna : Edizioni Dehoniane Bologna, 2012.
DSP II.	<i>Dokumenty Soborów Powszechnych II (869 – 1312)</i> . Baron, A. – Pietras, H. (eds.). Kraków : Wydawnictwo WAM – Księża Jezuici, 2003.
ed(s).	editor(i)
Ex	Kniha <i>Exodus</i> , Starý zákon
f., fol.	folio
gr.	(po) grécky
Hebr	List <i>Hebrejom</i> , Nový zákon
Iz	Kniha <i>Izaiáš</i> , Starý zákon
kol.	kolektív
lat.	(po) latinsky
Lk	<i>Evanjelium podľa Lukáša</i> , Nový zákon
MVHRH	<i>Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series prima. Tomus quartus. Bullae Bonifacii IX. P. M. Pars altera. 1390 – 1404</i> . Budapest : Franklin-társulat könyvnyomdája, 1889.
Nár	Kniha <i>Nárek</i> y, Starý zákon
nesign.	nesignované, bez signatúry
Nm	Kniha <i>Numeri</i> , Starý zákon
OFM	Ordo fratrum minorum, menší brat (františkán)
OP	Ordo praedicatorum, dominikán(ka)
OSB	Ordo sancti Benedicti, benediktín
porov.	porovnaj
s.	strana
sign.	signatúra
sv.	svätý, svätá, sväté, svätí
TA	Tajný archív (fond v AMK)
uh.	(po) uhorsky, uhorský názov
Zach	Kniha <i>Zachariáš</i> , Starý zákon
zost.	zostavovateľ(ka), zostavovatelia, zostavil(i)

ÚVOD

Začiatky kultu relikvií súvisia s kultom mučeníkov. V novozákonných *Skutkoch apoštolov* (6,8 – 7,60) je opísané martyrium sv. diakona Štefana, v *Zjavení apoštola Jána* (6,9; 17,6) sa spomínajú mučeníci pochovaní pod oltármi. Najstaršiu mimobiblickú autentickú správu o úcte relikvií nachádzame v *Umučení sv. Polykarpa*, biskupa zo Smyrny († medzi 155 – 161): „Tak sme napokon mohli vziať jeho kosti, cennejšie od klenotov a drahšie od zlata, aby sme ich uložili na určenom mieste. Tam tiež, ak to bude možné, nám Pán dovolí stretnúť sa spolu v natešení a radosti, aby sme slávili každý rok Polykarpovo mučeníctvo ako deň jeho narodenín [pre nebo] a týmto spôsobom (aby sme) si spomínali na tých, ktorí bojovali pred nami a potom cvičili a pripravovali tých, ktorí budú bojovať v budúcnosti.“¹ Proti kultu mučeníkov dlho brojil veľký západný otec sv. Augustín (354 – 430), ale po osobnom stretnutí sa s relikviami sv. diakona Štefana v roku 425 zmenil názor a obhajoval kult relikvií a zázraky, ktoré sa diali na hrobch mučeníkov, a to v diele *De civitate Dei* (XXII, 8-10).² Uctievanie relikvií a zázraky tak boli nosnou latinskou cirkevnou autoritou kresťanského staroveku legitimizované. Podobne sa na kresťanskom východe vo 4. – 5. storočí objavuje uctievanie ikon, ktoré sa stalo integrálnou súčasťou kultu v 6. – 7. storočí; následne prešlo krízou, ale po Druhom nicejskom sneme (787) získalo nespochybniteľnú teologickú legitimitu.³ V 13. storočí sa kult relikvií mimoriadne rozšíril.⁴ Tieto udalosti sa stali východiskami pre kult relikvií a obrazov.

V literatúre o Košiciach existuje nepriama zmienka o eucharistickom zázraku. Jedná sa o ojedinelú správu z vatikánskych archívov, podľa ktorej sa v Dóme sv. Alžbety v Košiciach nachádzali relikvie *Svätej krvi* alebo *Kristovej krvi*. Tieto relikvie boli označované za slávne a konali s k nim veľkolepé púte. Pôvod, dejiny a zánik kultu zostávajú zahalené tajomstvom z titulu nedostatku prameňov. Práve preto im dosiaľ nebola venovaná náležitá pozornosť a nebol im pripisovaný ani náležitý význam. Košický historik Vojtech Wick vo svojich knihách o Dóme (1936) a Košiciach (1941) a pred ním Jozef Mihalik (1912)⁵ spomínajú listinu o kulte košických relikvií, ktorá bola publikovaná v roku 1889 po objavení vo vatikánskych archívoch,⁶ ale kultu Svätej krvi

1 *Acta sanctorum... Januarii tomus tertius...* Bollandus, J. (ed.). Parisiis et Romae : Apud Victorem Palmé, 1866, s. 320-322; ZUBKO, P.: *Kresťanský starovek*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2007, s. 62; *Príbehy rané kresťanských mučeníkú. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury*. Kitzler, P. (usp.). Praha : Vyšehrad, 2009, s. 72.

2 AUGUSTINUS, A.: *O Boží obci (II)*. Praha : Karolinum, 2007, s. 392-402; v skrátenej verzii: AUGUSTÍN, Sv.: *Boží štát. II. zväzok*. Trnava – Bratislava : SSV – Lúč, 2005, s. 371-385.

3 ELIADE, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí /III/. Od Muhammada po reformy*. Bratislava : Agora, 1997, s. 59; JEDIN, H.: *Malé dejiny koncilů*. Praha : Česká katolická charita, 1990, s. 26-27.

4 NADOLSKI, B.: *Leksykon liturgii*. Poznań : Pallottinum, 2006, s. 1285-1286.

5 WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice : Nákladom mesta Košíc, 1936, s. 24-26; WICK, B.: *Kassa története és műemlékei*. Kassa : Kassa thj. sz. kir. város közönsége, 1941, s. 42, 368a; MIHALIK, J.: *A kassai Szent-Erzsébettemplom*. Budapest : A magyar tudományos akadémia, 1912, s. 25-26.

6 Porov. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series prima. Tomus quartus. Bullae Bonifacii IX. P. M. Pars altera. 1390 – 1404 (MVHRH I/4)*. Budapest : Franklin-társulat könyvnyomdája, 1889, s. 417-418.

sa podrobnejšie nevenujú. Niektorí historici o kulte Kristovej krvi aj napriek tomu pochybovali,⁷ lebo iné pramene o ňom mlčia, resp. ho nespomínajú. Pramene však zvyknú mlčať o bežných a samozrejmych veciach. Príbeh o Svätej krvi v Košiciach bol po stáročia zabudnutý. Pokúsime sa ho zrekonštruovať a vyrozprávať rad-radom ako sa pravdepodobne stal,⁸ objasniť jeho miesto v lokálnom a časovom kontexte, interpretovať ho a poukázať na jeho relikty a skutočný význam v (cirkevných) dejinách Košíc a našich krajín.

Zrekonštruovať svet dávnej viery, od ktorej nás delí niekoľko období a nedostatok písomných prameňov, je ťažká úloha. Neraz aj zostalo niekoľko kamienkov zo zaniknutej mozaiky, ktoré neraz ani nevieme správne čítať, identifikovať a zaradiť do kontextu, pretože naše nazeranie na svet viery je v dnešnej desakralizovanej spoločnosti taký, že síce rozumieme kultúrnym, umeleckým, architektonickým a ďalším kultúrotvorným vzťahom, ale nevieme ich vysvetliť očami pôvodného stredovekého tvorca a jeho adresáta. Často sa súčasník pozerá na stredoveké zázraky skepticky až ironicky, vykladá si ich ako legendy a mýty, kým očití svedkovia ich vnímali veľmi realisticky. Často sa tiež pozeráme na pamätníky stredovekej viery, ktoré interpretujeme z pohľadu kultúry, umenia alebo materiálnych vzťahov, len nie z pohľadu stredovekej duše a jej sveta. Preto sa musíme k podstate stredovekej viery prepracovať terminológiou súčasného jazyka, cez prejavy kultúry, ako nazývame pamiatky zo stredoveku. Najdôležitejšou stredovekou náboženskou udalosťou v dejinách Košíc, ktorá pomohla rozvoju mesta, prispela k výstavbe Kaplnky sv. Michala a neskôr aj terajšieho Dómu sv. Alžbety⁹ a výrazne poznamenala ich výzor a ikonografiu, bol miestny eucharistický zázrak.

O kulte okrajovo písal Ondrej R. Halaga (1992).¹⁰ Na spomínaný kult Svätej krvi sme upozornili v roku 2000¹¹ po objavení obrazového prameňa. Po zverejnení o kulte následne písali Štefan Eliáš (2007),¹² podrobnejšie Tim Juckes (2008)¹³ a Katarína Nádaská (2011).¹⁴ Presný a podrobný príbeh o kulte Kristovej krvi v Košiciach aj napriek tomu doteraz nepoznáme. Pokúsili sa ho preto zrekonštruovať na základe mála zachovaných písomných prameňov a ikonografie. Tieto podklady, ktoré nikto nespochybňuje, sme sa pokúsili interpretovať v kontexte povahy Katolíckej cirkvi, jej viery a disciplíny a tiež v kontexte doby. Ako preklenujúce podklady, ktorými sme sa pokúsili o nejednu interpretáciu a komparáciu, využili sme poznatky zahraničnej i domácej literatúry a vlastný výskum. Využili sme chronologickú i retrospektívnu metódu, kauzalitu, nespočetné porovnania. Na spracovanie problematiky sme ďalej využili interdisciplinárne prepojenia medzi históriou, pomocnými vedami historickými, dejinami umenia, rôznymi

7 Porov. MAROSI, E.: *Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. II – III.* In: *Művészettörténeti értesítő* XVIII (1969), s. 1-45, 89-127; XX (1971), s. 261-291.

8 Porov. Lk 1,1-3.

9 Termín „Dóm“ v prísnom slova zmysle patrí takému kostolu, pri ktorom je zriadená metropolitná, katedrálna alebo kolegiálna kapitula. V nemčine od týchto reálií vzniklo pomenovanie *Domherr* (diecézny/svetský kanonik) na rozlíšenie od *Chorherr* (chórový/rehoľný kanonik), ktorí pôsobili v niektorých kláštorných konventoch, v závislosti od mníšskych regúl. V prípade Košíc bol druhý alžbetínsky kostol označovaný ako *Dóm* až od roku 1804, keď vznikla Košická diecéza a Košická kapitula. Dovtedy sa v prameňoch prísne označuje ako „Kostol sv. Alžbety“, „veľký kostol“ (ľudovo sa tak nazýva dodnes) alebo „kamenný kostol“. Vzhľadom na architektúru s vyššou hlavnou lodou a celkovo nepárnym počtom lodí sa Dóm bežne v prameňoch nazýva bazilika. Kvôli zjednodušeniu a jasnosti nazývame v tejto práci druhý alžbetínsky kostol termínom Dóm aj pred rokom 1804.

10 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992, s. 373-379.

11 ZUBKO, P.: *Náš Dóm – naše srdce*. In: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Vaško, I. a kol. (zost.). Košice 2000, s. 11-39.

12 ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 1. diel. Pravek a stredovek*. Košice : [Typopress], 2007, s. 141.

13 JUCKES, T.: *St. Elisabeth's in Košice. Town, Court and Church-Building in Late Medieval Hungary*. [Dizertačná práca.] London : Courtauld Institute of Art, 2008; JUCKES, T.: *The Košice Burghers and their Blood. Cult Management, Plan Change and Church Building in Late Medieval Hungary*. In: *Studies in Medieval Art. Liber amicorum Paul Crossley*. Vol. 1. Opacic, Z. – Timmermann, A. (eds.). Turnhout 2011, s. 197-205.

14 NÁDASKÁ, K.: *Cirkevné dejiny Košíc v 13. – 16. storočí s dôrazom na kult sv. Alžbety*. [Dizertačná práca.] Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, 2011, 203 s.

teologickými disciplínami (biblická, dogmatická, spirituálna, sakramentálna, pastorálna teológia, cirkevné dejiny, kánonické právo) a výkladom obsahu/významu termínov latinského jazyka.

O relikviách Svätej krvi ani o púťach do Košíc neexistujú bohaté informácie, skôr naopak, zachovaných správ a pamiatok je veľmi málo. To však neznamená, že by sa v Košiciach spomenuté relikvie nenachádzali, alebo že by boli nevýznamné. Ich prítomnosť v meste sa vo svojom čase stala samozrejmosťou, čo svedčí o uživotnení tohto miesta v živote mesta, širokého regiónu, ba celej krajiny. Pretože sa doteraz táto téma nestala predmetom väčšieho záujmu, pri bádani sa jej nevenovala ani vedľajšia pozornosť; je pravdepodobné, že sa nájdú ďalšie zmienky o košických relikviách Svätej krvi alebo o putovaní do Košíc. Vzhľadom na to, že tematika relikvií, stredovekých pútí a cirkevného života sú rovnako okrajové témy, zvolili sme na mnohých miestach práce podrobný výklad niektorých reálií, ktorý sa môže zdať ako odbočovanie od hlavnej línie práce, bol to však zámer obohatiť čitateľa.

Na tomto mieste ďakujem všetkým, ktorí sa venovali histórii Košíc, predovšetkým jej sakrálnych objektov, a množstvu historikov a archivárov, ktorých práce sme akýmkoľvek spôsobom mohli využiť v prospech rekonštruovania strateného príbehu o relikviách Svätej krvi v Košiciach. Bolo to dobrodružstvo na spôsob detektívky. Bez ich doterajšieho výskumu a cenných detailov by z mozaiky ich údajov nebolo možné napísať toto dielo. Za recenzovanie, konzultácie, rady a osobnú nápomocnosť ďakujem týmto osobám (v abecednom poradí): Ing. Mária Bartková, J. E. Mons. doc. ICLic. PhLic. Vladimír Filo, Mgr. Juraj Gembický, Mária Hajdúová, Mgr. Peter Hančarik, doc. PhDr. Ivan Chalupecký, JUDr. Jozef Kirst, Milan Kolcun, Peter Kosár, Ján Lau-da, Mgr. Jozef Mihalko, Mgr. Karol Moravský, Anna Nováková, Mária Palenčárová, J. E. Mons. prof. ThDr. PhDr. Stanislav Stolárik, PhD., PhDr. Gabriel Szeghy, Mons. ThLic. František Šándor, Viliam Ščavnický, Miroslav Timulák, prof. PaedDr. ThLic. Martin Weis, PhD.

1 / KOŠICE - PÚTNICKÉ M(I)ESTO STREDOVEKÉHO UHORSKA

V stredovekom Uhorsku existovalo niekoľko pútnických miest: hroby sv. Štefana, prvého kráľa, a jeho syna sv. Imricha v Stoličnom Belehrade, sv. Ladislava vo (Veľkom) Varadíne, sv. Gerarda v Čanáde, sv. Simeona v Zadare, sv. Andreja-Svorada a sv. Beňadika v Skalke a v Nitre, sv. Pavla Pustovníka v Budíne, ďalej Panny Márie v Marianke, Svätej Krví v Košiciach a v Hronskom Beňadiku, hrob bl. Margity Uhorskej na Zajačom ostrove pri Budíne, či hrob Jána Kapistránskeho v Iloku a mnohé ďalšie pútnické miesta lokálneho charakteru.¹⁵ Na hrobch svätcov sa diali zázraky a znamenia. Medzi najčastejšie, najobľúbenejšie a najviac očakávané zázraky patrili uzdravenia chorých, osobitne detí.¹⁶ Vznik púti k ich hrobom bol prirodzený. Často zázraky neustávali ani po kanonizácii. Pôvod púti v Košiciach bol odlišný; aj tu sa síce nachádzali relikvie, ale nie nejakého kanonizovaného svätca, ale samotného Krista, ktorý nekonečne prevyšuje ľudskú nedokonalosť absolútnou svätosťou. Košické relikvie nesúviseli so žiadnou krížovou výpravou ani kontaktmi s Byzanciou, odkiaľ by mohli pochádzať relikvie týkajúce sa Kristovho utrpenia a umučenia, nazývané termínom *arma Christi*, ako to bolo inde v Európe, ale vznikli

15 DVOŘÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboríc a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice : Rak, 2003, s. 360-361; JUDÁK, V.: *Hviezdy slovenského neba*. Partizánske : Naše knižkupectvo, 1993, s. 64-83; JUDÁK, V.: *Priatelja Boží. Slovenské martyrológium*. Bratislava : Lúč, 1995, s. 41-45; *Legends stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*. Marsina, R. (zost.). Budmerice : Rak, 1997; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Pašteka, J. (ed.). Bratislava : Lúč, 2000, s. 18-20, 89; *A magyarok története*. Karádi, I. (ed.). Budapest : Officina '96 Kiadó, 2006, s. 37; JUDÁK, V.: *Vzácné relikvie sv. Svorada-Andreja a sv. Beňadika*. In: *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Judák, V. – Bednár, P. – Medvecký, J. (eds.). Bratislava : Biskupský úrad v Nitre – Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied vo vydavateľstve Arte Libris – Plekanec & Haviar, 2011, s. 70-83.

Prví piati uhorskí svätci boli kanonizovaní v roku 1083: 16. – 17. júla v Nitre pustovníci Andrej-Svorad (10. storočie – okolo 1030) a Beňadik (2. polovica 10. storočia – okolo 1034), 26. júla v Čanáde biskup Ger(h)ard/Gellért OSB (10. storočie – 24. september 1046), 15. augusta v Stoličnom Belehrade kráľ Štefan I. (cca 969 – 15. august 1038) a 5. novembra aj kráľovič Imrich (1000/1007 – 2. september? 1031). Dňa 27. júna 1192 bol vo Varadíne kanonizovaný kráľ Ladislav I. (cca 1040 – 29. jún 1095). Kult sv. Simeona existoval v Zadare celé 13. storočie, ale až za panovania Ľudovíta I. Veľkého nabral celokrajinský rozmer. Simeon je biblický svätec spomínaný v *Evanjeliu podľa Lukáša* (2,25-35). Vo východnej cirkvi má sviatok 3. februára, v západnej 8. októbra. V roku 1377 založil kráľ Ľudovít I. Veľký pavlinský kláštor v Marianke. V roku 1381 získali pavlini do Budína relikvie sv. pustovníka Pavla (cca 228 – cca 341), ktoré boli neskôr pred Turkmi prevezené do Trenčína, kde neskôr zhoreli pri požiari hradu. V roku 1489 bola postavená pútnická Kaplnka Svätej krvi v Hronskom Beňadiku pre relikviu Kristovej krvi, ktorú kráľ Matej Korvín (1458 – 1490) získal od pápeža. Dcéra kráľa Belu IV. Margita OP (1242? – 18. januára 1270) bola od smrti uctievaná ako blahoslavená, kanonizoval ju 19. novembra 1943 pápež Pius XII. Ján Kapistránsky OFM (24. júna 1386 – 23. októbra 1456) bol beatifikovaný v roku 1622 a kanonizoval ho v roku 1690 pápež Alexander VIII. Jeho ostatky sú neznáme 16. Tento aspekt zdôrazňujú legendy o uhorských svätcoch. Uhorsko-poľská kronika toto terapeuticko-nadprirodzené dianie spomína na hrobe sv. Štefana (HOMZA, M.: *Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava : Post Scriptum, 2009, s. 170-171; GRZESIK, R.: *Kronika węgiersko-polska*. Poznań : Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół nauk, 1999, s. 189). Je pozoruhodné, že aj v prípade košických mučeníkov, jednej z posledných kanonizačných káz v čias starého Uhorska, boli na ich hrobe uzdravené predovšetkým deti (porov. *Sacra Rituum Congregatione – STEINHUBER, A.: Strigoniensis seu Cassoviensis Beatificationis Martyrii Ven. Servorum Dei Marci Crisini Canonici Strigoniensis, Stephani Pongraczii et Melchioris Grodeczii, Sacerdotum e Societate Jesu, Cassoviae in odium Fidei ab haereticis interfectorum. Positio Super Martyrio et causa Martyrii nec non super signis et Miraculis*. Romae : Typis Guerra et Mirri, 1903, s. 27-62).

1 *Arma Christi* a kráľ Matej Korvín

zázračným spôsobom priamo v Košiciach. Tým sa pútnické *genius loci* Košíc výrazne líši od iných uhorských pútnických miest – košický kult bol prísne kristocentrický.

V stredoveku na pútnických miestach boli zapisované tzv. *knihy zázrakov* alebo *zbierky zázrakov*, do ktorých miestni klerici zaznamenávali najvýznamnejšie a teologickou kritikou uznateľné zázraky, ktoré sa tam stali. Tieto knihy mali na jednej strane teologické poslanie, dokumentujúc Božiu priazeň špeciálne preukázanú danému miestu; tieto záznamy boli zbavené prvku ľudovosti a poverčivosti. Na druhej strane mali tieto knihy nepopierateľnú dokumentárnu hodnotu. V košickom prípade sa taká kniha nezachovala;¹⁷ takéto knihy existovali nielen na miestach s hrobmi svätých, kde slúžili nielen na zväčšenie slávy daného miesta, ale boli určené aj na zveladenie kultu svätca. V Košiciach sa nenachádzal hrob svätca, ale relikvia Svätej krvi, ktorej pôvod sa odvádzal priamo od Krista. Kristus ako Boží Syn, prameň svätosti a vzor dokonalosti nepotrebuje rozmnožovanie svojej slávy, ale potrebovalo ho dané miesto a mesto, príp. miestni mešťania. Na iných miestach, kde uchovávali relikvie spojené s Kristom alebo s jeho utrpením, knihy zázrakov alebo zbierky zázrakov mali.¹⁸

Vzhľadom na špecifikum košického zázraku možno povedať, že pôvod kultu Svätej krvi sám o sebe zrejme mal nadprirodzený charakter, pretože priamo v Košiciach nemáme vedomosti o staršom pohanskomulte,¹⁹ ktorý by bolo potrebné nahradiť kresťanským kultom. Navyše na mieste, kde sa zázrak stal, už dávno stál kresťanský kostol, v ktorom sa – ak berieme do úvahy len zachované písomné zmienky – už najmenej 120 rokov konali bohoslužby. Objavenie sa relikvií a rozvinutie pútí bolo určite spontánne, no súčasne zo strany cirkvi existoval dostatočný čas na formáciu pútnikov a eliminovanie primitívnych alebo archaických prejavov zbožnosti. K takým prejavom patrilo líhanie na relikvie, dotýkanie sa ich alebo oltára, na ktorom sa nachádzali.

17 Najväčšou a doteraz nevysvetlenou záhadou 20. storočia v dejinách košickej katedrály bola krádež chrámového pokladu v noci z 10. na 11. júla 1939. Nie menej záhadnou je nezvestnosť takmer všetkých interných farských archíválií do roku 1914, vrátane historickej domus (okrem matrik a niekoľkých protokolárnych kníh). V takej starobylej a významnej farnosti možno predpokladať početné stredoveké archíválie. Mesto Košice ako patrón farnosti vo svojom tajnom archíve uchováva vlastné archíválie týkajúce sa mestskej farnosti v oddelení „C“ (porov. AMK, TA, C: 1-4 *Insignia*, 5-37 *Ecclesia*, 38-47 *Parochia*, 48-58 *Hospitale*, 59-74 *Patronatus*).

18 BYLINA, S.: *Lidová zbožnost pozdního středověku ve světle sbírek zázraků*. In: *Verba in imaginibus*. Nodl, M. – Sommer, P. – Doležalová, E. (eds.). Praha: Argo, 2004, s. 213-214.

19 V širokom regióne pramene zachycujú relikvy pohanstva v pretrvávajúcej toponomastike, nie o pohanskom ani sektárskomulte; nahradenie pôvodne pohanských svätých miest kresťanskými možno len predpokladať, aj to len niekde. Časovo sa jedná o stáročia pred existenciou relikvií Svätej krvi.

2-4 Uhorskí svätci: sv. Štefan, sv. Gerard, sv. Ladislav (1692)

K relikviám Svätej krvi v Košiciach bol zrejme podľa západných vzorov regulovaný prístup, čo umožňovalo kontrolovanú výchovu pútnikov. To predpokladá vzdelaných a pastoračne nadaných farárov počas celého stredoveku. Tých Košice mali vďaka právu voľby farára, ktoré bolo súčasťou patronátnych práv mesta.

Nepoznáme ani námietky cirkevnej vrchnosti proti tomuto kultu, práve naopak, ak by chýbalo cirkevné schválenie, alebo by existovala akákoľvek pochybnosť, nebolo by možné žiadať a dostať ani pápežské odpustky, ako sa to stalo v košickom prípade v roku 1402. Kult Svätej krvi preto možno považovať za reálny a autentický.

2 / V PREDVEČER ZÁZRAKU

Mesto Košice vzniklo na starej frekventovanej obchodnej ceste zvanej *Via magna*, spájajúcej Balkán s Pobaltím. V širšom okolí pred prvou písomnou zmienkou o Košiciach sa v dochovaných písomnostiach spomínajú starobylé lokality Barca alebo Krásna nad Hornádom, kde stál benediktínsky kláštor a bazilika, posvätená v roku 1143.²⁰ Písomné zmienky o Košiciach sa objavujú neskôr, až v 13. storočí. Už prvá známa písomná zmienka z roku 1230 hovorí o *villa Cassa* a spomína kňaza Gregora, ktorý mal legálneho syna Šimona; znamenalo by to, že pochádzal z miestnych obyvateľov, ktorí ešte nepoznali záväznosť celibátu, a nie zo západoeurópskych kolonistov, ktorí už tento záväzok poznali.²¹ Podľa niektorých mienok historikov stál v 13. storočí v osade románsky Kostol sv. Michala, ktorý postavilo pôvodné obyvateľstvo.²² Mestotvorný proces sa začal po tatárskom vpáde. Počet obyvateľov výrazne stúpol po príchode saských kolonistov medzi rokmi 1242/3 – 1249. O pôvode Košíc a o vzťahu medzi pôvodnou osadou a osadou kolonistov existujú štyri

5 Veduta Košíc (1617)

20 Podľa publikovaných záverov archeologického výskumu sme vypočítali, že interiér baziliky v Krásnej nad Hornádom mal plochu cca 200 m². Porov. POLLA, B.: *Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1986, s. 64; TAJKOV, P.: *Sakrálna architektúra 11. – 13. storočia na juhovýchodnom Slovensku*. Košice : Fakulta umení Technickej univerzity v Košiciach, 2012, s. 120-122.

21 Kňaz Gregor mal legálnych potomkov. Ide o doznievajúci byzantský vplyv, ktorý úradne tolerovala Sabolčská synoda z roku 1092 (porov. AVENARIUS, A.: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí. K problému recepcie a transformácie*. Bratislava : Veda, 1992, s. 128). Celibát klerikov ako záväzok pre všetkých latinských kňazov nariadil Druhý lateránsky koncil v roku 1139. Miestne stredoveké synody i všeobecné snemy túto povinnosť viackrát zopakovali, aj keď skôr zdôrazňovali život bez konkubín než svätenie ženatých mužov (DENZLER, G.: *Dějiny celibátu*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, s. 19-33).

22 ELIÁŠ, Š.: *Románske Košice*. In: *Košické historické zošity 4/1994*. Zborník Štátneho oblastného archívu v Košiciach. Košice : Štátny oblastný archív, 1994, s. 12, 16, 22-23; NÁDASKÁ, K.: *Mestská patrónka sv. Alžbeta ako bod stretnutia dynastickej a meštianskej tradície v stredovekých Košiciach*. In: LUKAČKA, J. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Typoset print, 2010, s. 193.

Autori predpokladajú viaceré predalžbetínske patrocinia miestneho kostola: sv. Mikuláš (HALAGA, O. R.: *Košice pred lokáciou kolonistov*. In: *Historica Carpatica 20*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 166; HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 133-134; MARSINA, R.: *K počiatkom stredovekých miest na Slovensku*. In: LUKAČKA, J. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*, s. 26); patrocinium sv. Michala je najpravdepodobnejšie vzhľadom na slovenské autochtónne tradície, ale aj na vnútrocirkevné kánonicko-právne zvyky a predpisy, podľa ktorých patrocinium (farského) kostola by nemalo zaniknúť, ale malo by sa zachovať; existuje aj nepravdepodobná teória, že za výberom patrocinia sú kupci, ktorí sa inšpirovali sv. Michalom ako patrónom kupcov v Kyjeve a v Ríme (HALAGA, O. R.: *„Dvojité Košice“ a ich opevnenie 1290 – 1990*. Bratislava – Košice : Národný výbor mesta Košíc, 1990, s. 9; HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 190); tretou hypotézou je patrocinium sv. Imricha (KIRST, J.: *Erb mesta Košice*. Košice : Mesto Košice, 1999, s. 6-7).

6 Bitka pri Rozhanovciach (1312)

teórie.²³ Okolo roku 1243 mali získať privilégium od kráľa Belu IV. (1235 – 1270), ktoré sa však nezachovalo.²⁴ Vďaka privilégiu mesto začalo rásť a rozvíjať sa. Došlo aj k rozšíreniu, resp. prestavbe farského kostola²⁵ a zme ne jeho nebeského patróna na sv. Alžbetu, nie však pred rokom 1257.²⁶ Na výber nového patrocinia malo vplyv nemecké prostredie, kde Alžbeta zomrela ako svätica, ale zrejme zohral svoju úlohu aj kráľovský vplyv. Tunajší nemeckí hostia preberali od svojej pôvodnej vlasti veľa náboženských myšlienok počas celého stredoveku i raného novoveku. Ako v nemeckom prostredí, tak i v Košiciach, v tom badať nie ľudovú zbožnosť, ale politickú religiozitu spojenú s mestským patriciátom.²⁷ V roku 1283 sa pri Kostole sv. Alžbety spomína špitál.²⁸ Začiatkom 90. rokov 13. storočia boli dobudované hradby a Košice sa už nespomínajú ako *villa* (osada), ale už ako *civitas* (mesto) (1292). V marci 1290 bola mestská fara vyňatá spod jurisdikcie archidiakona, stala sa autonómnou a bola podriadená priamo jagerskému biskupovi ako ordinárovi miestnej diecézy.²⁹ Túto autonómiu farnosť mala až do polovice 20. storočia!

V roku 1312 sa Košičania úspešne zapojili do bitky pri Rozhanovciach a pomohli kráľovi

23 Varsikova, Halagova, Eliášova a Duchoňova teória: VARSÍK, B.: *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi)*. (Výber článkov a štúdií z rokov 1969 – 1992). Bratislava: Veda, 1994, s. 194-195. HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 85, 106; ELIÁŠ, Š.: *Hnilá ulica v Košiciach a vznik mesta Košíc*. In: *Košické historické zošity 1/1991*. Zborník Štátneho oblastného archívu v Košiciach. Košice: Štátny oblastný archív, 1991, s. 1-4; DUCHOŇ, J.: *Počiatky Košíc vo svetle najnovších historických a archeologických výskumov*. In: *Historica Carpatica 31 – 32*. Košice: Východoslovenské múzeum, 2001, s. 11.

24 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 105, 109, 112, 157-160.

25 Základy tohto kostola boli nájdené počas reštauračných prác v katedrále v roku 1884. Zverejnený výskum jednoznačne dokumentuje hotovú stavbu v gotickom slohu. Výskum však bol vykonaný v časovom strese, nebol úplný, alebo jeho výsledky neboli správne interpretované. Ak by sa raz konal revízný výskum, jeho úlohou bude definitívne potvrdenie alebo vyvrátenie predpokladanej predalžbetínskeho sakrálneho objektu (románskeho). J. Kirst predstavil ako prvý plán mesta nakreslený v novoveku, ale zrejme zo starších podkladov, pochádzajúci z Generálneho krajinského archívu v Karlsruhe (Hausfidejkomis, Bd. XV, fol. 17), ktorý následne publikoval Š. Eliáš (ELIÁŠ, Š.: *Najstarší plán mesta Košíc a ich sakrálne centrum*. In: *Košické historické zošity 2/1992*. Zborník Štátneho oblastného archívu v Košiciach. Košice: Štátny oblastný archív, 1992, s. 27, 30). Kresba približne zodpovedá výsledkom archeologického výskumu. Výzor veže je románsky (masívny poloblúkovitý portál a zrejme združené románske alebo štrbinové okná) a jeho obdobu možno nájsť v Kostole Narodenia Panny Márie v Spišskom Podhradí a románske ukončenie nachádza paralelu vo vežiach Kostola sv. Martina v Spišskej Kapitule. O autenticite tejto kresby na druhej strane existujú pochybnosti, keďže nie sú známe individuálne kresby stredovekých kostolov. Revízný výskum Alexandra Mihálika z roku 1943 dospel k záveru, že pôvodný predalžbetínsky kostol bol románsky (ELIÁŠ, Š.: *Hnilá ulica v Košiciach a vznik mesta Košíc*, s. 21, pozn. 31; ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 1. diel*, s. 119).

26 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 192.

27 Porov. GOFF, J. Le: *Stredoveký človek a jeho svet*. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 285-286.

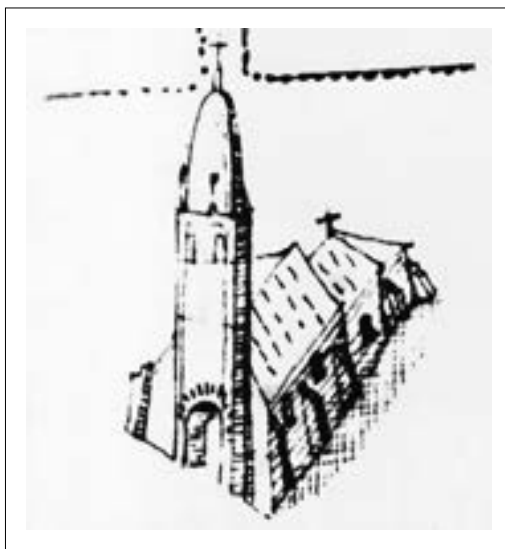
28 AMK, TA, C, 48.

29 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 204-205.

Karolovi I. Róbertovi (1301 – 1342) zvíťazí nad Omodejovcami. Následne za vlády dynastie Anjouovcov Košičania získali viacero práv a výsad. Za kráľa Ľudovíta I. Veľkého (1342 – 1382) sa Košice stali najvýznamnejším mestom krajiny hneď po hlavnom meste Budín.³⁰ V rámci širšieho regiónu stáli Košice na čele (*Superioris Hungariae civitas primaria*) piatich spolupracujúcich miest známych ako *Pentapolitana* (*Quinque civitates superiores*: Košice, Prešov, Bardejov, Levoča, Sabinov) a boli kľúčovým miestom na severovýchode Uhorska. Tento rozkvet využili košickí mešťania na postavenie reprezentatívneho mestského kostola. Magistrát ako patrón farnosti na to využil všetky možnosti, medzi ktoré tradične patrili dobré vzťahy s kráľovským dvorom, ale aj priazeň pápežov a silný vlastný potenciál.

Ďalším dôležitým východiskom je historický kontext stredovekej spirituality, na ktorú sa vznik, existencia a úcta k relikviám Svätej krvi v Košiciach viaže. Európsky kresťanský stredovek mal svoju osobitosť vo vplyve krížových výprav a vo zvýšenom záujme o čítanie Biblie a jej výklad. Zvýšený záujem o Kristovo človečstvo viedol k rozvinutiu tajomstiev Kristovho utrpenia a smrti. Vznikli nové liturgické sviatky, medzi ktorými je dominantným sviatok Božieho tela, ktorý sa prvýkrát slávil v roku 1246 v Liège a v roku 1264 ho pápež Urban IV. (1261 – 1264) zaviedol pre celú cirkev. Sviatok zdôrazňoval prítomnosť „celého Krista“ v konsekrovanom eucharistickom chlebe. Záujem o Eucharistiu bol mimoriadne hlboký; exitovala všeobecná túžba vidieť eucharistického Krista hneď po premene, preto sa vo Francúzsku asi od roku 1200 po konsekrácii začalo objavovať pozdvihovanie. Na zveladenie tajomstiev Kristovho života sa stavajú kostoly a kaplnky. Už v čase legitimizácie sviatku sa upozorňovalo, že tajomstvo Eucharistie sa už pripomína na Zelený štvrtok, čiže v predvečer Veľkého piatku;³¹ ale kým na Zelený štvrtok sa zdôrazňuje ustanovenie Eucharistie, na Božie telo sa zdôrazňuje adorácia Najsvätejšej sviatosti.

Rozhodnutie pápeža Urbana IV. bolo reakciou na zázračnú udalosť v Bolsene z roku 1263.³² Podľa zachovanej tradície istý nemecký kňaz, ktorý slúžil sv. omšu v Kostole sv. Kristíny,

7 Skica predstavujúca Kostol sv. Alžbety medzi rokmi cca 1257 – cca 1390

30 HALAGA, O. R.: *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*. Košice : Mestský národný výbor vo Východoslovenskom vydavateľstve, 1967, s. 19.

31 AUMANN, J.: *Křesťanská spiritualita v katolické tradici*. Praha : Karolinum, 2000, s. 108-110, 132; ADAM, A.: *Liturgický rok. Historický vývoj a současná praxe*. Praha : Vyšehrad, 1998, s. 162-164.

Dejiny liturgie poznajú aj sviatok Božej krvi, ktorý má až novoveký pôvod. Sviatok *Najdrahšej Kristovej krvi* ustanovil pápež Pius VI. (1775 – 1799) dňa 21. júla 1777 a jeho slávenie určil na pondelok po Trojičnej nedeli. Pre celú cirkev ho zaviedol bl. pápež Pius IX. (1846 – 1878) dňa 10. augusta 1849 po návrate z vyhnanstva a sviatok preložil na prvú júlovú nedeľu. Sv. pápež Pius X. (1903 – 1914) ho presunul na 1. júla a slávil sa až do liturgických reforiem Druhého vatikánskeho koncilu; v roku 1969 bol sviatok *Božieho tela* premenovaný na sviatok *Najsvätejšieho Kristovho tela a krvi*, došlo teda k spojeniu slávení. NADOLSKI, B.: *Leksykon liturgii*, s. 687-688; *Nábožné Výlevy. Poučná a obradná modlitebná kniha s jednotným cirkevným spevníkom pre katolíckeho kresťana na používanie v kostole i doma*. Radlinský, A. (zost.). Trnava : SSV, 1945, s. 726-727.

32 KELLY, J. N. D.: *Pápeži dvoch tisícročí od sv. Petra po Jána Pavla II.* Bratislava : Roal, 1994, s. 158.

zapochyboval o reálnej prítomnosti Krista v Eucharistii. Počas pozdvihovania kalicha uvidel Kristovo telo, z ktorého bohato vytekala krv, ktorá zaliala korporál. Kňaz utekal prosiť o odpustenie za pochybovanie pápeža, ktorý sa vtedy nachádzal v neďalekom Orviete. Pápež po absolúcii hriešneho klerika nariadil priniesť zázračný korporál do Orvieta, kde kvôli tomu postavili novú katedrálu s osobitnou kaplnkou na tieto relikvie, na ktoré v roku 1338 zhotovili strieborný relikviár. Pre verejnosť boli relikvie vystavované len raz ročne na sviatok Božieho tela.³³ Úradne nariadené pozdvihovanie kalicha s konsekrovaným vínom sa zaviedlo okolo času pontifikátu bl. pápeža Gregora X. (1271 – 1276) a od tejto časti omše bolo nariadené kľačať až do prijímania. Tento adoratívny prvok sa hojne rozšíril i mimo slávenie omše; eucharistické pobožnosti tak prevážili zvyk častého svätého prijímania.³⁴ Iný eucharistický zázrak s Kristovou krvou na korporáli sa viazal k španielskej lokalite Daroca a mal sa stať v roku 1329 počas obliehania mesta Maurmi.³⁵

Pred polovicou 14. storočia po viacerých rokoch neúrody a hladomoru v Uhorsku vyskytla epidémia, ktorá dostala pomenovanie *čierna smrť*. V spoločnosti to našlo odozvu v prehĺbení niektorých foriem náboženského života. Organizovali sa púte, hromadné bohoslužby, po krajine i za jej hranice sa rozišli tzv. *flagelanti* – kajúnci, ktorí bičujúc svoje telo vyzývali na pokánie. Tieto udalosti bezprostredne predchádzali eucharistickému zázraku, ktorý sa stal v Košiciach cca v polovici 14. storočia, získal si svoju vážnosť a dal mestu spirituálny primát v širokom regióne severovýchodu stredovekého Uhorska.

33 NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego II/1*. Warszawa : Drukarnia Franciszka Czerwińskiego, 1902, s. 271-272.

34 *Historia chrześcijaństwa 5. Ekspansja Kościoła rzymskiego 1054-1274*. Vauchez, A. (red.). Warszawa : Krupski i S-ka, 2001, s. 620; CHÉLINI, J.: *Dzieje religijności w Europie zachodniej w średniowieczu*. Warszawa : Pax, 1996, s. 262-263; porov. NADOLSKI, B.: *Liturgika IV. Eucharystia*. Poznań : Pallottinum, 1992, s. 65.

35 NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego II/1*, s. 272.

3 / KOŠICKÝ EUCHARISTICKÝ ZÁZRAK

Termín zázrak (lat. *miraculum*) je definovaný ako zmyslami vnímateľný jav alebo čin, ktorý je nevysvetliteľný aktuálnym stavom ľudského poznania, lebo presahuje prírodné zákony a ľudskú skúsenosť, je považovaný za prejav Božej moci; zázraky sa spomínajú nielen v Písme, ale sú prítomné aj v kresťanskej Tradícii (cirkevných dejinách).³⁶ Zázrak nejde proti prirodzenosti, práve naopak, je jej zdokonalením. Ak možno niektorú udalosť vysvetliť prirodzeným spôsobom, ale stala sa neočakávane, mimoriadne, nápadne alebo naliehavo, nazýva sa znamením. Frekventovanosť zázrakov v staroveku je vysvetľovaná ako privilegium prvej cirkvi a frekventovanosť v stredoveku ako neznalosť vedeckého poznania, čo sú pohľady sekularizovanej spoločnosti. To, že súčasníci nie sú svedkami zázrakov, neznamená, že sa nedejú, ale že sme vzdialení od dokonalosti kresťanstva.³⁷

V Košiciach sa stal tzv. eucharistický zázrak, pretože sa týka Najsvätejšej Eucharistie. Matériou na zhotovenie Eucharistie v latinskej cirkvi je nekvasený chlieb, prírodné víno a kvapka vody, ktorá sa mieša do vína počas prípravy obetných darov. Prirodzená trvácnosť tejto matérie je obmedzená, najmä vína. V prípade eucharistického chleba existoval v stredoveku ustanovený predpis, že sa má (pre potreby adorácie a viatika) obnovovať (najmenej) raz za 14 dní. V prípade nevhodného uschovania vo vlhkom prostredí, niekedy aj kvôli prítomnosti drobných hlodavcov, mohla podstata chleba v prípade dlhého uloženia zaniknúť. Podstata eucharistických zázrakov bola rôzna, zvyčajne sa eucharistický chlieb zmenil na mäso (telo, lat. *corpus*) a eucharistické víno na krv (v stredoveku bežne nazývanou *Svätá krv*), pričom zázračná zmena je trvanlivá. Zázračne (nevysvetliteľne) vzniknutá matéria sa nazývala relikviou, podobne ako sa relikviami nazývali napr. telesné pozostatky svätcov. Dokonca v stredoveku sa vyvinul zvyk, ktorý bol čoskoro zakázaný pápežom Inocentom IV. (1243 – 1254), že v prípade nedostatku relikvií sa pri konsekrácii sakrálnych objektov ukladal do oltárov ako relikvia čerstvý eucharistický chlieb (hostia). V tom istom období sa v niektorých regiónoch ako povera medzi ľuďmi rozšíril zvyk otierať nemluvnáta o oltárne obrusy, na ktorých sa slúžila omša, aby boli deti pekné a múdre. Inde sa Eucharistia používala pri ordáliách.³⁸ Chvályhodné i nechvályhodné zvyky vo vzťahu k Eucharistii svedčia o veľkej úcte a nepostrádateľnosti v živote stredovekého človeka.

Ďalším dôležitým prvkom košického zázraku je to, že sa stal v rámci schválenej, teda úradnej liturgie, počas sv. omše po vyrieknutí konsekrčných slov: *Hic est enim calix sanguinis mei novi et aeterni testamenti... qui pro vobis et pro multis effundetur in remissionem peccatorum (lebo toto je kalich mojej krvi novej a večnej zmluvy... ktorá bude vyliata za vás a za mnohých na*

36 SPESZ, A.: *Okultizmus a zázrak*. Trnava : SSV, 1932, s. 117-130, 134-150; VRAGAŠ, Š. a kol.: *Teologický a náboženský slovník II*. Trnava : SSV, 2008, s. 409.

37 NOVOTNÝ, A.: *Biblický slovník*. Praha : Kalich, 1992, s. 1292.

38 KRACIK, J.: *Relikvie*. Kraków : Znak, 2002, s. 93-96.

8 Celebrovanie sv. omše v stredoveku

odpustenie hriechov). Spojenie zázraku so slovom je dôležité aj v biblii, pretože upriamujeme pozornosť na Boží stvoriteľský akt. Zázraky sa nedejú samovoľne, ale vždy v závislosti na Bohu a v súlade s Božou vôľou. Neustávajúce Božie pôsobenie sa prejavuje kontinuitou Božieho pôsobenia ďalšími zázrakmi.³⁹ V Košiciach nasledovalo ďalšie pokračovanie zázraku v tom, že kňaz rozliat konsekrované víno na korporál. Z cirkevných dejín je známych viacero prípadov, že sa tak stalo;⁴⁰ dokonca aj omšové rubriky na toto pamätali, lebo bolo ustanovené, ako v takomto náhodnom, ale morálne nezodpovednom prípade postupovať. Za náhodu však nemožno považovať vytvorenie obrazu Kristovej tváre na korporáli, ako sa o tom zmienime nižšie. Silné postavenie kleru v stredovekých Košiciach je zrejme z dolnej časti reliéfu posledného súdu na severnom portáli, kde je zobrazený pápež, biskup i kňaz.

V scéne posledného súdu je veľký dôraz na cirkevnú hierarchiu. Pápež, biskupi a kňazi

ako prví sprevádzajú veriacich do nebeského kráľovstva. Okrem toho, že nebeská brána s víťajúcim anjelom pripomína severnú bránu Dómu sv. Alžbety, bol reliéf komponovaný tak, že spasení kráčajú smerom na východ, akoby kráčali hlavnou chrámovou loďou smerom k oltáru, kde stojí kňaz, ktorý podľa teologického chápania sv. omše vedie Boží ľud ako kormidelník v ústrety Kristovi. Krista vo všeobecnosti symbolizuje vychádzajúce Slnko. Preto sa omša slúžia v ranných hodinách, aby svitanie symbolizovalo Kristov príchod – nielen očakávaný druhý príchod na konci sveta v parúzii, ale aj aktuálny sviatostný príchod v Eucharistii v rámci transsubstanciácie.

Nositeľom relikvií Svätej krvi v Košiciach bol korporál (lat. *corporal*, od *corpus* = telo; vyskytuje sa aj názov *pallium corporale* alebo *palla corporalis* v súvislosti s Mt 27,59⁴¹), ktorý sa používa pri omši, aby sa obetné dary nekládli priamo na oltárny obrus (plachtu). Korporály mali štvorcový tvar. Počas omše sa do ich prostriedku kladol kalich s vínom a paténa s chlebom, resp. len chlieb, od čoho vznikol špecifický názov tejto látky. Korporály od 12. storočia vyzerali ako dnešné.⁴² Najrozšírenejší rozmer korporálov býval 50x50 cm.⁴³ Ich veľkosť bola vlastne taká, aby zakryli oltár na tom mieste, kde sa naň počas omše kladli chlieb a kalich s vínom. Mali štvorcový tvar a skladali sa tak, že dolná tretina sa prehla smerom hore a potom sa na ňu prehla horná tretina korporálu; ďalej sa smerom k stredu korporála prehla tretina pravej a tretina ľavej strany. Rozložený korporál tak mal deväť kvadrantov, zložený korporál mal len jeden kvadrant. Uprostred dolnej časti korporálu, asi 1 – 2 dva palce od dolného okraja, sa podľa starobylého zvyku vyšival malý krížik (aj keď nie

39 Nový biblický slovník. Douglas, J. D. (ed.). Praha : Návrat domů, 1996, s. 1131-1132.

40 Porov. CAESARIUS, z Heisterbachu: Výprávění o zázracích. Středověký život v zrcadle exempl. Praha : Vyšehrad, 2009, s. 226.

41 Jozef [z Arimatey] vzal telo [Ježiša Krista], zavinul ho do čistého plátna.“

42 Porov. NOWOWIEJSKI, A.: Wykład liturgii Kościoła Katolickiego III/1, s. 268-269.

43 NADOLSKI, B.: Leksykon liturgii, s. 685-686.

nevyhnutne); tak nebolo nikdy pochybností o tom, ktorá časť korporálu má byť pri kňazovi a má byť skladaná ako prvá a rozkladaná ako posledná. Prípadné odrobinky eucharistického chleba sa vždy zachytili na dolnom prehybe prostredného kvadrantu, nevysypali sa z korporálu a podľa nutnosti mohli byť v súlade s liturgickými predpismi (rubrikami) účtovo spurifikované. Látka korporálu bola ľanová alebo konopná, dôkladne vybielená na Slnku. Bez korporálu nebolo možné odslúžiť žiadnu omšu. Na kresťanskom východe istý čas existoval zvyk zhotovovať korporály (ilitony) z hodvábu; na západe sa v stredoveku síce používalo aj tenké a mäkké plátno, ale neskôr ho úplne vytlačili tvrdé ľanové plátna.⁴⁴ Životnosť ľanových látok je oveľa vyššia než hodvábu. V Košiciach určite nenastal problém s ich uchovávaním, ak boli uchovávané za rovnakých/podobných (ak nie lepších) podmienok ako ostatné textilné paramenty, ba ešte starostlivejšie, keďže sa jednalo o relikviu.

Zázrak sa stal v prvom Kostole sv. Alžbety najskôr po jeho prestavbe. Aj pápežská bula z roku 1402 konštatuje: „... košický farský kostol blaženej Alžbety v Jágerskej diecéze – v ktorom sa zázračne pred dávnymi časmi objavila slávna krv nášho Pána Ježiša Krista.“⁴⁵ Miesto zázraku je teda isté, podobne aj čas, ktorý treba hľadať najmenej 2 – 3 generácie predtým. Ak by sa zázrak stal pred prestavbou, zrejme by ovplyvnil samotnú prestavbu kostola už v druhej polovici 13. storočia. Aj keď mal pôvodný kostol plochu cca 500 m², nemusel kapacitne postačovať množstvu prichádzajúcich pútnikov, čiže nereprezentoval a nenaplnňal existujúce potreby. Košickí mešťania sa rozhodli oddeliť pastoračiu farníkov a pútnikov. To viedlo k myšlienke postaviť reprezentatívnu kaplnku podľa osvedčených západoeurópskych vzorov, v ktorej by boli trvalo uschovávané miestne relikvie Svätej krvi. Farský kostol mal pritom ostať stáť zrejme v pôvodnom stave. Práve v 14. storočí učinil individuálny fideizmus značný pokrok na úkor scholastického racionalizmu. Dochádza k zdanlivej dvojakosti pravdy – podľa vedy a podľa viery.⁴⁶ Aj košické rozhodnutie je istou predzvestou neskoršieho oddeľovania viery od náboženstva, či privatizáciou viery. Našťastie neskôr z pragmatických dôvodov došlo k priestorovému a morálnemu spojeniu pastoračie domácich Košičanov a prichádzajúcich pútnikov. Ich definitívne prijatie medzi seba možno charakterizovať ako definitívne odstúpenie od úzkoprstosti či malomeštiactva a príklon k veľkomestskej mentalite. Tento sociálny aspekt teda urobil z Košíc nové spoločenstvo, ktoré dokázalo byť síce aj naďalej samo sebou, ale súčasne aj tolerantné a otvorené k vonkajším alebo cudzím podnetom.

9 Rozdávanie Eucharistie

44 NOWOWIEJSKI, A.: Wykład liturgii Kościoła Katolickiego II/1, s. 272-278; MIHÁLYFI, A.: Verejné bohoslužby (Katolícka liturgia). I. diel. Banská Bystrica : Havelka, 1937, s. 267-268.

45 „... parochialis ecclesia beate Elizabeth Cassoviensis, Agriensis diocesis, in qua gloriosus sanguis Domini nostri Iesu Christi a longis retroactis temporibus miraculose est inventus.“ MVHRH I/4, s. 417.

46 GOFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: Encyklopedie středověku. Praha : Vyšehrad, 1999, s. 875.

10 Sakrálné centrum Košíc: Dóm sv. Alžbety a Kaplnka sv. Michala

Keď – podľa pápežskej buly z roku 1402 – niekedy koncom 14. storočia Kostol sv. Alžbety vyhorel, mešťania sa rozhodli postaviť nový kostol podľa vtedy osvedčených západných vzorov.⁴⁷ Zázračné relikvie privádzali do mesta pútnikov a milodary. Ak mal nový alžbetínsky kostol vzniknúť na tom istom mieste, pretože iné miesto z náboženského a urbanistického hľadiska neprichádzalo do úvahy, bolo jasné, že na niekoľko rokov, možno desaťročí, sa vo farskom kostole prestanú slúžiť bohoslužby. Ak by v ňom boli permanentne prítomné relikvie, bolo by nutné uvažovať o ich prístupnosti pútnikom. Zdanlivo najjednoduchším riešením by bolo presunutie relikvií do kostola dominikánov alebo františkánov alebo do iného kostola, ale v Košiciach hrozila dvojaká kolízia. Už 9. marca 1402 totiž riešil pápež sťažnosť košického farára na minoritov, dominikánov a augustiniánov, ale aj iných svetských kňazov, ktorí si bez súhlasu a dovolenia košického farára počínali svojvoľne,⁴⁸ rovnako ako sa to dialo napr. v Spišskom Podhradí.⁴⁹ Košické spory sa zrejme viazali na Kaplnku sv. Michala, pretože farský kostol bol v prestavbe. Rozostavaný kostol sám o sebe nemal dôvod priťahovať rehoľníkov, ktorí mali svoje sakrálné objekty.

47 CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1989, s. 18.

48 „... nonnulli tam fratrum Minorum et predicatorum ac sancti Augustini, quam aliorum ordinum medicantium fratres ac nonnulli alii seculares presbyteri...“ *MVHRH I/4*, s. 423-424. Takýto súhlas nariaďovala 62. konštitúcia Štvrtého lateránskeho koncilu z roku 1215. *Dokumenty Soborów Powszechnych II (869 – 1312)*. (DSP II.) Baron, A. – Pietras, H. (eds.). Kraków : Wydawnictwo WAM – Księża Jezuici, 2003, s. 244-247, 304-305. Zmienka o augustiniánoch je jedinou stredovekou zmienkou o ich prítomnosti v Košiciach. Činnosť františkánov a dominikánov všeobecne na mnohých miestach spôsobovala aj naďalej veľké konflikty, preto voči nim obsiahle zakročil Vienský koncil v roku 1311 – 1312. Porov. *DSP II*, s. 546-637. Najstaršia písomná zmienka o františkánskom Kostole sv. Mikuláša je z roku 1405. AMK, *Schwarzenbachiana*, 19165; HALAGA, O. R.: *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*, s. 39; HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 138.

49 *MVHRH I/4*, s. 424-425.

Záujem rehoľníkov sa mohol koncentrovať práve na relikvie Svätej krvi, uložené v Kaplnke sv. Michala. Nikdy sa nenachádzali mimo kompetencie košického farára, pretože existovala opodstatnená obava, že prípadné spory o milodary od pútnikov,⁵⁰ ktoré farnosť a mesto zamýšľali využiť v prospech výstavby nového mestského kostola, by sa len množili. Rehole totiž fungovali autonómne nielen od mesta (miestnej svetskej vrchnosti), ale i od farára či biskupa (miestnej cirkevnej sekulárnej vrchnosti). Ostatné miestne sekulárne kostoly zas mali malú kapacitu. Druhý lyonský koncil z roku 1274 nedovoľoval svetskej moci brať cirkvi jej majetok ani príjem,⁵¹ ale tu malo mesto ako patrón farnosti záujem na zvýšenom príjme miestnej cirkvi, pretože milodary pútnikov mali jasný cieľ – postavenie nového kostola. Navyše stredovekí rehoľníci spočiatku neboli schopní včleniť prítomný eucharistický zázrak do spirituality bežného človeka, najsť mu miesto v jeho každodennosti, pretože sa sústreďovali na vlastnú rehoľnú spiritualitu, ktorá bola novátorsky antropologická (vtedy neslýchané stotožňovanie trpiaceho človeka s trpiacim Kristovým telom, ako sa to stalo napr. pri stigmatizácii sv. Františka v septembri 1224), alebo konzervatívne biblická, pričom biblické zázraky boli vysvetľované alegorickou metódou.⁵²

Až v 15. storočí badáme v Košiciach spirituálny vplyv reholí, a to najmä františkánskej spirituality prostredníctvom kultu sv. Alžbety, ktorý je zjavný na reliéfoch západného portálu a na hlavnom dómskom oltári. Podstatu františkánskej spirituality definovali samotní synovia sv. Františka. Nasledovanie Krista priblížil sv. Bonaventúra (1217 – 1274) v spise *Itinerario mentis in Deum* (*Putovanie mysle k Bohu*) z roku 1259. Nevychádza pritom z nejakej zvláštnej teológie, ale z osobnej skúsenosti sv. Františka.⁵³ Podstatu myšlienky serafinského doktora vystihuje citát: „Vyznávam pred Bohom, že dôvod, prečo silne milujem život blaženého Františka, spočíva v tom, že sa podobá zrodu a rastu cirkvi, ktorá začala existovať medzi jednoduchými rybármi a čoskoro sa zaskvela svetlom a múdrosťou skvelých majstrov. Z tejto podobnosti je možné s Božou pomocou odvodiť, že duchovná cesta blaženého Františka nie je výplodom ľudského umu, ale že je Kristovým dielom.“⁵⁴ Skutočné očistenie sa človeka sa deje prostredníctvom obmytia Kristovou krvou pri prvom očistnom prechode tajomstvom kríža.⁵⁵ Vo finále putovania myseľ prekročí hmotný svet, seba samú a vráti sa do Božej jednoty.⁵⁶ Táto spiritualita sa úplne prvýkrát spolu v dejinách objavuje u francúzskeho panovníka sv. Ludovíta, ktorý sám seba identifikoval ako trpiaceho kráľa, ktorý trpel podobne ako Kristus. Podobne ako Kristus vzal viackrát na svoje plecía kríž, čiže zúčastnil sa na krížových výpravách, čím sa stožňoval s Kristovými bolesťami.⁵⁷

Ako reprezentatívne riešenie, hodné trvalej úschovy vzácných relikvií, bol po polovici 14. storočia vymyslený projekt výstavby Kaplnky sv. Michala. Súčasne tak došlo k obnoveniu starého patrocínia pôvodných obyvateľov Košíc; prijatie tohto patrocínia však dostatočne vysvetľuje aj interpretácia, že išlo o cintorínske patrocínium, pretože kaplnka bola postavená na okraji centrálného mestského cintorína. Samotná teória o Kaplnke sv. Michala len ako o cintorínskej kaplnke zabúda na to, že všetky kostoly boli v stredoveku postavené buď uprostred sídla alebo na dominantnom mieste; následne boli okolo sakrálneho objektu do príslušného sakrálneho priestoru pochovávaní mŕtvi kresťania z danej lokality alebo spádového okolia. Z dôvodu úcty

50 Porov. HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropolu*, s. 136-137.

51 DSP, s. 442-445.

52 GOFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopedie středověku*, s. 887.

53 *Encyklopedie mystiky III*. Davyová, M.-M. (ed.). Praha : Argo, 2002, s. 159.

54 BONAVENTURA, z Bagnoregia: *Putování mysli do Boha. Itinerarium mentis in Deum*. Pospíšil, C. V. (ed.). Praha : Krystal OP, 1997, s. 14.

55 BONAVENTURA, z Bagnoregia: *Putování mysli do Boha*, s. 45, 59.

56 BONAVENTURA, z Bagnoregia: *Putování mysli do Boha*, s. 106-110.

57 GOFF, J. Le: *Svatý Ludvík*. Praha : Argo, 2012, s. 565, 572-580.

k mŕtvym, aby nedochádzalo k zneuctovaniu hrobov od dobytku alebo hydiny, čiže z praktických dôvodov, ale aj istých sakrálnych, náboženských a kánonicko-právnych či majetkových dôvodov, boli cintoríny okolo kostolov oplotené, zvyčajne kamenným múrom. Takmer každý kostol tak stál na cintoríne. Cintorín nebol motívom na výber patrocínia, ale existovali oveľa závažnejšie dôvody: konzervatívna tradícia a vôľa fundátorov. Nezanedbateľný môže byť aj všeobecný, celospoločenský vplyv; v 14. storočí mal kult sv. Michala dominantné miesto napr. vo Francúzsku.⁵⁸ Druhý lyonský snem (1274) zakázal akúkoľvek svetskú činnosť v tomto sakrálnom priestore (trhy, súdy, vykonanie rozsudkov, svetský rozhovor, kriminalitu).⁵⁹ V Košiciach sa v novoveku v priestore pred severnou bránou predsa len odohrávala časť inštalácie práve zvoleného richtára. Košícký cintorínsky múr bol zbúraný až pri likvidácii cintorína v roku 1805.⁶⁰

K pôvodu zázraku v Košiciach písal aj Ondrej R. Halaga. Okrem toho, že v duchu súčasnej sekularizácie píše o „údajnom zázraku Kristovej krvi“, ktorý vykladá podobne ako niektorí kunsthistorici, že nešlo o krv, ale len o nejaký „predmet zo Svätej zeme“, ktorý mohli do Košíc priniesť johaniti, ktorí tu spravovali špitál.⁶¹ V dómskom poklade sa totiž skutočne nachádzali napr. kus zeme/zeminy z Kalvárie, časti Svätého kríža a relikvie svätcov,⁶² z ktorých viacerí mali východný pôvod. Nikto z týchto historikov však nepoznal relikviárovú miestnosť v južnej dómskej veži, ani zmysel existencie južnej emporie a dvojitého schodiska k nej, rovnako ani zmysel ikonografie mandylionu v Kaplnke sv. Michala a v Dóme sv. Alžbety. Navyše komparáciou možno zistiť, že podobne sú usporiadané viaceré stredoveké pútnické miesta v kostoloch katedrálneho typu v západnej Európe. Podľa O. R. Halagu spomenuté relikvie palestínskeho pôvodu „boli rozdelené okolo rokov 1375 – 1400 medzi farský Kostol sv. Alžbety a dávny Kostol sv. Mikuláša,“ pretože vtedy mali vzniknúť kamenné reliéfy na farskom i františkánskom kostole.⁶³ Ako ukážeme nižšie, spomenuté reliéfy sa na kult viažu nepriamo a duchovnosti vtedajšej doby zodpovedajú všeobecne, pretože sa vyskytujú veľmi často aj tam, kde nemali také slávne relikvie ako v Košiciach; primárnou ikonografiou je zobrazenie mandylionu.

Medzi johanitmi a košíckym farárom existovali k roku 1283 spory, avšak nie kvôli relikviám, ale kvôli špitálu.⁶⁴ Relikviárových úlomkov Svätého kríža bolo a dodnes existuje nespočetné množstvo; mnohé z nich majú pôvod *ex contactu* (vznikli dotykom o pravé relikvie, ktoré pôvodne mohli tiež byť sekundárne). V samotnom stredoveku navyše prekvital obchod s relikviami, nebola o ne taká núdza, aby práve kvôli nim vznikali spory. Navyše názov košíckych relikvií vždy znel „Svätá/Kristova krv“, nie kríž ani hostia ani zem(ina) ani inak. Nejednalo sa o nádobu s kvaľalinou alebo vyschnutou/vysušenou krvou, ale o korporál, na ktorom bol vytvorený obraz tváre zo zaschnutej krvi, resp. červeného vína. Dosvedčuje to miestna ikonografia, dobový názov obce Košická Belá ako „Obraz Svätej krvi“ či napokon baroková tradícia.

58 GOFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopedie středověku*, s. 512.

59 DSP, s. 448-451.

60 WICK, B.: *Kassa története és műemlékei*, s. 107, 319.

61 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 124, 374-375; MAROSI, E.: *Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez*, s. 30.

62 AMK, TA, C, 27.

63 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 375.

64 AMK, TA, C, 48.

4 / KOŠICKÁ „SAINTE-CHAPELLE“ NA RELIKVIE SVÄTEJ KRVÍ

Prvá písomná zmienka o Kaplnke sv. Michala v Košiciach je až z roku 1428,⁶⁵ keď už neslúžila pôvodnému účelu a stála niekoľko desaťročí; nebol už známy ani primárny dôvod jej postavenia. Vzhľadom na časový odstup od prenesenia relikvií Svätej krvi už neplnila pôvodný účel, ale vždy sa nazývala *capella* (kaplnka), čo nepriamo dosvedčuje jej pôvodné poslanie ako osobitného a vznešeného sakrálneho objektu.⁶⁶ Čas skutočného postavenia kaplnky podľa nižšie uvedenej argumentácie a našich predpokladov spadá do obdobia kraľovania Ľudovíta I. Veľkého, presnejšie medzi roky 1352 – cca 1370/1380. Datovanie do doby tesne po polovici 14. storočia sa kloní i Ernő Marosi,⁶⁷ Ondrej R. Halaga,⁶⁸ podobne aj najnovšia literatúra.⁶⁹ Pretože kaplnka verne kopíruje vzory z 13. storočia, prví kunsthistorici ju časovo radili do tohto obdobia.⁷⁰ Existuje aj skupina autorov, ktorí vznik kaplnky datujú až do roku cca 1400; to však nevylučuje ako dôvod postavenia uloženie relikvií Svätej krvi.

Keď v roku 1402 pápež Bonifác IX. vydal odpustkovú bulu viažucu sa na košické relikvie Svätej krvi, konštatuje sa v nej aj vek relikvií, resp. čas eucharistického zázraku: „*sa zázračne pred dávnymi časmi objavila slávna krv nášho Pána Ježiša Krista.*“⁷¹ Použitú formuláciu „*a longis retro actis temporibus*“ možno chápať v počítaní ľudskej pamäte, čo by mohli byť najmenej 2 – 3 generácie (aj viac). To vylučuje prípadné pochybnosti o tom, že by sa zázrak stal účelovo v roku 1402 alebo krátko predtým. Relikvie sa v Košiciach nachádzali už dlho, čo umožňuje posunúť datovanie Kaplnky sv. Michala do čias kráľa Ľudovíta I. Veľkého.

Sakrálne centrum uprostred centra Košíc tvorí jeden prepojený celok. Predpokladaný pôvodný farský Kostol sv. Michala po rozširujúcej prestavbe nemeckými hosťami zmenil patrocínium na sv. Alžbetu. Asi po storočí od tejto zmeny preniesli niekdajšie patrocínium sv. Michala

65 BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 639.

66 Porov. OHLER, N.: *Katedrála. Náboženství, politika, architektura, dějiny*. Jinočany : H & H, 2006, s. 27-29.

Najnovšie sa v literatúre objavilo pomenovanie „Kostol sv. Michala“ (KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*. Bratislava : Simplicissimus, 2009, s. 845, 856), čo je vzhľadom na jej vzor, historický kontext vzniku, pôvodné poslanie a tradíciu výrazom nepochopenia, neúcty, neznalosti a dehonestácie. V Košiciach stojí aj Kostol sv. Michala, ktorý je uršulínskym kláštorným kostolom, čo je ďalší dôvod na terminologické rozlišovanie.

67 MAROSI, E.: *Architektúra prvej polovice 15. storočia na Spiši a východnom Slovensku. Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 213.

68 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 116. Na inom mieste svojej práce kladie vznik kaplnky do polovice 13. storočia (HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 187-191).

69 KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 856.

70 MYSKOVŠZKY, V.: *Kassa város középkori és renaissance stíli műemlékei*. [Budapest] : Hornyánszky Viktor, [1895], s. 14; MIHALIK, J.: *A kassai Szent Mihály-kápolna*. Kassa : Vitéz A. könyv- és zeneműkereskedése, 1904, s. 5; MIHALIK, J.: *A kassai Szent Mihály-kápolna*. Kassa : Vitéz A. könyv- és zeneműkereskedése, 1904, s. 41-43; HALAGA, O. R.: „*Dvojité Košice*“ a *ich opevnenie*, s. 8-9.

71 „...*a longis retroactis temporibus miraculose est inventus.*“ MVHRH I/4, s. 417.

11 Vstupný portál Kaplnky sv. Michala

cou v podzemí), pohrebnej kaplnky,⁷⁴ nedokončeného chrámu (jeho presbytéria) či náhrady za farský kostol⁷⁵ alebo dokonca ako riešenie národnostne pestrých Košíc, nie sú uspokojivé, lebo majú svoje slabé miesta; jediná zhoda existuje v tom, že ide o architektonický unikát od samého vystavania.⁷⁶ Túto otázku však možno najuspokojivejšie zodpovedať prostredníctvom prítomnosti kultu Svätej krvi. Podľa stredovekých predstáv bol práve sv. Michal vykonávateľom Božej spravodlivosti, ktorá bola zjednaná v Kristovej krvi. Ikonografické znázornenie tohto tajomstva vyzeralo tak, že na jednej strane Michalových váh kľáčala súdená duša a na druhej miske váh bol kalich s Kristovou krvou alebo baránok.⁷⁷ Sv. Michal ako pôvodné predalžbetínske patrocinium zostáva aj naďalej vysoko pravdepodobné, pretože v košickej ikonografii kalich alebo baránok pri michalských váhach chýba. Práve tento ikonografický postreh predpokladá staršiu existenciu tohto patrocinia sv. Michala v tejto lokalite.⁷⁸

Vzorom pre postavenie košickej Kaplnky sv. Michala – principiálne/účelovo, nie architektonicky – je o sto rokov staršia parížska paralela Sainte Chapelle, ktorú nechal postaviť francúzsky

na kaplnku južne od farského kostola. Starobylé zvyky a cirkevné predpisy nariaďovali, že patrocinium farského kostola nesmelo zaniknúť, ale časový odstup asi desiatich generácií stačil na prerušenie historickej pamäte. Kontinuitu vlastnej pôvodnej patronátneho-geografickej identity zrejme zabezpečili bočné oltáre v prvom alžbetínskom kostole – jeden zasvätený sv. Kozma a Damián. Prečo však bolo nutné postaviť takú veľkolepú Kaplnku sv. Michala? V konečnom dôsledku po naplnení všetkých stredovekých plánov dnes staja vedľa seba dva mimoriadne hodnotné sakrálne objekty. Navyše existovali dlhšie obdobia, keď Kaplnka sv. Michala nebola využívaná na bohoslužby, pretože sa pomínul/vytratil prvotný dôvod postavenia a v novoveku už neexistoval.

Doterajšie interpretácie zmyslu existencie Kaplnky sv. Michala ako cintorínskej kaplnky,⁷² osária⁷³ či karnera (kaplnka s kostni-

72 MIHALIK, J.: *A kassai Szent Mihály-kápolna*. Kassa : Vitéz A. könyv- és zeneműkereskedése, 1904, s. 6.

73 MENCL, V.: *Gotická architektúra Košíc*. In: *Vlastivedný časopis* 1/1966, roč. 15, s. 12.

74 URBANOVÁ, N.: *Základy stredovekých miest – urbanistická štruktúra*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 84-85.

75 S tým súvisí aj relatívne neskoré datovanie výstavby kaplnky do rokov 1390 – 1400. Porov. ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 1. diel*, s. 74, 139; HALAGA, O. R.: *„Dvojité Košice“ a ich opevnenie*, s. 9.

76 ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 1. diel*, s. 110.

77 *Encyklopédia Katolícka, tom IX*. Lublin : KUL, 2002, s. 1292. Toto zobrazenie je známe skôr zo západnej Európy, u nás nebolo používané. 78 Z praktických dôvodov prestal byť veriacim počas omše podávaný kalich s konsekrovaným vínom už od 12./13. storočia. Zdôrazňovať kalich v ikonografii v období 14. storočia nebolo vhodné, pretože v iných kresťanských krajinách sa vyskytovali rôzne vystúpenia za prijímanie pod obojm, stotožňované s niektorými bludármi alebo sektami. Pod vplyvom scholastiky sa ujala neskôr dogmatizovaná konkomitančná náuka (DS 1198, 1321), podľa ktorej je Kristus prítomný v Eucharistii celý pod spôsob chleba a celý pod spôsobom vína; preto nie je nutné prijímať pri sv. omši obidva spôsoby Eucharistie. Na to reagovali napr. John Wyklif (cca 1320 – 1384) či neskôr husiti a prví florentskí humanisti.

kráľ sv. Ľudovít IX. v rokoch 1243 – 1248 ako pokladnicu či relikviár na vzácne relikvie zvané *arma Christi* alebo pašiové relikvie, medzi ktorými boli trňová koruna či obraz mandylionu z Edessy, krátko nato aj fragmenty Svätého kríža a svätá kopia. Na empole parížskej kaplnky sa nachádzala veľká relikviárová skriňa, od ktorej mal kľúče len francúzsky kráľ. Relikvie boli vystavované na verejnú úctu len vo Veľký piatok.⁷⁹ Po postavení kaplnky francúzsky kráľ vniesol drahú kúpenú relikvie do kaplnky ako kajúci hriešnik, pešo a bosý, podobne ako kedysi vniesol Svätý kríž do Jeruzalema cisár Herakleios (575 – 641). Kaplnku silne poškodili počas francúzskej revolúcie,⁸⁰ preto dnes neplní pôvodné poslanie.

Francúzske vzory nachádzali ohlas v strednej Európe a v Uhorsku už od čias kráľa Belu III. (1198 – 1230).⁸¹ Vzor Sainte Chapelle bol variovaný na viacerých miestach Slovenska (Kláštorská, Kaplnka sv. Kataríny v Bratislave, kaplnka na Zvolenskom zámku, františkánska Kaplnka sv. Jána v Bratislave, Kaplnka Zápoľskovcov v Spišskom Štvrtku, Spišskej Kapitule⁸² a Kaplnka sv. Alžbety na Spišskom hrade).⁸³ Na rozdiel od predchádzajúcich stavieb košická Kaplnka sv. Michala plnila rovnaký účel ako jej parížsky vzor. Môžeme predpokladať, že aj sem boli vnesené relikvie Svätej krvi (kráľom Ľudovítom I. Veľkým a jagerským biskupom) podobne kajúcim spôsobom, ako sa to uvádza v životopisoch sv. Ľudovíta IX. alebo cisára Herakleia.

V západnej Európe sa nachádzali aj ďalšie kaplnky, ktoré mohli nepriamo inšpirovať Košičanov, resp. ich utvrdili v myšlienke, že napodobnenie slávnej parížskej kaplnky je bežná záležitosť, ak je na ňu dôvod.⁸⁴ Ďalšie udalosti, ktoré môžu vysvetliť dianie v Košiciach, boli vystavenie

12 Kaplnka sv. Michala v Košiciach pred rokom 1903

79 Francúzsky kráľ Ľudovít relikvie kúpil v roku 1237 od latinského konštantínopolského cisára Balduina II. NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego I/2*, s. 1087, 1093-1094, 1097, 1102; KRACIK, J.: *Relikvie*, s. 145-147; KOVÁČ, P. a kol.: *Kristova trnová koruna. Paříž, Sainte-Chapelle a dvorské umění svatého Ludvíka*. Praha : Ars Auro Prior, 2009; GOFF, J. Le: *Svatý Ludvík*, s. 105, 109.

80 BARTA, C.: *The shroud sent to Louis IX of France by Baldwin II, the latin emperor at Constantople*. In: <http://www.shroud.com/pdfs/n56part5.pdf> (21.07.2012); http://www.cosylogis.com/en/paris-france/paris-historical-monuments-france/sainte_chapelle.htm (21.07.2012).

81 POMFYOVÁ, B.: *Počiatky gotickej architektúry*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 41, 57; ORIŠKO, Š.: *Kameňosochárstvo stredoveku: k problémom výskumu a interpretácie*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 113; OTAVSKÝ, K.: *Relikvie, relikviáre a kráľovské insignie*. In: *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*. Šmahel, F. – Bobková, L. (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 533.

82 Pred postavením terajšej kaplnky na tomto mieste stála Kaplnka Božieho tela, ktorú konsekrovali 7. septembra 1382. Základný kameň terajšej Kaplnky rovnako zasvätenej tajomstvu Božieho tela položili 22. apríla 1488 a v roku 1493 už stála. HRADSKÝ, J.: *Initia progressus ac praesens status capituli ad sanctum Martinum e. c. de monte Scepusio...* Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1901, s. 106-107, 160-161.

83 POMFYOVÁ, B.: *Počiatky gotickej architektúry*, s. 57; *Terra Scepusiensis – Terra Christiana 1209 – 2009. Spišský hrad, Spišská Kapitula – dve centrá v dejinách Spiša*. Novotná, M. (ed.). Levoča : Slovenské národné múzeum, Spišské múzeum Levoča – Rímskokatolícka cirkev, Biskupstvo Spišské Podhradie, 2009, s. 68-69.

84 Porov. ŠEDINOVÁ, H.: *Drahokamy svatováclavské kaple*. Praha : Rezek, 2005, s. 37-81.

13 Mandylion v Kaplnke sv. Michala

úvahy dve. Ako prvú možnosť predpokladáme v kaplnke relikviárový oltár, aké sa v stredoveku stavali práve v takýchto kaplnkách. Ako súčasť retábula – alebo namiesto neho – sa nachádzal bohatý relikviár.⁸⁷ Najčastejšie boli relikviáre zhotovované zo striebra, aj keď z Košíc je známy aj polychrómovaný a pozlátený drevený relikviár.⁸⁸ Na oltári mal byť umiestnený kríž a šesť svietnikov. Samotný relikviár musel byť uzatvorený neporušenou biskupskou pečatou, ktorá potvrdzovala ich autenticitu,⁸⁹ aby sa vyhlo falošnému kultu. Košice až do roku 1804 patrili do Jágerskej diecézy, preto relikvie musel verifikovať niektorý z týchto biskupov.⁹⁰ Keďže k relikviám po stáročia prichádzali púte a kult sa vytráca až v ranom novoveku, predpokladá to biskupský súhlas po objavení sa relikvií v stredoveku, určite po uzatvorení do relikviára. Druhým miestom, kde mohli byť relikvie deponované, je uloženie relikvií Svätej krvi na chóre kaplnky, ako to bolo napr. v Sainte Chapelle v Paríži.

V klenbe Kaplnky sv. Michala sa nachádzajú tri veľké svorníky s vyobrazením sv. Michala, mandylionu čiže Kristovej tváre a ruže.⁹¹ Mandylion sa nachádza práve medzi michalským motívom a alžbetínskym motívom ruže. Jeho výzor zodpovedá východnému spôsobu zobrazenia:

85 KRACIK, J.: *Relikvie*, s. 171.

86 Porov. NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego I/1*. Warszawa : Drukarnia Franciszka Czerwińskiego, 1893, s. 231-232.

87 Porov. NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego I/1*, s. 321; OHLER, N.: *Katedrála*, s. 453-454.

88 Relikvie nemohli byť vystavované mimo relikviára, len v ňom. Nariadila to 62. konštitúcia Štvrtého lateránskeho koncilu v roku 1215. *DSP II*, s. 304-305.

Z konca 14. storočia pochádza z Košíc oltárny relikviárový triptych, ktorý je dnes uložený vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach a v Maďarskej národnej galérii v Budapešti. VÉGH, J.: *Zlatý vek oltárneho umenia. ikonografia maliarstva a sochárstva 15. storočia*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 353-353.

89 NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego I/2*, s. 1079-1080.

90 Jágerskí biskupi sa skutočne starali o takéto eucharistické relikvie, ako to dosvedčuje aj prípad z Kamenice nad TORYSOU, o čom píšeme nižšie.

91 MIHALIK, J.: *A kassai Szent Mihály-kápolna*. Kassa : Vitéz A. könyv- és zeneműkereskedése, 1904, s. 25. Reliéf Kristovej tváre má pochádzať z 19. storočia (BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 639). Ak by to aj tak bolo, neznamená to, že nevychádza z pôvodnej predlohy. Rovnaké zobrazenie súčasne vzniklo Kaplnky sv. Michala sa nachádza ako južný svorník v Kostole sv. Juraja v Spišskej Sobote, kde ho mylné identifikovali ako Adama (GLATZ, A. C. – JIROUŠEK, A.: *Kostol sv. Juraja v Spišskej Sobote*. Košice : Sása, 2006, s. 7, 9), avšak ide jednoznačne o mandylion. Zdá sa, že práve tu badať najstarší vplyv košického kultu, čo našlo odozvu aj v mladších stredovekých zobrazeniach v interiéri spišskosobotského kostola (tamtiež, s. 21, 56).

zlaté vlasy, brada, priamy pohľad, kríž za hlavou, bez trňovej koruny. Odchýlkou od rozšíreného kánonu je znázornenie krku a zvrátené obočie. Z Byzancie však poznáme aj zobrazenia s krkom. Tri ruže ako alžbetínsky atribút sa ďalej nachádzajú na sedíliách a nad vstupným portálom okolo postavy sv. Michala. Motív Kristovej tváre bol v neskoršom Dóme niekoľkonásobne zopakovaný v oveľa prepracovanejšej podobe. Keďže motív patróna kaplnky, sv. Michal, bol tiež namaľovaný priamo na evanjeliovej strane steny presbytéria kaplnky, nebolo ho potrebné opakovať na hlavnom oltári. Tam boli/mohli byť vystavené relikvie Svätej krvi v relikviári. Kaplnku začali stavať okolo roku 1352, čiže zázrak sa musel stať predtým a spôsobil značný ohlas, keď preň a kvôli nemu bola prosperujúcimi mešťanmi postavená Kaplnka sv. Michala. Vtedajšia známosť kultu a osobná viera boli jedným z motívov kráľa Ľudovíta I. Veľkého, aby dal Košiciam toľko privilégií, že sa stali druhým najvýznamnejším mestom v kráľovstve hneď po hlavnom meste. Vrcholom práv bolo udelenie erbú v roku 1369 ako prvému mestu v Uhorsku.⁹² Množstvo práv pre Košice je nepriamym dôvodením pre prítomnosť eucharistického zázraku v Košiciach. Zázrak sa musel stať za Ľudovítovej vlády (1342 – 1382),⁹³ keďže kráľ Karol I. Róbert (1301 – 1342) nebol voči mestu taký štedrý.⁹⁴ Relikvie Svätej krvi teda priniesli mestu česť a ochranu, sekundárne aj príjmy.

Pútnik stojaci pred vstupom do kaplnky najprv uvidel michalský reliéf s archanjelom vážiacim duše na osobnom súde po smrti, ale súčasne vnímal orodovanie sv. Alžbety, patrónky miestnej farnosti. Po vstupe pútnika do interiéru ho upútala vnútorná architektúra, opticky štíhla a vznešená, upriamujúca k svätým relikviám na hlavnom oltári alebo na chóre. Nad týmto priestorom na čestnom mieste uprostred stropu dominoval svorník s Kristovou tvárou.

92 VRTEĽ, L.: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin : Matica slovenská, 1999, s. 95.

93 K roku 1346 sa zachovala písomná zmienka jágorského biskupa Mikuláša o eucharistickom zázraku na Kamenickom panstve na hornej Toryse. Majiteľ hradu a miestneho panstva Rikolf sa pokúšal založiť kláštor pri Kostole Všetkých svätých v Kamenici. V tomto kostole objavil krvácajúcu hostiu, ku ktorej putovalo množstvo veriacich. Biskup Mikuláš žiadal objasnenie zázraku a zloženie prísahy, že sa nejedná o podvrh alebo iný podvod. Biskup bol povinný zabrániť akémukoľvek falošnému alebo modlárskemu kultu. Rikolf mal zámer relikviu predať a za získané peniaze mal byť postavený kláštor. Tento zámer nebol nikdy zrealizovaný. SLIVKA, M.: *K problematike eremitizmu na Slovensku*. In: *Dejiny a kultúra reholných komunít na Slovensku*. Šimončič, J. (zost.). Trnava : Trnavská univerzita, 1994, s. 60, 62; BOLEŠ, D.: *Mesto Lipany (1312 – 2000)*. Prešov : VMV, 2002, s. 46; ANGELOVIČ, J. – BOLEŠ, D.: *Z dejín obce Lúčka*. Lúčka : Obecný úrad Lúčka, 2002, s. 33.

94 Š. Eliáš datuje vznik zázraku veľmi skoro, do obdobia po roku 1235 (ELIÁŠ, Š.: *Románske Košice*, s. 17), čo je vyše storočie skôr, než to predpokladáme my.

5 / PRVÍ ANJUOVSKÍ KRÁLI A KOŠICE

Po právnej stránke dostali Košičania prvé významné výsady v roku 1249 v podobnom rozsahu ako Trnavčania v roku 1238 alebo spišskí Sasi v roku 1271. Rozsah práv a povinností sa priaznivo odrazil v politicko-administratívnej, cirkevnej, hospodárskej i vojenskej oblasti. K ďalšiemu výraznému zveladeniu výsad došlo v prvej polovici 14. storočia.⁹⁵

Dňa 15. júna 1312 sa odohrala kľúčová bitka prvého Anjuovca na uhorskom tróne Karola Róberta. Košičania pomohli kráľovi získať moc v krajine svojou účinnou účasťou v bitke pri Rozhanovciach. Karol daroval košickým obchodníkom 9. apríla 1319 privilégium, ktorým ich oslobodil od platenia mýta v Abovskej a Zemplínskej stolici. Približne od 1. novembra 1335 sa Košice stali súčasťou hlavných obchodných koridorov medzi Uhorskom, Poľskom a Moravou. Ľudovít I. Veľký bol ku Košiciam oveľa štedrejší: 28. júla 1347 získali Košice výsady hlavného mesta Budín, medzi ktorými bolo právo slobodnej voľby farára košickými mešťanmi: „*Nech majú slobodnú voľbu farára, keď sa ich cirkev (farnosť) uprázdni, ani farár nech neustanoví proti ich vôli zástupcu*“;⁹⁶ 9. augusta 1361 dal kráľ mestu právo skladu na tovar dovážaný z Poľska a Ruska, v roku 1367 bola presťahovaná mincová komora zo Smolníka do Košíc, kde sa začali raziť mince. Dňa 7. mája 1367 dostali Košice armáles ako prvé mesto v Uhorsku; výzor erbu bol odvodený od osobného erbu kráľa, čo veľmi signifikantne potvrdilo protekciu panovníka nad mestom.⁹⁷ Dňa 12. apríla 1377 na žiadosť Košičanov kráľ stanovil, že 2 zlaté dukáty sa budú rovnáť hrivne denárov.⁹⁸

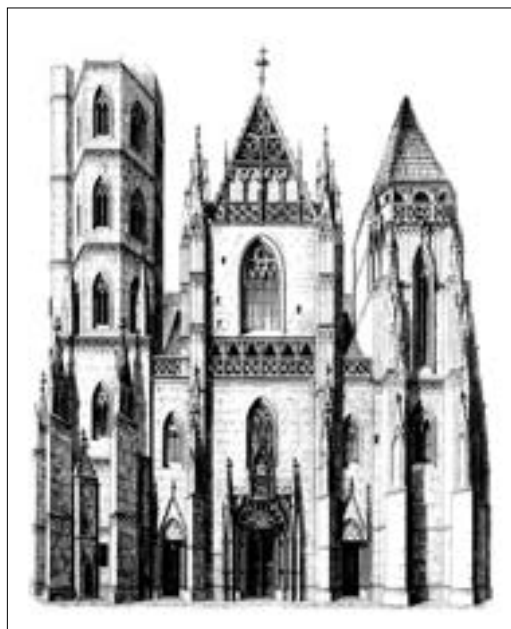
Košice za vlády Ľudovíta I. Veľkého stali sa miestom dohovorov medzi Uhorskom a Poľskom. Ľudovít sa narodil 5. apríla 1326 uhorskému kráľovi Karolovi Róbertovi a Alžbete, dcére Vladislava Ľokietka. Ľudovít bol v nedeľu 17. novembra 1370 na krakovskom Waweli korunovaný za poľského kráľa ako legálny dedič tamojšieho trónu. V Košiciach 1. októbra 1373 Ľudovít rokoval s poľskými stavmi. Dňa 17. septembra 1374 v Košiciach dostali poľské stavy od Ľudovíta viaceré privilégiá výmenou za uznanie nástupníckeho práva pre jeho dcéru Katarínu.

95 Porov. ULICHÝ, F.: Vývoj politických vzťahov v Uhorskom kráľovstve, najmä na východnom Slovensku, v prvej polovici 14. storočia. In: *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín*. Uličný, F. – Magdoško, D. (eds.). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2012, s. 30-31.

96 „*Habeant liberam electionem plebani cum eorum ecclesia vacaverit, nec plebanus vicarios constituat eis invitis.*“ WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 18.

97 Najslávnejší jurista 14. storočia, Bartolus de Saxoferrato (1314 – 1355), komentátor rímskeho práva, napísal slávny a principiálne dodnes platný heraldický *Tractatus de insigniis et armis* (Traktát o znameniach a erboch), ktorého jediný exemplár na Slovensku je uchovávaný v Arcibiskupskom archíve v Košiciach (AACass, Inkunábula 48). V 9. kapitole traktátu autor napísal: *Habere arma ex concessione principis prodest, quia aliis prefertur et non potest ab alio prohibere* (Je výhodné mať erb udelený panovníkom, pretože má prednosť pred inými erbmi a jeho používanie nemôže byť nikým zakázané) (SAXOFERRATO, B. de: *Tractatus de insigniis et armis*. Traktát o znameniach a erboch podľa benátskej prvotlače z r. 1472 uloženej v Archíve Košického arcibiskupstva. Vrtel, L. (ed.). Bratislava : Veda, 2009, s. 72-75). Košice, podobne ako iné mestá, používali predheraldické (sv. Alžbety v oltárnej architektúre) a iné znamenia (Ialia). Armáles pre mesto Košice otvoril tradíciu panovníkom udelených erbů u nás.

98 ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach*. 1. diel, s. 57-59, 62-64, 76.

14 Západná strana Dómu sv. Alžbety v Košiciach (1846)

V poľských dejinách išlo o prvé generálne privilegium šľachty. Okrem istých ekonomických kompromisov sa kráľ zaručil vykúpiť šľachticu zo zajatia a vynahradiť šľachte náklady na vojenskú výpravu mimo svojej krajiny. Dňa 7. decembra 1376 došlo v Krakove k potýčke medzi uhorskými obchodníkmi a krakovskými mešťanmi, pri ktorej zahynul krakovský starosta, čo prehĺbilo poľsko-uhorské odcudzenie. Medzitým Ľudovítovi zomrela dcéra Katarína, ktorú poľské stavy uznali za dedičku poľského trónu. V polovici augusta 1379 kráľ v Košiciach znovu prijal poľských veľmožov a dohodol sa na uznaní svojej druhej dcéry Márie, budúcej manželky Žigmunda Luxemburského, za poľskú kráľovnú po svojej smrti. Doboví poľskí kronikári Ľudovítovo panovanie v Poľsku hodnotili negatívne, pretože v krajine sa rozhostila svojvôľa a nespravodlivosť. Aj keď poškodení za vysoké taxy zjednali u kráľa (na uhorskej pôde) spisomnenú nápravu, autorita listín bola takmer nevymožiteľná a lúpenie a krádeže pokračovali.⁹⁹

⁹⁹ *Kronika Polski*. Nowak, A. (red.). Kraków : Kruszczyński, 2005, s. 114-116; ROSIK, S. – WISZEWSKI, P.: *Poczet polskich królów i książąt*. Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2006, s. 172-175.

6 / ÚCTA KRÁĽA LUDOVÍTA I. VEĽKÉHO K MANDYLIONU

Kľúčovým symbolom na označenie prítomnosti relikvií Svätej krvi v Košiciach bol mandylion, a to aj v Kaplnke sv. Michala aj v Dóme sv. Alžbety, preto je potrebné venovať mu priestor na objasnenie jeho funkcie a rozšírenia.

Na základe stredovekých kroník môžeme konštatovať, že motív mandylionu v Uhorsku sa stal obľúbeným za prvých Anjuovcov. Konkrétne k tomu prispela manželka Karola Róberta Alžbeta a ich syn Ľudovít I. Veľký. Obaja v Ríme niekoľkokrát osobne videli tamojší mandylion. Kráľovná Alžbeta sa po smrti svojho manžela vybrala v roku 1343 do Neapola k príbuzným. Podľa svedectva magistra Jána zo Šarišských Sokolovíc sa na cestu vybrala s početným sprievodom, obrovskou hotovosťou a darmi. Aby splnila Bohu daný sľub, odcestovala vykonať si púť k hrobom apoštolov (*ad limina apostolorum*) sv. Petra a sv. Pavla do Ríma. Na Oltár sv. Petra položila honosné dary. Miestni kánovníci „*dvakrát jej dovolili vystúpiť po schodoch a zblízka si prezrieť Kristovu podobizeň, čiže šatku Veroniky; pristúpila k nej s veľkou nábožnosťou a úctou a pokorne sa modlila.*“¹⁰⁰

Na jednej z výprav sa v Ríme asi mesiac zdržal od polovice septembra do októbra kráľ Ľudovít I. Veľký. Cirkevní hodnostári a poprední Rimanovia mu vyšli v ústrety kus cesty pred rímske hradby a sprevádzali ho k Chrámu sv. apoštola Petra, v ktorom si uctil každý oltár.

15 Kánovníci z Chrámu sv. Petra v Ríme ukazujú sudárium (13. storočie)

100 *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*. Sopko, J. (zost.). Budmerice : Rak, 2004, s. 114-116. *Kronika magistra Jána zo Šarišských Sokolovíc* bola publikovaná rovnakým vydavateľom viackrát: *Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov*. Sopko, J. (zost.). Budmerice : Rak, 1995, s. 69-99; *Pod vládou anjuovských kráľov. Slovensko po vymretí Arpádovcov a nástupe Anjuovcov na uhorský trón, Karola Róberta, Ľudovíta Veľkého a jeho dcéry Márie. Prameny k dejinám Slovenska a Slovákov IV*. Sedlák, V. (red.). Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 284-293.

16 Zobrazenie kráľa Ľudovíta I. Veľkého na relikviári sv. Simeona v Zadare

Okrem toho „každý deň mu dovolili pozrieť si Veronikinu šatku.“ V druhej časti kroniky magister Ján píše s odstupom času o tej istej udalosti podrobnosti, že kráľ býval v apoštolskom paláci a Rimania ho hostili vo svojich domoch: „Kráľ sa denne zúčastňoval na svätej omši v Bazilike sv. Petra, kniežata apoštolov, a v jednotlivých dňoch mu ukazovali šatku s odtlačkom tváre Pána na veľké potešenie pútnikov a početného ľudu.¹⁰¹ Keďže takto v zbožnosti trávil viacero dní, zaslúžene dostal od pána pápeža rozhrešenie.“¹⁰² Zrejme tieto udalosti o niekoľko desaťročí inšpirovali premonštrátov namaľovať fresku s mandylionom v Kaplnke sv. Michala v leleskom kláštore.

Samotná kronika magistra Jána zo Šarišských Sokoloviec bola písaná na dva razy; druhá časť je výberová, nezachytáva všetky udalosti z kráľovho života, v podstate vychvaluje osobnostný charakter panovníka a podrobnejšie sa venuje jeho zahraničnej politike a výpravám do cudziny. Prvá časť kroniky

končí rokom 1352 (1355) a je písaná dôkladnejšie než druhá časť, ktorú autor zostavil zrejme až medzi rokmi 1387 – 1395.¹⁰³ V prvej časti je venovaná mimoriadna pozornosť dvom púťam kráľovnej Alžbety a jej syna Ľudovíta do Ríma k tamojšiemu mandylionu. Ak by v tom čase existoval zázračný mandylion v Uhorsku, zrejme by ho autor spomenul. Druhá časť kroniky sa venuje niektorým udalostiam opísaným v prvej časti a po komparácii nachádzame rozporné výpovede. Vzhľadom na nedôkladnosť redakcie, časový nepomer opisovaných rokov a schematickosť druhej časti nemožno v kronike očakávať úplnosť informácií. Dokonca aj tie, ktoré boli mimoriadne závažné a týkajú sa neskorších rokov Ľudovítovej vlády, sú spomenuté stručne a akoby mimochodom a taxatívne. Zázrak sa teda mohol stať okolo 1352, ale nie je vylúčený aj skorší dátum. Rozhodnutie postaviť Kaplnku sv. Michala prišlo veľmi rýchlo po zázraku a našlo dostatok finančných prostriedkov v meste na výstavbu kaplnky. Tieto okolnosti dovoľujú uvažovať o tom, že štedrú fundáciu mohol zložiť aj kráľ Ľudovít I. Veľký.

Čas postavenia Kaplnky sv. Michala v Košiciach nepriamo potvrdzuje ešte jedna udalosť. Kráľ Ľudovít skoro neprežil návrat z výpravy v roku 1352 pri prechode Karpát: „Napokon na Veľký piatok po mnohých strastiach a nevýslovných útrapách vyšiel kráľ z hôr a prešiel k mestu Berehovo, vystúpil na hrad Mukačevo, kde sa trochu pozviechal. Odtiaľ sa vypravil do Varadína navštíviť telesné pozostatky svätého kráľa Ladislava, kde pred jeho hrobom pokorne padol na kolena a vzdal mu vďaku, že ho z tlamy smrti síce ťažko, no predsa len vytiahol a zachránil. Zostal tam tri

101 Relikviu nevystavovali pre verejnosť stále, len raz ročne. Pri návšteve uhorského kráľa Ľudovíta zrejme urobili výnimku a relikviu videli aj ostatní prítomní návštevníci i domáci.

102 *Kronika uhorských kráľov*, s. 132, 147.

103 *Kronika uhorských kráľov*, s. 15.

dni a Kostolu sv. Ladislava preukázal mnohými darmi veľkú dobročinnosť.¹⁰⁴ Ak by existovali relikvie v Košiciach, mohol kráľ pricestovať tam, pretože mandylion si veľmi ctil.

Kráľ Ľudovít I. Veľký sa v Košiciach zastavoval veľmi často. Kronikár to vysvetľuje ako zastávku na vojenských výpravách na sever za Karpaty. Na jednej z výprav proti Litovcom sa v Košiciach zastavil 24. júna 1351, odkiaľ cestoval ďalej do Krakova. Podobne to bolo začiatkom marca 1353, keď sa z Košíc vybral do Sanoku. Počas týchto výprav kráľa sprevádzali poprední vojvodovia, kapitáni a mocní muži krajiny, medzi nimi i jagerský biskup. Na svoju korunováciu do Krakova cestoval Ľudovít v roku 1370 zrejme tiež cez Košice.¹⁰⁵ Mesto ťažilo zo svojej geografickej polohy, ale určite možno predpokladať aj osobný pozitívny vzťah kráľa Ľudovíta ku Košiciam, ku ktorému prispel i miestny kult Svätej krvi. Kronikár kráľa charakterizoval takto: „*Bol to múdry a štedrý kráľ, viedol mnohé vojny šťastne a veľa získal späť pre svoju krajinu. Okrem vojenskej slávy vynikal aj vo vedách a s veľkým zaujatím sa zaoberal astronómiou. Jeho zdokonaľovanie sa v cnostiach obľubovali aj barbari a mnohé národy zveľbovali jeho meno. Bol oddaný katolíckej viere, dobročinný voči chudobným, bránil práva cirkvi a vo veľkej úcte mal cirkevných hodnostárov.*“¹⁰⁶ Na sklonku života „*dosiahol kráľ vrchol svojej moci, šťastne vládol na kráľovskom tróne a celé svoje šťastie zakladal na Bohu, od ktorého pochádza všetko dobro, a preto panovanie a starosti kralovania zveril jemu... Aj cirkvi v krajine uchoval v ich právach a slobodách, zveladiac ich dočasnými dobrami.*“¹⁰⁷ Kráľ bol opísaný ako vzorný panovník oplývajúci rytierskymi cnosťami, ktorý chráni svoju krajinu a vieru prejavuje konkrétnymi dobrými skutkami voči cirkvi.

Kaplnka sv. Michala bola postavená za panovania Ľudovíta I. Veľkého a sám kráľ ju určite osobne navštívil. Mohli by sme predpokladať, že kráľ mohol byť jej (spolu)fundátorom, ale zachovaný stav kaplnky to nedovoľuje jednoznačne potvrdiť, navyše mesto bolo v tom čase relatívne bohaté. Kráľ Ľudovít mal vo zvyku fundovať kaplnky, ako to urobil v Aachene (1342 – 1366) a v Mariazelli (cca 1367) alebo pri kolegiálnom Kostole Panny Márie v Stoličnom Belehrade, kde ho podľa želania pochovali v roku 1382.¹⁰⁸ Na kráľovského (spolu)fundátora poukazujú jeho osobné dary. V Košiciach to mohlo byť obdobne. Žiaľ, nezachoval sa ani pôvodný oltár z kaplnky ani relikviár. Tie mohli byť kráľovými darmi, aj keď nateraz nemáme potvrdené priame kráľovské donácie oltárov alebo členov kráľovskej rodiny.¹⁰⁹ V Kaplnke sv. Michala sa nachádzala freska zápasu sv. Ladislava s Kumánom,¹¹⁰ ktorá svojou rytierskou a kráľovskou tematikou môže poukazovať na (spolu)fundovanie kráľom Ľudovítom I. Veľkým alebo na kráľovu priazeň, ale súčasne aj na oddanosť mesta panovníkovi.

17 Relikviár sv. Simeona v Zadare

104 Kronika uhorských kráľov, s. 137.

105 Kronika uhorských kráľov, s. 132, 135, 151, 153.

106 Kronika uhorských kráľov, s. 154-155.

107 Kronika uhorských kráľov, s. 158.

108 Kronika uhorských kráľov, s. 155-156, 159; HALAGA, O. R.: Počiatky Košíc a zrod metropoly, s. 174.

109 CIDLINSKÁ, L.: Gotické krídlové oltáre na Slovensku, s. 8.

110 ELIÁŠ, Š. a kol.: Dejiny Košíc v dátach. 1. diel, s. 110.

Doba kráľa Ľudovíta bola najpriaznivejšou pre Katolícku cirkev v stredovekom Uhorsku vôbec. V roku 1348 kráľ rokoval o zriadení Spišského biskupstva.¹¹¹ Kráľ prispel k rozvoju kultov veľkých svätcov. V Zadore si kráľ uctil kosti sv. Simeona, ktoré sa tam nachádzali už od začiatku 13. storočia, ale neboli všeobecne známe. Pre budínskych pavlínov boli získané kosti sv. Pavla, prvého pustovníka, ktorý bol duchovným patrónom tejto jedinej uhorskej rehole, a po ktorom mali pavlíni svoje pomenovanie; relikvie slávneho svätca boli krátky čas v kráľovskej kaplnke Budínskeho hradu, odkiaľ ich mimoriadne slávnostne v prítomnosti Ľudovíta I. Veľkého 18. decembra 1381 preniesli do pavlínskeho Kostola sv. Vavrinca nad Budínom.¹¹² Za jeho vlády boli postavené katedrály v najvýznamnejších biskupských sídlach – v Ostrihome, Jágri a Varadíne, ale aj paulínsky kláštor s dnešnou bazilikou v Marianke neďaleko Bratislavy. V roku 1367 bola v Pätkostolí založená univerzita. Biskupmi boli vzdelaní muži, ktorí vyštudovali v cudzine. Vzťah medzi uhorským kráľom a Svätou stolicou v tých časoch je považovaný za vysoko pozitívny.¹¹³

111 ŠPIRKO, J.: *Začiatky spišského biskupstva. Snahy v minulosti o jeho utvorenie*. In: *Mons sancti Martini. Vrch sv. Martina*. Ružomberok : Lev, 1947, s. 37-40; HROMJÁK, L.: *Snahy o povýšenie Spišského prepoštvu na biskupstvo*. In: *Z dejín Spišského prepoštvu. Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 800. výročia prvej známej písomnej zmienky o Spišskom prepoštvu*. Hromják, L. (zost.). Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2010, s. 77-82.

112 PONGRÁČZ, I.: *Triumphus Pauli, pio dolo a Deo decepti*. Posonii : Typis Joannis Michaelis Landerer, 1752, s. 410; BERTÉNYI, I. – SZENDE, L.: *Anjou-királyaink és Zsigmond kora*. Budapest : Officina Kiadó, 2011, s. 75-77.

113 MACHÁČEK, P.: *Hlavnopatronátne právo v dejinách uhorských (Historicko-právna úvaha)*. Bratislava : Spolok svätého Vojtecha v Trnave, 1930, s. 48-49.

7 / PRENESENIE RELIKVIÍ SVÄTEJ KRVÍ

O relikviách Svätej krvi vieme, že sa najprv nachádzali v pôvodnom Kostole sv. Alžbety, „v ktorom sa zázračne pred dávnymi časmi objavila slávna krv nášho Pána Ježiša Krista.“¹¹⁴

Keď postavili Kaplnku sv. Michala na uloženie relikvií, musela sa v Košiciach konať slávnosť prenesenia (*translatio*). To bolo prvé, plánované prenesenie relikvií.

Aj keď kaplnku dostavali okolo roku 1370, s prestavbou alžbetínskeho kostola sa mešťania neponáhľali. Také plány potrebovali nielen skúsených staviteľov, ale i finančné prostriedky. To, že sa s okamžitou prestavbou nepočítalo, svedčí fakt, že ešte v roku 1378 sa v priestore budúceho Dómu pochovávalo, lebo sa zachovali náhrobné epitafy z toho času, a v roku 1385 sa spomínajú aktívne oltárne fundácie pôvodného alžbetínskeho chrámu.¹¹⁵ V tomto svetle sa ukazuje ako pravdepodobnejšou mienka, že Kaplnka sv. Michala mala byť trvalou úschovňou pre miestne relikvie a nový alžbetínsky kostol zrejme vtedy ešte nebol v pláne. Až požiar farského kostola, spomínaný v pápežskej bule z roku 1402, zapríčinil urýchlenie plánovania a výstavby Dómu, alebo bol motívom na veľkolepé reprezentačné plány na prestavbu farského Kostola sv. Alžbety, ako to opisuje spomenutá bula. Podľa archívnych prameňov prišiel do Košíc po roku 1400 Ján Hebenstrejt, pravdepodobne z Norimbergu, ktorý počas života v meste výrazne prispel k vizuálnej prezentácii Košíc,¹¹⁶ preto mohol spolu s vtedajším farárom Štefanom prispieť k myšlienke vrátiť relikvie Svätej krvi späť do farského kostola, ako to aj bolo predstavené pápežovi. Toto druhé prenesenie relikvií späť do farského kostola prišlo ako spontánny návrh.

Výstavba Dómu sa zrejme začala okolo roku 1390. Odpustková bula pre Košice z roku 1392¹¹⁷ nespomína relikvie Svätej krvi. Bolo to tak preto, lebo relikvie boli trvalo uložené v Kaplnke

18 Procesia s relikviami v stredovekom Uhorsku

114 „...sanguis Domini nostri Iesu Christi a longis retroactis temporibus miraculose est inventus...“ MVHRH I/4, s. 417.

115 NÁDASKÁ, K.: *Cirkevné dejiny Košíc v 13. – 16. storočí*, s. 70.

116 Erb Jána Hebenstrejta sa nachádza na druhej erbovej listine vydannej 31. januára 1423 kráľom Žigmundom pre Košice. KIRST, J.: *Erb mesta Košice*, s. 13. O význame J. Hebenstrejta: NÁDASKÁ, K.: *Cirkevné dejiny Košíc v 13. – 16. storočí*, s. 82-86.

117 NÁDASKÁ, K.: *Cirkevné dejiny Košíc v 13. – 16. storočí*, s. 72, 165.

19 Eucharistická procesia v stredovekom Uhorsku

sv. Michala a na výstavbu stačili zvyčajné zdroje financovania. Čoskoro sa ukázalo, že postaviť v Košiciach reprezentatívny kostol katedrálneho typu si vyžaduje reprezentatívny príjem. Motívom pre získanie ďalších prostriedkov na financovanie výstavby udelením osobitných odpustkov pre Košice bolo udelenie mimoriadne štedrých odpustkov 30. marca 1401, o ktoré požiadali benediktíni z neďalekej Krásnej nad Hornádom pre ich kláštorňný Kostol Panny Márie.¹¹⁸ Dňa 1. marca 1400 zas porciunkulové odpustky získala Levoča.¹¹⁹ Odpustky mohol udeliť len pápež, za ktorým sa vybral košický farár Štefan. Na ceste nebol sám, pretože v ten istý deň rovnako štedré odpustky dostal aj spišský prepošť na výstavbu prepoštského Chrámu sv. Martina v Spišskej Kapitule.¹²⁰ Práve v tomto čase sa musel zro-

diť nápad vrátiť relikvie späť do farského kostola čiže na pôvodné miesto. Pri prednesení žiadosti v Ríme bol toto hlavný motív vypýtania si odpustkov. Výstavba Dómu už bežala v prvej etape. Práve po získaní odpustkovej buly došlo k zmene projektu výstavby. Celá južná a juhovýchodná strana Dómu bola koncepcne zmenená tak, aby relikvie Svätej krvi boli na čestnom a bezpečnom mieste. Pôvodne zamýšľaná bazilika bola predelená transeptom a vzniknuté kvadranty dali vnútornému priestoru vzdušnosť a jedinečnosť, ktorú neskôr vychvalovali viacerí panovníci.¹²¹

Nie je jasné, kedy došlo k preneseniu relikvií Svätej krvi z Kaplnky sv. Michala do Dómu sv. Alžbety. Podľa pápežskej buly z roku 1402 sa tam relikvie už nachádzali, ale súčasne bol chrám vo výstavbe. Je preto nepravdepodobné, aby na tomto pútnickom mieste boli kľúčové relikvie uchovávané na stavenisku, keď stála pre ne postavená kaplnka. Dikcia pápežskej buly preto môže byť účelová a k preneseniu relikvií mohlo dôjsť zrejme až po ukončení nevyhnutnej etapy výstavby chrámu, aby sem potom mohli bez prekážok prichádzať pútnici.

Súčasne nemožno vylúčiť ešte jednu skutočnosť, prečo v stredoveku dochádzalo k prenášaní relikvií. Keď kult nejakého svätca alebo relikvií prejavil známky úpadku, klerici sa postarali o prenesenie relikvií, čo bola udalosť, ktorá spoľahlivo vyvolala prílev zástupov. Tento liturgický obrad spočíval v prenesení svätých relikvií z jedného miesta na iné pod dohľadom kňazov. Samozrejme, že nové miesto bolo istým spôsobom vhodnejšie, honosnejšie a čestnejšie. Nebola to samozrejmosť, ale výnimočná udalosť, počas ktorej sa diali aj mimoriadne udalosti: uzdravenia a pod. Z dnešného pohľadu možno psychologický aspekt charakterizovať ako davovú hystériu alebo ho spochybňovať, nemožno však poprieť účinnosť tohto rituálu a jeho pacifikujúcu funkciu.¹²²

118 MVHRH I/4, s. 314-315.

119 MVHRH I/4, s. 172.

120 MVHRH I/4, s. 416-417.

121 HALAGA, O. R.: *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*, s. 39.

122 GOF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopédie středověku*, s. 883.

8 / ODPUSTKOVÁ BULA PÁPEŽA BONIFÁCA IX.

Košice získali v roku 1402 odpustky, ktoré ich zaradili medzi popredné pútnické miesta Európy. V odpustkovej bule sa výslovne spomínajú relikvie Svätej krvi. Pôvod odpustkovej praxe sa podľa legendy viaže na pontifikát sv. Gregora Veľkého (590 – 604), ktorý pri omši videl trpiaceho Krista vystupujúceho z hrobu, ktorý udelil pápežovi prvý odpustok. Pápež ich potom udelil každému, kto si uctil Kristov obraz. Odpustky za uctenie si kópií tohto zobrazenia začal udeľovať pápež Urban VI. (1378 – 1389).¹²³ Pri tejto príležitosti sa aj u nás napr. na freskách začína zobrazovať tzv. omša sv. Gregora, ako to našlo odozvu napr. v Kostole Svätého kríža v Hamuliakove (okolo 1370).¹²⁴

Odpustková bula pre Košice bola vydaná rímskym pápežom Bonifácom IX. (1389 – 1404), ktorého lúnia je považovaná za pravú, nakoľko v tom čase existovalo dvoj pápežstvo. Bonifácov pontifikát bol prelomovým pre neskorostredovekú odpustkovú prax. Jeho predchodcovia i nástupcovia takí štedrý neboli ani na počet vydaných odpustkových listín ani na štedrosť udelených odpustkov.¹²⁵ V košickom prípade pápež nadviazal na ojedinelé staršie privilégia.¹²⁶

Prvú písomnú zmienku o košickom zázraku obsahuje bula pápeža Bonifáca IX. Text buly z 1. marca 1402 a v preklade znie takto:¹²⁷

Bonifacius etc. Universis Christifidelibus... salutem... Cum itaque, sicut accepimus, parochialis ecclesia beate Elizabeth Cassoviensis, Agriensis diocesis, in qua gloriosus sanguis Domini nostri Iesu Christi a longis retroactis temporibus miraculose est inventus, et ad eam fidelium et infidelium, utpote Olachorum et Ruthenorum, inibi confirnantium, propter sepius inibi illucentia divinitus miracula confluit multitudo, et ipsorum infidelium nonnulli, gratia eis affluente divina, ad fidem catholicam se converterunt hactenus et et convertunt in dies, olim combusta et de novo per Christicolos inibi commorantes erecta et nundum (sic!) completa existat, et pro consummatione operis huiusmodi et reedificatione et reparatione ecclesie predictae indigere videatur expensis non modicum sumptuosius, Nos cupientes, ut ecclesia ipsa decentius reparetur, consumetur et etiam congruis honoribus frequentur, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in festo beatorum Philippi et Jacobi apostolorum a primis vespers usque ad secundos vespers et per tres dies dictum festum immediate sequentes dictam ecclesiam devote visitaverint annuatim, et ad reparationem, conservationem

123 GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové scény na Slovensku, osoby a príbehy*. Bratislava : Veda, 2001, s. 48.

124 *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 108-109.

125 HRDINA, J.: *Spišská města a pápežská kurie v době velkého západního schizmatu. komunikace a transfer informací na příkladu graciálních listin*. In: LUKÁČKA, J. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*, s. 199-200.

126 Porov. HRDINA, J.: *Spišská města a pápežská kurie*, s. 204.

127 Chýbajúce miesta v texte sme nevynechali my, ale neboli publikované už uhorským editorom.

MVHRH I/4, s. 417-418; MIHALIK, J.: *A kassai Szent-Erzsébettemplom*, s. 26, pozn. 1; WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 25-26; slovenský preklad publikoval už V. Wick (WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 24-25), ale my sme urobili nový preklad, pretože Wickov nebol najpresnejší.

et fabricam ecclesie predictae manus porrexerint adiutrices, illas videlicet indulgentias et remissiones peccatorum... concedimus, quas visitantes ecclesiam sancti Marci de Venetiis, Castellane diocesis, in Ascensione domini nostri Iesu Christi necnon ecclesiam sancte Marie de Portiuncula, alias dictam de Angelis extra muros Assinates, annuatim et alias quomodolibet consequuntur. Et nichilominus... rectori dicte ecclesie beate Elizabeth... et duodecim presbyteris... ad hoc ydoneis, per ipsum rectorem in confessores pro tempore eligendis, instituendis et destituendis, prout sibi placuerit, ut ipsi confessiones omnium et singulorum Christifidelium huiusmodi... in festo sanctorum Philippi et Jacobi et per tres dies sequentes huiusmodi auctoritate apostolica audire et eis debitam absolutionem impendere valeant, nisi forsitan talia fuerint, propter que Sedes Apostolica sit merito consulenda, ... plenam et liberam tenore presentium licentiam elargimur... Datum Rome apud Sanctum Petrum Kalendis Martii Anno Tertio decimo.

Bonifác atď. Všetkým veriácim v Krista... pozdrav... Keďže teda, ako sme sa dozvedeli, košický farský Kostol blaženej Alžbety v Jágerskej diecéze – v ktorom sa zázračne pred dávnymi časmi objavila slávna krv nášho Pána Ježiša Krista a do ktorého tam vlastne zhromažďuje veriacich i neveriacich, menovite množstvá Valachov a Rusínov, preto opakujúce sa zázraky menovite božského osvietenia sa hromadia a mnohí z týchto neveriacich, rozliatím Božej milosti, sa obracajú a každodenne prestupujú na katolícku vieru – kedysi vyhorel a nanovo je budovaný menovite spomenutými kresťanmi, a zatiaľ je nedokončený, a na používanie tohto diela a na znovu postavenie a opravu spomenutého kostola si vyžaduje drahé a nemalé výdavky, My, želajúc si, aby sa tento kostol náležite obnovil, dokončil a s náležitou úctou navštevoval, povolujeme iste všetkým spovedajúcim sa a vyznávajúcim sa (z hriechov), ktorí každoročne na sviatok blažených apoštolov Filipa a Jakuba od prvých vešpier až do druhých vešpier a počas bezprostredne nasledujúcich troch dní po uvedenom sviatku zbožne navštívia spomenutý kostol a na jeho opravu, udržanie a pre pokladnicu spomenutého kostola podajú pomocnú ruku, že obsiahnu také odpustky a odpustenia hriechov... ako návštevníci Kostola sv. Marka z Benátok v Kastelánskej diecéze v deň sviatku Nanebovstúpenia nášho Pána Ježiša Krista, ako aj (návštevníci) Kostola svätej Márie od Porciunkuly v Assisi, inak nazývanej anjelskej, každoročne alebo inokedy hocakým spôsobom môžu obsiahnuť. A okrem toho... rektorovi spomenutého Kostola blaženej Alžbety... a dvanástim kňazom... na to určeným, týmto rektorom za spovedníkov zvoleným na určitý čas, ustanoveným a povereným, sa okrem toho dovoľuje, aby títo spovede všetkých a jednotlivých kresťanov týmto spôsobom... na sviatok svätých Filipa a Jakuba a počas troch nasledujúcich dní vypočuli s apoštolskou autoritou a udelili im potrebné rozhrášenie, ak nenastanú také prípady, na ktoré si treba vyžiadať radu Apoštolskej stolice... v predloženej veci udeľujeme plné a slobodné dovoľenie... Dané v Ríme u svätého Petra v marcovej kalende v trinástom roku (nášho pontifikátu).

Bula spomína udelenie odpustkov, ktoré boli na svoju dobu mimoriadne štedré: Košice boli postavené na roveň Benátkam a Assisi, čo boli frekventované a významné pútnické lokality. Medzi košickými pútnikmi sa podľa buly nachádzali početní nezjednotení východní kresťania (pravoslávni), ktorých považovali za neveriacich. Toto miesto bolo milostivým, pretože tu sa obracali na katolícku vieru. Relikvie teda boli vystavované na verejnú úctu.

Predkladateľ žiadosti o udelenie odpustkov bol veľmi triezvym a teologicky dobre podkutým a rozhľadeným človekom, ktorý nebol náboženským fanatikom alebo zaslepencom. V starších obdobiach stredoveku kolovali mnohé správy o zázrakoch rôzneho druhu, najmä o telesných uzdraveniach. V Bonifácovej bule sú totiž Košice charakterizované predovšetkým ako miesto osobnej konverzie, čo bola na iných pútnických miestach Európy menšinová

a zriedkavejšia záležitosť. Tento triezvy prístup a reálne videnie si získali nesmiernu pápežovu priazeň, o čo sa pápeži vtedy dlhodobo snažili.¹²⁸ V dnešnej terminológii by sme zázraky obrátenia charakterizovali ako znamenia. Mimoriadne veľký počet javov považovaných vo svojej dobe za zázračné svedčí o veľkom počte pútnikov.

Výhodou košického zázraku bola jeho nespochybniteľnosť. Prípady niektorých pochybných svätcov alebo divotvorcov priťahovali davu jednoduchého ľudu, ktoré nedokázali rozoznať skutočný zázrak od prirodzenej udalosti alebo kolektívneho poblúznenia. Zázraky spojené so sviatostami boli menej problematické, pretože sa stali nie za pochybných alebo spochybniteľných okolností, ale v lone cirkvi, neobchádzajúc jej autoritu. Eucharistické zázraky spadali do tejto roviny. Eucharistická krv bola zhotovovaná kňazom – služobníkom vysväteným, ustanoveným a poslaným Cirkvou – počas podstatnej časti sv. omše, keď sa recitoval rímsky kánon s konsekračnými slovami: *Hic est enim calix sanguinis mei (lebo toto je kalich mojej krvi)*, teda jednej z najposvätejších modlitieb a liturgických úkonov, prísne dozorovaných cirkevnými autoritami. Krv sa zhotovovala počas omše a počas nej ju kňaz aj skonзумoval, následne kalich spurifikoval, aby nezostala ani kvapka konsekrovaného vína a nedošlo tak k zneucteniu. Krv sa neuchovávala – na rozdiel od konsekrovaného chleba čiže Kristovho tela, ktoré sa uchovávalo v pastofóriách, zvyčajne na evanjeliovej strane od hlavného oltára a neskôr vo vežovitých pastofóriách.

Štvrtý lateránsky koncil v roku 1215 učil: *„Je jedna všeobecná cirkev veriacich, mimo ktorej nemôže byť nikto spasený, v ktorej Ježiš Kristus je súčasne kňazom a obetou, ktorého telo a krv sú skutočne obsiahnuté v Oltárnej sviatosti pod spôsobmi chleba a vína, prepodstatnenými Božou mocou: chleba na telo a vína na krv, aby sme na dokonanie tajomstva jednoty prijali od neho to, čo on prijal od nás. Túto sviatosť nikto nemôže vysluhovať, iba ak kňaz, ktorý bol vysvätený podľa (moci) kľúčov cirkvi, ktoré sám Ježiš Kristus odovzdal apoštolom a ich nástupcom.“*¹²⁹ Práve spomenutý koncil poukázal na to, že najväčším zázrakom je transsubstanciácia. Cirkevná hierarchia bez väčšieho váhania odobrovala eucharistické zázraky, ktoré sa stali v jej lone, pretože jasne potvrdzovali učenie cirkvi o reálnej prítomnosti Krista v Eucharistii proti súdobým kacírom a pochybovačom a súčasne poukazovali na dôležitosť (sviatosti) kňazstva a jeho nevyhnutnosti pri sprostredkovaní spásy.¹³⁰

Podľa buly bol pôvodný farský kostol v Košiciach po požiari opravovaný. Starý kostol bol rozobraný až po vystavaní obvodových múrov nového Dómu. Bula zachytáva práve toto obdobie, keď spomína, že kostol ešte nie je dokončený. Podľa buly bol kostol prestavovaný, čo nemusí znamenať len prítomnosť vznikajúceho nového sakrálneho objektu, ale aj to, že počas tejto výstavby Dómu sa rozhodlo o jeho prestavaní v užšom nadviazaní na kult Svätej krvi. Tim Juckes upozorňuje, že práve v období výstavby južných častí Dómu, ktoré sú späť s daným kultom, terajšie riešenie nebolo pôvodne plánované, ale jeho zakomponovanie do existujúceho architektonického telesa bolo včlenené dodatočne. Legitimizácia zázraku logicky predpokladala nadštandardný príjem prostriedkov, ktoré by umožnili dokončenie stavby. To výslovne konštatuje aj pápežská bula. Výber odpustkového času na sviatok sv. Filipa a Jakuba, čo bol vo vtedajšom liturgickom kalendári 1. máj, je súčasne spomienkou na *translatio* ostatkov sv. Alžbety z 1. mája 1236.¹³¹ Na výber týchto dní mala vôľa žiadateľa minimálny vplyv, ale liturgické sviatky apoštolov patrili medzi

128 Porov. GOFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopedie středověku*, s. 881, 885-886.

129 DSP II, s. 222-225.

130 GOFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopedie středověku*, s. 886-887.

131 GERÁT, I.: *Obrazové legendy sv. Alžbety. Téma, médium a kontext*. Bratislava : Veda, 2009, s. 144.

takého privilegované dni.¹³² Výber dňa bol teda zrejme kombináciou týchto východísk. V tom čase sa v Košiciach konal alžbetínsky jarmok, čo prirodzene zvyšovalo počet pútnikov.¹³³

Otvorenou otázkou zostáva, nakoľko udelené odpustky skutočne ovplyvnili výstavbu košického Dómu sv. Alžbety, pretože pod vplyvom značnej kritiky pontifikátu Bonifáca IX. všetky dovtedy udelené odpustky pápež generálne odvolal v decembri 1402.¹³⁴ Legálne sa teda mohli odpustky v Košiciach uplatniť len raz – v máji 1402 – a ak sa vyhlasovali v meste aj neskôr, nebolo to legálne ani platné.

132 HRDINA, J.: *Spišská města a pápežská kurie*, s. 203.

133 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 378.

134 HRDINA, J.: *Spišská města a pápežská kurie*, s. 204.

9 / KULT SVÄTEJ KRVI A KULT SV. ALŽBETY

Eucharistický zázrak v Košiciach sa stal v Kostole sv. Alžbety. Rozvoj kultu Svätej krvi ovplyvnil výstavbu sakrálnej architektúry: po Kaplnke sv. Michala aj výstavbu Dómu sv. Alžbety. V Dóme sa nachádza viacero alžbetínskych signifikantných miest, preto je na mieste úvaha, či existuje nejaká relácia medzi kultom patrónky a kultom Svätej krvi.

Prvý spájajúci prvok sú ruže. Najstaršie vyobrazenia ruží sa nachádzajú už v Kaplnke sv. Michala na tympanóne (3), sedíliách (3) a svorníku klenby (1), čo je dovedna sedem ruží. Okrem toho sú ruže súčasťou ďalšej architektonickej výzdoby: klenby, sedílií, bočných kamených baldachýnov s konzolami na sochy. Umiestnenie, neprehliadnuteľnosť a veľkosť ruží budia dojem, že sa jedná o objekt zasvätený skôr sv. Alžbete než sv. Michalovi. Alžbeta, Michal a Kristova (Svätá) krv sú veľmi úzko prepojené. Ako keby sa zázrak stal na Oltári sv. Michala v prvom alžbetínskom kostole, čo mohlo byť znamením vrátiť pôvodnému patrónovi lokality vlastný sakrálny objekt. Keď neskôr postavili Dóm, ruža si našla niekoľko čestných umiestnení. Prvým je zobrazenie zázraku s krížom a ružami v posteli na reliéfe severného portálu. Počet ruží okolo kríža je tri. Keď zaklenuli Dóm sv. Alžbety, do svorníkov hlavnej lode umiestnili zas len ruže. Ďalším miestom je svorník miestnosti južnej veže, kde boli uschovávané relikvie Svätej krvi. Ruža ako košické špecifikum sa napokon nachádza na tabuľovej malbe so zobrazením zázraku s krížom. Ruža sa tak v Košiciach objavuje na signifikantných miestach počas celého stredoveku (v rozpätí rokov cca 1350 – 1477) ako živá kontinuitná tradícia. Nie je vylúčené, že sa k tomuto košickému atribútu mohol viazať nejaký konkrétny príbeh, súvisiaci so sakrálnym centrom Košíc. V alžbetínskych legendách nachádzame len jednu správu o ružiach, ktorú pápež Benedikt XVI. opísal ako „zázrak s chlebom premeneným na ruže. Stalo sa, že Alžbeta, kráčajúc so zásterou plnou chleba určeného pre chudobných, stretla manžela, ktorý sa jej pýtal, čo nesie. Roztrhla teda zásteru plnú chleba a namiesto chleba sa objavili nádherné ruže.“¹³⁵ Alžbetina charita bola úzko spojená s jej osobným, vnútorne prežívaným krížom.

Ako vrchol vplyvu sa ruže ocitli aj na oltárnom retábule z rokov 1474 – 1477 pri znázornení zázraku s krížom. Samotná scéna má vtedy všeobecne známu zápletku: Alžbeta uložila do svojej postele žobráka, o ktorého sa chcela postarať. Sluha nahovoril Alžbetinmu manželovi, že mu je zrejme neverná. Po stiahnutí prikrývky sa pod ňou zázračne objavil Kristus na kríži. Na jednej strane tu badať silný vplyv františkánskej spirituality, ktorá od stigmatizácie sv. Františka (17. septembra 1224) vnímala trpiaceho človeka ako trpiaceho Krista a viedla veriaceho kresťana k *imitatio Christi* (napodobňovaniu/nasledovaniu Krista).¹³⁶ Na košickej tabuľovej malbe sa ako miestne špecifikum objavujú po posteli a po zemi rozsypané červené a biele ruže.

135 BENEDIKT XVI.: *Veľké postavy stredoveké cirkve*. Kostolní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 357.

136 Františkánske vplyvy badať v použití povrazového cingula, aké nosievali františkáni (GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*, s. 211; GERÁT, I.: *Obrazové legendy sv. Alžbety*, s. 188), ale aj v znázornení františkánskych mníchov pri scéne smrti sv. Alžbety.

20 Zázrak s ružami, západný portál Dómu (po 1400)

z ktorého boku vyšla krv a voda, je príkladom pre všetkých pútnikov prichádzajúcich do Košíc za Svätou krvou. Spolu s ňou kľáčí aj knieža Ľudovít; ostatní prítomní zázrak s krížom nevideli, vnímal ho len manželský pár,¹³⁹ ich nasledovanie je príkladom pre ostatných, ktorí sa ešte pred Kristovou krvou nesklonili. Zobrazenie kríža v posteli ako stromu života má svoj ďalší teologický zmysel a vyskytuje sa aj na severnom portáli Dómu.¹⁴⁰ Alžbetin príklad je zjavný aj na troch ďalších tabulových maľbách, kde popri sv. Alžbete vidno tú istú ženu, ktorá sotila sväticu do blata, potom sa dostala do špitála, kde súčasne robila pokánie a stála aj pri nohách umierajúcej Alžbety. Kým Alžbeta bola svojím životom a modlitbami spojená s nebom, neznáma žena je odkázaná len na to, čo jej sprostredkuje sv. Alžbeta svojím prístupom, gestami, láskou, slovami. V sociálnej láske je sv. Alžbeta podobná sv. Františkovi.¹⁴¹ Ruže v prípade košického zobrazenia sv. Alžbety spájajú túto sväticu so sv. Františkom v Porciunkule, kde od jeho čias rastú ruže bez trnia.

Ďalším spoločným ohnívom je spomínaný 1. máj – dátum určený pápežom Bonifácom VIII. na získanie odpustkov viažucich sa na relikvie Svätej krvi v Košiciach. V oficiálnom liturgickom kalendári sa v tento deň slávil sviatok sv. apoštolov Filipa a Jakuba, ale v hagiografii sv. Alžbety to bol deň prenesenia jej ostatkov, ktoré sa udialo 1. mája 1235 v Marburgu.¹⁴² Vyzdvihnutie ostatkov z hrobu bolo potrebné pred aktom kanonizovania, ktorý vykonal pápež Gregor IX. v Perugii 1. júna 1235.

Ruže sú jedným z atribútov sv. Alžbety, avšak ich symbolika je oveľa širšia a staršia než kresťanstvo. V kresťanstve má niekoľkoraký význam. V kresťanskej mystickej ikonografii predstavuje kalich, do ktorého je zachytená Kristova krv; resp. z kvapiek krvi, ktoré spadli na zem, vyrástli ruže na Golgote, alebo vypučali priamo zo stromu života. Červená ruža symbolizuje Kristovu preliatu krv a jeho rany, z ktorých vyšla príjemná vôňa spásy. Kombinácia červených a bielych ruží symbolizuje spojenie krvi a vody, ktorá vytekala z Kristovho prebodnutého boku. Ruža tiež symbolizuje dokonalosť a v počte tri predstavuje absolútnu dokonalosť najsvätejšej Trojice. Samotná ruža môže predstavovať Krista a jej stred predstavuje Slnko (spravodlivosti).¹³⁷ Päť lupenôv ruže v stredovekej interpretácii symbolizovalo päť Kristových rán.¹³⁸

Alžbeta kľáčiaci pred zázračným zobrazením krvácajúceho Krista vo svojej posteli,

137 COOPEROVÁ, J. C.: *Ilustrovaná encyklopédia tradičných symbolů*. Praha : Mladá fronta, 1999, s. 160; HEINZ-MOHR, G.: *Lexikon symbolů. Obrazy a znaky křesťanského umění*. Praha : Volvox Globator, 1999, s. 225; STUDENÝ, J.: *Křesťanské symboly*. Olomouc 1992, s. 257-258.

138 FORSTNER, D.: *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*. Warszawa : Pax, 2001, s. 193.

139 GERÁT, I.: *Obrazové legendy sv. Alžbety*, s. 107.

140 GERÁT, I.: *Obrazové legendy sv. Alžbety*, s. 109-110.

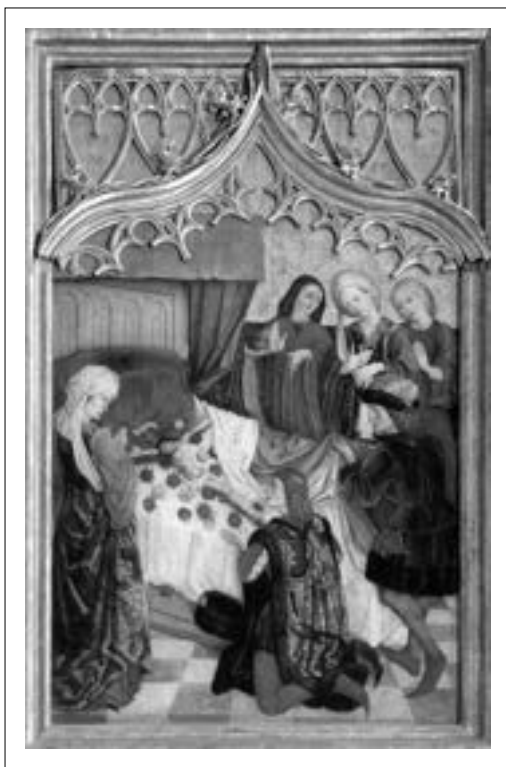
141 UNDERHILL, E.: *Mystika. Podstata a cesta duchovního vědomí*. Praha : Dybbuk, 2004, s. 263.

142 GERÁT, I.: *Obrazové legendy sv. Alžbety*, s. 184.

Košickou osobitosťou je tiež znázornenie vízie sv. Alžbety pri pozdvíhovaní počas sv. omše, čo v dejinách jej znázorňovania nebolo bežné.¹⁴³ Aj v tomto prípade badať spojenie s košickým eucharistickým zázrakom, ktorý sa stal počas sv. omše. Najsvätejšie a spásenosné veci sa diali a dejú práve pri sv. omši. Alžbetina mystická vízia sa odohráva „hore“: Alžbeta vidí Krista s nebesťanmi nielen pri omši, ale aj pri umieraní (hagiograficky presnejšie: pri narodení pre nebo). Posledná košická scéna znázorňuje vybratie Alžbetinho tela z temnoty zeme či podsvetia na svetlo a vydvihnutie „hore“ do relikviára vysoko nad zemou do svetla. Aj tu je paralela s košickými relikviami Svätej krvi, ktoré sa v Dóme nachádzali „hore“ na empore, resp. „hore“ vo veži.

Postavenie hlavného Oltára sv. Alžbety v Košiciach ovplyvnilo vznik Oltára sv. Alžbety v Bardejove (1480), kde skopírovali motív so zázrakom križa v posteli aj s ružami; pri Kostole sv. Egídia v Bardejove postavili aj Kaplnku sv. Alžbety (1480 – 1486). Pašiový cyklus košického hlavného oltára ovplyvnil v Bardejove vznik Oltára Poslednej večere, ktorý bol v roku 1896 darovaný košickej katedrále, ale po druhej svetovej vojne zanikol.¹⁴⁴

Zdôrazňovanie spojenia Eucharistie s mystikou sa začalo objavovať práve v stredoveku v spisoch teológov a v mystických skúsenostiach svätcov ako: Wilhel z Auxerre († 1231), Guiard z Laonu († 1248), sv. Juliana z Lutychu/Cornillonu († 1258), bl. Eva z Lutychu († 1265), sv. Bonaventúra († 1274), Roger Bacon († 1294), bl. Angela z Foligna¹⁴⁵ († 1309), bl. Dorota z Montau († 1394), Ján Tauler († 1361), bl. Henrich Suzo († 1365), sv. Katarína Sienská († 1380), Matej z Janova († 1393), Ján Gerson († 1429), Henrich Herp († 1440), Dionýz Kartuz († 1471).¹⁴⁶ Pod vplyvom tohto vtedy moderného myslenia stála aj sv. Alžbeta, zobrazovaná v Košiciach ako eucharistická mystička. Svedčí o tom niekoľko miest z autentickej a kriticky napísanej stredovekej legendy.¹⁴⁷ Pápež Benedikt XVI. dňa 20. októbra 2010 počas verejnej katechézy o sv. Alžbete povedal: „Môžeme využiť istú mystickú skúsenosť podobnú tej, ktorú prežil svätý František.“¹⁴⁸

21 Zázrak s ružami, Oltár sv. Alžbety (1474 – 1477)

143 GERÁT, I.: *Obrazové legendy sv. Alžbety*, s. 94.

144 *Dejiny Bardejova*. Kokuľa, A. – Lukáč, A. – Tajták, L. (zost.). Košice – Bardejov : Východoslovenské vydavateľstvo pre Šarišské múzeum v Bardejove, 1975, s. 200, 204, 208–209.

145 Jedným z atribútov tejto svätice je veraikon.

146 LETZ, I.: *Mystičky Západu. Inšpirácia pre kresťanskú filozofiu a teológiu*. Prešov : VMV, 2002, s. 47–157; *Msza święta*. Świerzawski, W. (red.). Kraków : Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1992, s. 105–107; porov. *Martyrologium Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgatum. Editio altera*. [Civitas Vaticana] : Typis Vaticanis, 2004, 846 s.

147 Pozri: *Legendy stredovekého Slovenska*, s. 145–228.

148 BENEDIKT XVI.: *Veľké postavy stredoveké cirkve*, s. 360.

22 Pečať mesta Košice (AMK, Schwarzenbachiana, Nr. 9, 1383)

Ruže ako atribút sv. Alžbety sa dostali v stredoveku do erbov prevažne banských miest: Hozelec, Kežmarok, Mníšek nad Hnilcom, Rožňava, Smolník, Spišská Nová Ves, Švedlár, Tisovec, Žakarovce. V týchto lokalitách boli usadení nemeckí kolonizátori a niekde je doložený aj kult sv. Alžbety (Kežmarok).¹⁴⁹ Mesto Košice používalo v predheraldickom období sfragistické vyobrazenie sv. Alžbety v gotickom retábulu asi od roku 1300, možno aj skôr.¹⁵⁰ Tento spôsob zobrazovania bol v cirkevnom prostredí bežný. Podľa Jozefa Kirsta výzor pečate mohol reálne zobrazovať hlavný oltár v prvom alžbetínskom kostole. Katarína Nádaská vidí inšpiráciu košickej mestskej pečate v osobnej pečati Alžbetinej staršej dcéry Žofie Brabantskej († 1284) z roku 1273, s ktorou má totožnú kompozíciu.¹⁵¹

Košice získali 7. mája 1369 od kráľa Ľudovíta I. Veľkého právo na erb. Autentická mestská pečať so sv. Alžbetou bola používaná i naďalej, kým nebola definitívne vytlačená v roku 1504.¹⁵² Pečať s takým istým výzorom používala miestna košická farnosť ešte v 19. storočí.

149 NOVÁK, J.: *Slovenské mestské a obecné erby*. Martin : Osveta, 1972, s. 174, 198-201, 155-156, 308, 320a-320b, 325-326, 330-332, 350-351, 354; *Dejiny Rožňavy I*, s. 56; SUCHÝ, M.: *Dejiny Levoče I*. Košice – Spišská Nová Ves – Levoča : Východoslovenské vydavateľstvo pre Odbor kultúry ONV v Spišskej Novej Vsi a pre Mestský národný výbor v Levoči, 1974, s. 53; JUDÁK, V. – POLÁČIK, Š.: *Katalóg patrocínii na Slovensku*. Bratislava : RK CMBF UK v Bratislave, 2009, s. 144.

150 NOVÁK, J.: *Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 46-47, 49; BURAN, D. – ŠEDIVÝ, J.: *Písmo a knižné maliarstvo: objednávateľia, umelci a adresáti*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 161.

151 NÁDASKÁ, K.: *Mestská patrónka sv. Alžbeta*, s. 196.

152 Porov. KIRST, J.: *Erb mesta Košice*, s. 10-12.

10 / PUTOVANIE DO KOŠÍC

Človek je *homo religiosus*, ktorý vyhľadáva *sacrum*, uprostred ktorého je zázrak prirodzený. Zázračnosť miest a obrazov sa prejavuje tam, kde sa – teologicky povedané – dotýka nebo so zemou. Tak sa potvrdzuje zmysel ich existencie. Často boli ako znamenie vysvetľované aj bežné prírodné úkazy (astronomické a meteorologické javy). To si uvedomovali aj stredovekí ľudia, ale jedna stránka, ktorú nemožno interpretovať ako „náhodnú“, pretože sa vyskytovala v týchto prípadoch veľmi často, bolo to, že sa znamenia udiali presne „vo svojom čase“, čiže dokázali byť vnímané ako Božia milosť. Aj negatívne udalosti ako vojenské plienenie, epidémie, neúroda, hladomor, nešťastia alebo neúspech boli vnímané ako prejav Božieho hnevu. Človek prirodzene túžil po dobrých, nie zlých znameniach a putovanie malo zabezpečiť priaznivú budúcnosť jednotlivcovi a jeho príbuzným, drahým a blízkym osobám.¹⁵³

Kresťanské putovanie menej zdôrazňovalo miesto, kam sa pútnik vybral, ale koncentrovalo pozornosť na osobu svätca.¹⁵⁴ V Košiciach to bol Kristus. V tom čase dochádzalo k silnej valašskej kolonizácii: noví kolonisti opúšťali svoje niekdajšie domovy a prichádzali do novej krajiny. Michel Sot napísal: „*Práve spojenie medzi ideálom opustenia vlasti a hľadaním miesta posväteného Kristom, apoštolmi alebo svätými, je základom toho, čo dodnes chápeme ako kresťanskú púť. V cieľi svojej cesty sa pútník snaží uvidieť obraz, sochu či náhrobok a dotknúť sa ho, aby sa vo viere stretol s transcendentnou skutočnosťou.*“ Je to dotyk so samotným Kristom Spasiteľom. V našom prípade nie sprostredkovaný skrze svätca, ale bol tu priamy kontakt s Kristovou krvou. Toto stretnutie mohlo byť naplnené zmyslovým či intelektuálnym vytržením, ale išlo o existenciálne stretnutie presahujúce bežnú ľudskú skúsenosť, kde pútnika napĺňa Božia milosť.¹⁵⁵

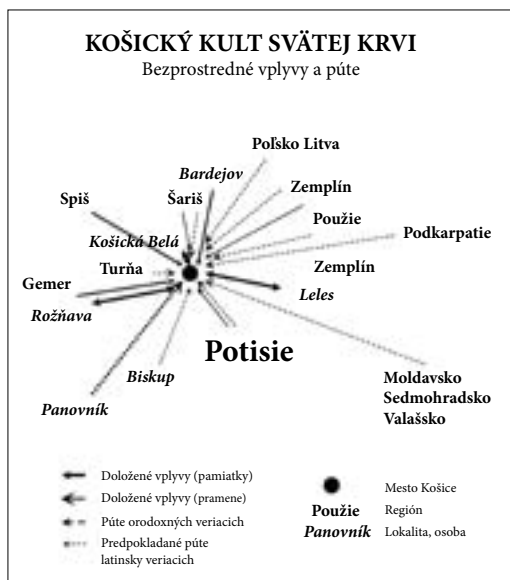
Nezachovala sa pútnická spisba z Košíc, preto nevieme konkrétne charakterizovať tých, ktorí prichádzali na púť za Svätou krvou. Možno si však vytvoriť obraz o vnútornom svete pútnikov podľa toho, čo sa dialo na iných stredoeurópskych pútnických miestach a predpokladať to aj v Košiciach. Predovšetkým predpokladáme povedomie v masách veriacich, ktorí putovali do Košíc v skupinách: možno nie organizovane, skôr individuálne, ale v jednom čase prichádzalo mnoho pútnikov, pretože v blízkosti relikvií sa síce bolo možné pomodliť kedykoľvek, ale vidieť ich bolo možné len raz, možno viackrát do roka. Prichádzali často pešo a boso. Videnie konkrétnych relikvií patrilo k podstate putovania, aj keď na konci stredoveku sa toto začalo vytrácať – stačilo vedomie blízkosti relikvií.

V samotnom stredoveku patrili k púťam odriekané modlitby, a to známe, špeciálne lokálne i spontánne. Viacerí kresťania púťou plnili Bohu daný sľub. V cieľi putovania pútnici robili

153 Porov. SULIKOWSKA-GĄSKA, A.: *Spory o ikony na Rusi w XV i XVI w.* Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007, s. 172-186.

154 GOFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopedie středověku*, s. 505.

155 GOFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopedie středověku*, s. 506.

23 Košický kult Svätej krvi - vplyvy a rozšírenie

dzenie nečakanou chorobou či ochrnutím znamenali sociálnu biedu a v konečnom dôsledku skorú smrť. Často sa vyskytovali vnútorné obrátenia, zmeny postojov a správania. Nie všetci zdieľali dôveru v zázračnú moc. Existovali pútnici, ktorí navštevovali viaceré pútnické miesta, pretože nenachádzali vypočutie a zrejme napokon aj rezignovali. V neskorom stredoveku sa medzi pútnikmi objavuje viera, že zázrak sa nestane hneď a Boh prejaví požehnanie neskôr, mimo samotný sakrálny priestor, v ďalšom živote (už len tým, že sa nevyskytnú nepriaznivé okolnosti). Pútnici nechávali na mieste rôzne dary a vóta, napr. voskovice, ale v malej miere aj finančné milodary.¹⁵⁶ V čase existencie košických pútí už bolo bežné obetovanie milodarov na zádušné omše

Pápežská bula z roku 1402 spomína, kto do Košíc k relikviám Svätej krvi putoval: „Zhromažďuje veriacich i neveriacich, menovite množstvá Valachov a Rusínov, preto opakujúce sa zázraky menovite božského osvietenia sa hromadia a mnohí z týchto neveriacich, rozliatím Božej milosti, sa obracajú a každodenne prestupujú na katolícku vieru.“¹⁵⁷ Toto svedectvo, ktoré sa konštatuje v bule, muselo pochádzať od svedka týchto udalostí, ktorým bol košický farár, ktorý odpustkovú bulu vyžiadaval. Aj keď sa pozornosť sústreďovala na „neveriacich“, netreba zabúdať, že išlo až o druhú, sekundárnu skupinu pútnikov. Pútnikmi do Košíc k relikviám Svätej krvi boli určite na prvom mieste uhorskí králi. Napr. kráľ Žigmund bol v Košiciach viackrát na Veľkú noc, teda v čase, keď sa relikvie Svätej krvi vystavovali na verejnú úctu.¹⁵⁸ Príklad kráľa určite nasledovali mnohí šľachtici, ktorí sprevádzali panovníka. Určite prichádzali aj sami. Relikvie si mohli uctiť všetci návštevníci mesta: cestujúci

isté typické gestá, medzi ktoré patrilo pobozhanie svätej zeme (ktorá nosila sväté relikvie), dotknutie sa oltára s relikviami alebo samotného relikviára, obchádzanie miesta s relikviami pokolenačky s odriekaním prosieb, so zbožným plačom. Fyzický kontakt sa neskôr obmedzil na jednoduché dotknutie sa s odrieknutím modlitby. Pútnici očakávali zázrak, ktorý sa mal stať hneď. Často sa pravosť alebo nadprirodzená sila miesta medzi ľudom „merala“ podľa rýchlosti vyslyšania. Niektoré modlitby boli odriekané v kondicionáli. Miestny svätec, resp. sväté relikvie, sa samé mali postarať o seba a o šírenie svojho kultu cez zázračnosť. Predovšetkým sa očakávalo uzdravenie domácich zvierat, ktoré živili prosebníka (kôň, krava, stáda oviec), potom ľudí, aby boli zdraví (terapeutický rítus patrí medzi veľmi archaické pútnické očakávania), pretože neschopnosť pracovať alebo obme-

156 BYLINA, S.: *Lidová zbožnosť pozdného stredoveku*, s. 213-220.

157 „... fidelium et infidelium, utpote Olachorum et Ruthenorum, inibi confirmantium, propter sepius inibi illucientia divinitus miracula confluit multitudo, et ipsorum infidelium nonnulli, gratia eis affluente divina, ad fidem catholicam se converterunt hactenus et et convertunt in dies.“ MVHRH I/4, s. 417.

158 Porov. ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach*. 1. diel, s. 74.

obchodníci, vojaci počas výprav, jednoduchí púcestní. Obyvatelia latinského obradu sú v prameňoch obidni len jednoduchým spomenutím, lebo bolisamozrejmosťou. Práve oni dali Košiciam povesť a hodnotu pútnického miesta široko-ďaleko. Navyše sa v čase okolo 1. mája konal v Košiciach dvoj- až trojtýždňový alžbetínsky jarmok.¹⁵⁹

Z duchovného hľadiska bolo o pútnikov pastoračne postarané. Okrem farára vo farnosti pôsobili aj kazatelia. Samostatne fungovali oltárnici, čiže kňazi, ktorí žili z fundácií založených pri jednotlivých oltároch; tieto fundácie boli rozlične vysoké. Každý oltárnik mal svoj oltár a denne mohol odslúžiť len jednu omšu. Každý oltár mal svoje vlastné paramenty, liturgické nádoby a knihy. Na uloženie

24 Stredoveký pútnik pri prameni

týchto predmetov slúžili sakristie. Vo vzťahu oltárnikov k farárovi existoval právny vzťah len ako k rektorovi kostola, čiže správca chrámu im stanovoval aj mimoomšové povinnosti, medzi ktoré patrilo spovedanie vo veľkonočnom a príp. inom stanovenom čase, pretože spoveď sa mohla konať len v kostole a podľa tradície mimo svätej kostoly. Ostatné sviatosti a sväteniny, pri príležitosti ktorých Boží služobník dostával milodar (tzv. štolárny poplatok, štóla), boli v priebehu vývoja aj v kánonickom práve rezervované farárovi a jeho farským vikárom (kazateľom, kaplánom).

V bule z roku 1402 čítame: „Rektorovi spomenutého kostola blaženej Alžbety... a dvanástim kňazom... na to určeným, týmto rektorom za spovedníkov zvoleným na určitý čas, ustanoveným a povereným, sa okrem toho dovoľuje, aby títo spovede všetkých a jednotlivých kresťanov týmto spôsobom... na sviatok svätých Filipa a Jakuba a počas troch nasledujúcich dní vypočuli s apoštolskou autoritou a udelili im potrebné rozhrešenie, ak nenastanú také prípady, na ktoré si treba vyžiadať radu Apoštolskej stolice,... v predloženej veci udelujeme plné a slobodné dovoľenie...“¹⁶⁰ Pápež teda jasne určil čas, kedy treba spovedať pútnikov: od 1. mája do 4. mája. Počet kňazov spolu s farárom bol trinásť. Neznamená to, že pútnikov naraz spovedali trinásť kňazi, ale v prípade potreby to tak mohlo byť. Ak jeden kňaz denne vyspovedal niekoľko stoviek kajúcnikov, dovedna ich mohli v spovednom čase pristúpiť tisíce. Treba si uvedomiť, že riadnym časom na vykonanie spovede bol tzv. veľkonočný čas. Z prameňov vieme, že napr. králi prichádzali do Košíc práve v čase Veľkej noci, strávili v meste Veľký týždeň, keď sa spovedávalo. A práve preto bolo toto liturgické obdobie privilegovaným časom, keď boli miestnym veriacim a pútnikom vystavované relikvie Svätej krvi.

Pútnikom sa na cestách mohlo prihodiť všeličo, dobré aj zlé, preto aj za nich existovali modlitby. Z roku 1479/1480 sa zachovali modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly, kde je aj spomienka na pútnikov: „Poproste Pána Boha za tie duše, ktoré sa stratili na cestách alebo na vodách, putujúci alebo bojujúci podľa svätej koruny, aby milý Pán nebeský ráčil nás vyslyšať v našich prosbách,

159 HALAGA, O. R.: Počiatky Košíc a zrod metropoly, s. 387.

160 „Rectori dicte ecclesie beate Elizabeth... et duodecim presbyteris... ad hoc ydoneis, per ipsum rectorem in confessores pro tempore eligendis, instituendis et destituentis, prout sibi placuerit, ut ipsi confessiones omnium et singulorum Christifidelium huiusmodi... in festo sanctorum Philippi et Jacobi et per tres dies sequentes huiusmodi auctoritate apostolica audire et eis debitam absolutionem impendere valeant, nisi forsan talia fuerint, propter que Sedes Apostolica sit merito consulenda, ... plenam et liberam tenore presentium licentiam elargimur...“ MVHRH I/4, s. 417-418.

*nech by boli v akých mukách, ráč ich, milý Kriste, vyviešť a ráč im dať príbytok v kráľovstve nebeskom.*¹⁶¹

A. Horváth, rodák zo Skároša neďaleko Košíc, pred polovicou 16. storočia na košické púte zložil tieto verše: „*Kristus toto vraví: Príďte ku mne, čo sa náhlite do Ríma, k blahoslavennej Panne do Kolína, odtiaľ do veľkého Aachenu na premúdre miesta, k sv. Jakubovi do Compostelly. U koho niet na tolké výlohy, nech ide len do Baty alebo do Košíc alebo do Varadína alebo iba do Darnova. Kde nás však priučí Kristus, aby sme plesali ako na fašiangy?*“¹⁶²

Za veľmi závažnú súčasť pútnických miest a putovania treba považovať vykonávanie spravodlivosti. Uhorské mestá za závažné zločiny, akými bolo napr. zabitie (v Košiciach sa takýchto prípadov v stredoveku stalo viacero¹⁶³), ukladali ako ťažký trest púť do ďalekého pútnického miesta, predovšetkým do Jeruzalema, Ríma, Aachenu, Kolína, Mainzu, Compostelly, Mainzu, Liège a inam. Na takýchto miestach získali rozhrášenie a pokoj duše. Košice sa týmto miestam dostali na roveň aj v tomto smere. Z Uhorska sa na púť do spomenutých lokalít vyberalo mnoho pútnikov, dokonca niektorí tunajší Nemci podvedome nacytali tamojší dialekt, ktorým potom rozprávali doma. Púť do Košíc z iných miest Uhorska bola náhradou za drahé a nebezpečné púť do vzdialenej cudziny.¹⁶⁴

V staršom období, keď sa pozitívne uhorské právo len rodilo v duchu civilizovanej európskej tradície, existovali rôzne pretrvávajúce rodové a pohanské predstavy, ktoré – v kombinácii s niektorými archaickými ustanoveniami Starého zákona¹⁶⁵ – mali zjednať spravodlivosť na tzv. Božích súdoch (*iudicium praudae*, ordálie). Zúčastnené strany verili, že Boh zjaví skutočnú pravdu a na obranu nevinných sa stanú aj znamenia alebo zázraky. Účastníci sa tri dni postili, vyspovedali sa, prijali Eucharistiu. Súd potom ponúkol možnosť dobrovoľnej výpovede a okamžitého zmieru. Prítomní mali byť aspoň traja svedkovia. Ak nedošlo k zmieru, Božie súdy pokračovali predpísaným spôsobom žeravým železom, vodou, posvätným pokrmom, obetovaním (pristúpením k sv. prijímaniu), križom. Z priebehu súdu sa robil písomný záznam. Obyvatelia potiských stolíc v 12. – 13. storočí prichádzali na Božie súdy do Varadína na hrob sv. Ladislava. Varadínsky register z roku 1216 zachytáva 389 káuz, z ktorých 67 skončilo zmierom¹⁶⁶ a napr. aj jeden prípad zo Ždane z roku 1222.¹⁶⁷ Podľa zákonov kráľa Kolomana sa inde Božie súdy vykonávali v Budíne a Arade, ale mohli sa konať aj v biskupskom sídle a v sídle kolegiálnych kapitúl v Bratislave a v Nitre. Cirkev sa od ordálií distancovala po Štvrtom lateránskom koncile (1215) a v Uhorsku vo svojej podstate skončili až za vlády Anjuovcov.¹⁶⁸ Pútnické miesta teda mali v podvedomí ľudí vážnosť pred Bohom i ľuďmi a Košice neboli výnimkou.¹⁶⁹

161 „Poproste pana buoha zaty dusse, kerez zesly naczeztach nebo nawodach puthugiczzy nebo bogugicz podle swattheg korony, aby mily pan nebezky raczil nassz vslissety vnassich prosbach, acz by bily wkerich mukach, racz ge mili Xe wiweczy a raczy gym daty przibitek wkralestwy nebeskym.“ STANISLAV, J.: *Modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly*. In: *Jazykový zborník Slovenskej akadémie vied a umení IV*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1950, s. 153; STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 217.

162 „Az Krisztus mondja: Jertek én hozzám, mit futunk Rómában, Boldogasszonyhoz Coloniába, onnat a nagy Aachba Bölcsös helyekre. A szent Jakabhoz a Compostelába. Az kinek nincsen annyi költsége, menyen csak Bátára, avagy Kassára, avagy Váradá avagy csak Darnóra. De hol taníta minket az Krisztus ez farsangozásra?“ HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropolu*, s. 124, 378.

163 Porov. HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropolu*, s. 204-206.

164 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropolu*, s. 124, 174, 378.

165 Porov. napr. Nm 5,11-31.

166 STIPTA, I.: *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Košice: Nica, 2004, s. 164-167.

167 KOLIVOŠKO, Š.: *Ždaňa, kapitoly z dejín obce*. Ždaňa: Obecný úrad v Ždani, 2002, s. 25-33.

168 STIPTA, I.: *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*, s. 167.

169 Porov. HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropolu*, s. 378-379.

11 / ORTODOXNÍ PÚTNICI

Pápežská bula spomína, že k relikviám Svätej krvi do Košíc prichádzali mnohí pútnici, medzi ktorými púťali pozornosť pravoslávni kresťania, identifikovaní ako Valachovia/Valasi a Rusíni (Rutheni = Rusnáci). Podľa vtedajších názorov dominantnej latinskej cirkvi boli ortodoxní kresťania východných obradov považovaní za schizmatikov, lebo neboli zjednotení s pápežom a neuznávali ho za svoju hlavu. V pejoratívnom zmysle boli niekedy nazývaní ako „neveriaci“. V Uhorsku existovala východná tradícia už za Arpádovcov, ale valašská kolonizácia – ktorá sa priamo týkala spomenutých etník – sa začala za vlády Anjuovcov v 14. storočí. Rusíni v okolitých krajinách a v Uhorsku boli až do uzavretia únií s Katolíckou cirkvou pravoslávni; užhorodská únia bola uzavretá 24. apríla 1646.¹⁷⁰

Najstaršie správy o Valachoch pochádzajú z Východoslovenskej nížiny z 30. rokov 14. storočia. Vtedy boli pastiermi sviň; záujem o nich prejavil dokonca jágerský biskup Ondrej (1205 – 1235).¹⁷¹ Po týchto ojedinelých výskytoch nasleduje masový jav zvaný kolonizácia. Valašská kolonizácia spočívala v usadení sa na valaskom práve. Prichádzajúce obyvateľstvo sa venovalo predovšetkým chovu oviec a dobytky v dovtedy nevyužívaných alebo len málo obhospodarovných horských a podhorských oblastiach. S kolonizáciou bolo späté rozsiahle kľčovanie lesov, hlboké preniknutie do hôr a kolonizácia priniesla novú kvalitu ovčiarstva. Intenzita kolonizácie na území východného Slovenska spadá do druhej polovice 14., ale najmä do 15. storočia.¹⁷² Novousadlíkmi boli prevažne Rusíni pochádzajúci z Haliče a Vladimírska-Volynska a v menšej miere Valasi z Valašska, Sedmohradska a Moldavska, odkiaľ utekali pred Osmanmi. Prvé bezprostrednejšie správy o nich sa v košickom prostredí objavujú po roku 1357. Veľa správ o nich bolo spočiatku nepriaznivých, kým sa ich sociálne pomery nestabilizovali.¹⁷³ Práve kvôli vlastnej nedisciplinovanosti a neorganizovanosti nemali vplyv na Farnosť sv. Alžbety v Košiciach, ale práve naopak, organizovanosť miestneho farského života, jeho vyspelosť a pevná štruktúra a vzájomné vzťahy vysoko pozitívne vplývali na prichádzajúcich pravoslávnych pútnikov.¹⁷⁴ V košickej mestskej knihe sa meno Walach prvýkrát spomína v roku 1394, bol remeselníkom pôvodom z Valašska,¹⁷⁵ neskôr takto Košičania volali pastierov.¹⁷⁶

170 Porov. LACKO, M.: *Užhorodská únia karpatských Rusínov s Katolíckou cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ – Západ, 2012, s. 44.

171 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 259.

172 ŽUDEL, J.: *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava: Veda, 2010, s. 123-124; MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 226-253; SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava: AEP, 2002, s. 129-131.

173 BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 231-234, 265.

174 Porov. AUMANN, J.: *Kresťanská spiritualita v katolíckej tradícii*, s. 109.

175 Meno „Walach“ je vyryté medzi profanačnými nápismi z polovice 17. storočia v južnej veži Dómu sv. Alžbety, kde boli uschovávané relikvie Svätej krvi.

176 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 258.

V prvej etape valašskej kolonizácie, ku ktorej sa vzťahuje informácia z buly Bonifáca IX.,¹⁷⁷ sa Valasi z východu usadili v obciach Koromľa, Nevické, Brekov, Jasenov, Čičva, Stropkov, Makovica, Šariš. Najstarší usadlíci sa usadzujú na zákupnom – valašskom práve smerom od východu na západ.¹⁷⁸ Koncom 14. storočia prichádzajú ďalší Valasi z Litvy a Poľska. V tom istom čase sa na oveľa širšom priestore usídlili Rusíni. V polovici 15. storočia sa valašská kolonizácia vyskytla v okolí Turnianskeho hradu a Jasova.¹⁷⁹ Najsprávnejší bude záver Branislava Varsika, že do Košíc prichádzali nielen Valasi (Rumuni) a Rusíni žijúci v bližšom či vzdialenejšom okolí alebo regióne, ale aj zo širšej oblasti horného Potisia.¹⁸⁰ Je však pravdepodobné aj to, čo tvrdí samotná bula, že „množstvo Valachov a Rusínov [...] sa obracajú a každodenne prestupujú na katolícku vieru,“ čiže sa polatinčili¹⁸¹ a nevrátili sa k pôvodnému obradu. To sa v hojnejšom počte mohlo diať len za prvých generácií valašskej kolonizácie, resp. do čias Tridentského koncilu, lebo po ňom sa uvedomili i samotní pravoslávni, pretože ich urážalo západné delenie sveta na katolícku, heretickú (protestantskú), schizmatickú (pravoslávnu) a divokú (nekresťanskú) sféru.¹⁸² Frekventovanosť púti východných kresťanov možno reálne predpokladať do Florentského koncilu, ktorý vyhlásil úniu západnej a východnej cirkvi, ktorá trvala len niekoľko rokov.

V bezprostrednej blízkosti Košíc sú valašskí pastieri spomenutí v roku 1473 zo Všechsvätých (Valaliky) a Čižatic. V 16. – 17. storočí existovala v chotári Košíc Valašská Ves, ktorá bola považovaná za „ruskú dedinu“ s pastierskymi dávkami. Termín „Valach“ a „Rus“ sa medzi pastiermi miešal, pričom oni samotní sa neraz nazývali „my Rusnáci“.¹⁸³

Košice sa v stredoveku stali miestom stretnutia kresťanského západu s kresťanským východom. Vzájomné vzťahy medzi latinskou a gréckou cirkvou majú dlhú a komplikovanú históriu.¹⁸⁴ O snahe priviesť Rumunov (Valachov) k cirkevnému zjednoteniu s latinskou cirkvou malo prísť už v roku 1370 a myšlienka únie bola všeobecne známa.¹⁸⁵ Vtedy Valachovia poslali pápežovi ako dar vzácne liturgické rúcho.¹⁸⁶ Aj v Košiciach sa nachádza kus vzácnnej liturgickej textílie (epitrachilu) približne z rovnakého obdobia (cca 1380). Posledná oficiálna únia bola vyhlásená na Florentskom koncile v roku 1439. Keď v roku 1614 došlo v baziliánskom kláštore v Krásnom Brode k prvému (neúspešnému) pokusu o vytvorenie únie na severovýchode Uhorska, košický kult Svätej krvi pri tejto príležitosti nezohrával žiadnu úlohu, čo nepriamo naznačuje, že niekdajšie púte Rusínov (a Valachov) boli zabudnuté. Jezuiti z humenského kolégia v tom čase misijne pôsobili na drugetovskom panstve a zrejme latinizovali viaceré pôvodne rusínske obyvateľstvo. Podobne to prebiehalo v širšom regióne od Použia (oblasť južne od Vihorlatských vrchov) po Spiš.¹⁸⁷

177 Porov. SZEGHY, G. – JAMBOR, P.: *Košickí gréckokatolíci. Dejiny farnosti v rokoch 1797 – 1950*. Košice : Gréckokatolícky farský úrad, 2007, s. 11-14.

178 Porov. ULÍČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 470; ULÍČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1995, s. 322; ULÍČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 724.

179 SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*, s. 124-127.

180 VARSÍK, B.: *Osídlenie Košickej kotliny s osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie III*. Bratislava : Veda, 1977, s. 383.

181 Porov. ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 1. diel*, s. 69.

182 SULIKOWSKA-GĄSKA, A.: *Spory o ikony na Rusi*, s. 209.

183 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropolu*, s. 258-259.

184 Porov. CHADWICK, H.: *Historia rozkladu Kościoła wschodniego i zachodniego od czasów apostolskich do Soboru florentckiego*. Kraków : WAM, 2009; HALECKI, O.: *Od Unii florentckiej do Unii brzeskiej 1 – 2*. Lublin – Rzym : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej – Fundacja Jana Pawła II, 1997.

185 Porov. DOSTÁLOVÁ, R.: *Byzantská vzdělanost*. Praha : Vyšehrad, 2003, s. 268-271.

186 ZÁBORSKÝ, J.: *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Zigmundových*. Bratislava : Slovart, 2012, s. 598.

187 Porov. LACKO, M.: *Užhorodská únia*, s. 50-62; STOLÁRIK, S.: *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Humenné : Miestny odbor Matice slovenskej – Regionálne kultúrne stredisko, 1995, s. 35-39; KÓNYOVÁ, A. – KÓNYA, P.: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 166-167.

Bula Bonifáca IX. spomína pútnikov v poradí: Valachovia a Rusíni. Tento detail vy-
stihuje koncentráciu záujmov kráľa Ľudovíta
I. Veľkého na Valachov. Magister Ján vo svo-
jej kronike na viacerých miestach píše o opa-
kovaných kráľových kontaktoch s Valachmi
vo svojom kráľovstve aj za jeho hranicami.
V roku 1344 sa Ľudovít vybral na prvú vojen-
skú výpravu do Sedmohradska, kde sa stretol
s valašským vojvodom Alexandrom, ktorý sa
odklonil od vernosti kráľovi Karolovi, ale po
stretnutí sa s Ľudovítom uznal jeho zvrchova-
nosť.¹⁸⁸ V roku 1369 kráľ vtrhol s výpravou do
Valašska a napadol Alexandrovho syna Laj-
ka (Vladislava), pretože sa vzbúril proti krá-
ľovi. Vymoženie si autority nebolo ľahké.¹⁸⁹
Valašské (rumunské) kniežatstvo v Mol-
davske sa osamostatnilo za vojvodu Bogda-
na z Marmaroša (1359 – 1365), ale platilo
dane Uhorsku.¹⁹⁰ S Valachmi sa Ľudovít I. Veľ-

25 Otcovia Florentského snemu

ký stretol na výpravách do Poľska a Litvy a niektorí z nich sa usídlili v Uhorsku. Kráľ Ľudovít
„na vrchole svojho panovania, ktoré mu vzhľadom na pôvod náležalo, upriamil svoje túžby a pred-
savzatia z Božieho, a nie ľudského podnetu, na nasledovanie ciest predchádzajúcich svätých krá-
ľov, i svojho otca, u ktorých sa naplnila a vzorne vzrástala horlivosť vo viere, v kresťanskom nábo-
ženstve, aby v tomto duchu zachoval svoje krajiny, územia a jemu podriadené národy v ich slobod-
dách, obyčajoch a zákonoch a v dobrom mieri a v pokoji. A to najmä tých, ktorých znovuzrodil vie-
rou v Pána.“¹⁹¹ Z uvedeného vyplýva, že kráľ mohol Valachom nariadiť alebo odporúčať putova-
nie do Košíc ako akt ich pokánia a oddanosti kráľovstvu.

S Valachmi viedol vojny aj kráľ Žigmund. Kronikári zaznamenali jeden zázračný príbeh, kto-
rý sa tradoval o výprave bána Štefana z Lučenca do Valašska v mene kráľa Žigmunda. Udalosť sa
viaže pravdepodobne k roku 1396: Na jednom bojisku vo Valašsku prišli po dvoch rokoch po-
chovať kosti mŕtvych. Medzi nimi našli neporušenú hlavu, kým zvyšok tela bol dávno rozložený.
Hlava vydávala slabučký hlas a vyvolala úžas. Nemŕtvy podal vysvetlenie, že si osobitne ctil Pan-
nu Máriu, ktorá mu sľúbila, že neumrie, kým ho nevyspovedá kňaz. Vojak zomrel po rozhrešení.¹⁹²
Takéto udalosti boli často silným motívom pre náboženské úkony, akou bola aj púť k zobrazeniu
Kristovej tváre v Košiciach.

188 *Kronika uhorských kráľov*, s. 114.

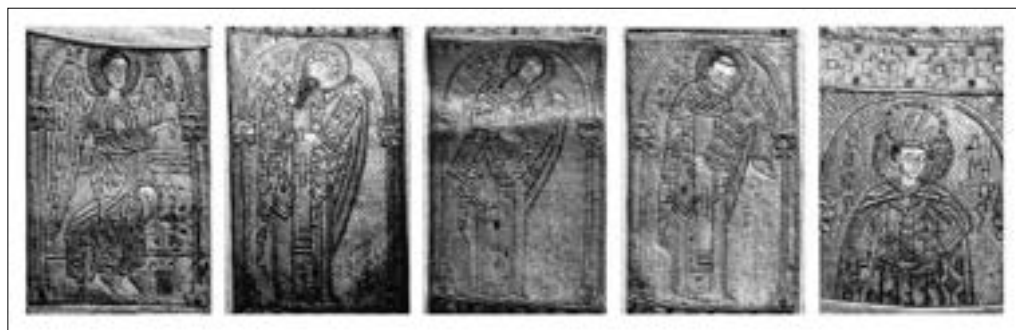
189 *Kronika uhorských kráľov*, s. 153-154.

190 *Kronika uhorských kráľov*, s. 156-157, 206.

191 *Kronika uhorských kráľov*, s. 158.

192 *Kroniky stredovekého Slovenska*, s. 142-143, 156-157, 331.

12 / RELIKTY VÝCHODNÉHO KREŠŤANSTVA V KOŠICIACH

26-30 Byzantská textília z Dómu sv. Alžbety (koniec 14. storočia): sv. Gabriel Archanjel, sv. Cyril Alexandrijský, sv. Gregor Teológ (Naziánsky), sv. Ján Chryzostom (Zlatoústý), sv. Demeter Solúnsky

V stredoveku existovala v Uhorsku väčšia jednota medzi východnou a západnou cirkevnou tradíciou. Stredoveké fresky sa ikonograficky podobajú dodnes platným východným kánonom zobrazovania. V Košiciach sa zachovalo niekoľko reliktov východného kresťanstva, ktoré nemusia priamo súvisieť s púťami pravoslávnych veriacich: freska sv. Kozmu a sv. Damiána na evanjeliovej strane presbytéria v Kaplnke sv. Michala a (nedávno zaniknutý) krídlový Oltár Usnutia Panny Márie.

S ortodoxnými pútnikmi však možno spojiť už spomínanú liturgickú textíliu. V košickom dómskom poklade sa zachovala stredoveká textília s vyšívanými ikonami s rozmermi 12,50 x 96,50 cm, ktorá mohla byť pôvodne epitrachilom. Sekundárne bola našitá na barokovú kazulu. Prof. N. Okuněv ju dotoval do záveru 14. storočia a pravdepodobne pochádza zo Solúna.¹⁹³ Takéto vyšívané ikony boli frekventované na území Byzancie a v nástupníckych štátnych útvaroch.¹⁹⁴ Zo širšieho prostredia východného Slovenska sú známe viaceré stredoveké vyšívané kazuly, avšak všetky patria k západnému/latinskému typu umenia.¹⁹⁵ Košická liturgická textília je východnou/byzantskou vyšívanou ikonou pozostávajúcou z obrazov týchto svätcov (zhora dolu): archanjel Gabriel, sv. Cyril Alexandrijský, sv. Gregor Teológ (Naziánsky), sv. Ján Chryzostom

193 *Umění na Slovensku, odkaz země a lidu. Soubor dokumentů*. Šourek, K. (red.). Praha : Melantrich, 1938, s. 41, 43.

194 Porov. BIELAWSKI, M.: *Oblicza ikony*. Kraków : Wydawnictwo Homini, 2006, s. 103-107; ЕВСЕЕВА, Л. и кол.: *История иконописи VI-XX века*, s. 204.

195 Porov. *Umění na Slovensku*, s. 42-43

31 Zaniknutý Oltár Usnutia Panny Márie z Dómu sv. Alžbety (foto 1986)

(Zlatoústý) a sv. Demeter Solúnsky. Cirkevní otcovia držia v rukách zvitky s textami svojich diel. Výskyt východnej textílie v Košiciach možno vysvetliť práve kultom Svätej krvi, ku ktorej putovali v hojnom počte práve východní kresťania.¹⁹⁶ Látka tak mohla byť ich darom pre košický chrám; tento dar možno považovať za veľmi vzácny a cenný, preto jeho darca mal sociálne lepšie postavenie, mohol byť východným klerikom. Ak by textília bola pôvodne epitrachilom, mala aj zrkadlovo prívratnú druhú polovicu, na ktorej vedľa archanjela Gabriela bola Panna Mária a jednalo sa o motív zvestovania, nasledovali iní traja východní otcovia (možno predpokladať: sv. Atanáz, sv. Bazil, sv. Efrém, sv. Cyril Jeruzalemský) a dolu možno sv. Juraj ako vojenský spolupatrón.

V klenotnici Dómu sv. Alžbety sa ešte v roku 1604 nachádzali relikvie sv. Demetera, sv. Mikuláša a sv. Ondreja,¹⁹⁷ ktorých si osobitne ctí východná cirkev. Predovšetkým relikvie sv. Demetera možno dať do súvislostí so spomenutou liturgickou textíliou a púťami ortodoxných veriacich.

196 P. Balcárek hľadá jej pôvod u Kumánov, ktorým mal byť odobraný, čo považujeme za nezmysel vzhľadom na miestny historický kontext. Porov. BALCÁREK, P.: *České země a Byzanc*, s. 108, 241- 242.

197 AMK, TA, C, 27.

13 / RELIKVIE SVÄTEJ KRVÍ V DÓME SV. ALŽBETY

Prítomnosť relikvií Svätej krvi a púti mali vplyv na výstavbu Dómu sv. Alžbety, ktorý bol architektonicky prispôsobený a dostavaný ako pútnický chrám, keď to potvrdil pápež Bonifác IX. Chrám bol usporiadaný ako akýkoľvek iný stredoveký pútnický kostol v latinkej Európe: do vnútra pútnici vchádzali severným vchodom, prechádzali transeptom, pokračovali smerom k relikviám a vychádzali južným vchodom. Vnútro kostola bývalo riešené tak, aby sa pútnici ľahko dostali k relikviám. V chráme bolo miesto na modlitbu pre pútnikov, ak v nej chceli zotrvať dlhšie. Bezprostredne pred samotnými relikviami sa zotrávalo len chvíľku alebo pár minút, aby si ich mohli uctiť ďalší pútnici. Relikvie bývali bežne umiestnené na južnej empole. Okrem vzorov z Ríma alebo Paríža toto umiestnenie malo aj praktický význam. Pútnici po dlhých dňoch alebo týždňoch putovania zapáchali, podobne aj chorí alebo postihnutí nesení na lôžkach, vozíkoch či košoch neraz mali nepríjemné hnisajúce rany. Často zotrúvali na modlitbách a bdení aj cez noc, pretože dúfali v zázračné uzdravenie. Kvôli pútnickému ruchu boli budované oratóriá (aj v Dóme je jedno a pred reštauráciou sa nachádzalo inde ako dnes) na nerušenú modlitbu klerikov, odkiaľ bývalo vidno na vystavené relikvie.¹⁹⁸

Za miesto verejného vystavenia a uctenia si relikvií bola podľa Tima Juckesa zvolená južná empora. Keďže pútnici mali prísť až bezprostredne k relikviáru, bolo k empole postavené špeciálne dvojité vretenovité schodisko, aby pútnici mohli súčasne vychádzať hore i schádzať dolu. Celý nástupný priestor bol vyriešený skutočne veľkolepo s vizuálnou katechézou na spôsob

32 Rytina Dómu sv. Alžbety (1840)

198 OHLER, N.: *Katedrála*, s. 171-172; OHLER, M.: *Náboženské poutě ve středověku*. Praha : Vyšehrad, 2000, s. 169-198.

33 Sevrný portál Dómu sv. Alžbety

biblie pauperum, ale v oveľa dokonalejšej a slávnostnejšej miere než to bolo v Kaplnke sv. Michala. Pútnici vchádzali do Dómu severnou bránou od centrálnej mestskej časti, kde bolo hlavné trhovisko. Pred týmto portálom boli pútnici oslovení ikonograficky bohatými reliéfmi, ktoré boli nositeľmi podobných ideí ako na vchode Kaplnky sv. Michala. Motív osobného súdu bol nahradený veľkolepým motívom posledného súdu. Pri Kristovi anjeli držia atribúty utrpenia, *arma Christi*: kríž a klince. Motív krvavej obety je znázornený kalvárskym triptychom. Dominuje mu motív Krista na kríži, zobrazenom ako strom života. Vojaci a snímanie z kríža túto tému rozvádajú. Ďalšie dva multiplikované reliéfné motívy sú zo života sv. Alžbety, patrónky chrámu a farnosti. Alžbetínsky atribút tu nie je znázornený len ako ruža, ale je predstavený plastickými scénami zo života svätice. Až do roku 1860 boli reliéfy pozlátené,¹⁹⁹ čo znásobovalo dojem vstupujúceho, najmä za jasného dňa, ale aj v noci od odrazených svetiel faklí. Na stĺpe medzi bránami sa nachádzala socha zrejme oslávenej Panny Márie, nad ktorou anjeli držali korunu, ako to potvrdil architektonický výskum pri najnovšom reštaurovaní.

Samotná ikonografia posledného súdu má dve roviny, v ktorých sa prelína Písmo a Tradiícia. Ústrednou triumfujúcou scénou nad severnou bránou je posledný súd, riešený v dvoch pásoch nad sebou: vrchný zobrazuje nebeskú realitu súdneho tribunálu a spodný pozemskú skutočnosť posledných vecí. Kristus s oslávenými ranami sedí na tróne, pričom anjeli sprava a zľava ukazujú nástroje umučenia – kríž a klince. Iná dvojica anjelov trúbami ohlasuje koniec sveta. Kristus tu vystupuje ako Kráľ sveta a vesmíru, jemu sú podriadené nebeské telesá – Slnko,

199 WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 191.

34 Posledný súd zo sevrného portálu

Mesiac a všetky hviezdy, ba aj všetky mocnosti a sily dobra i zla. Ježišova matka Mária a Pánov predchodca Ján Krstiteľ sa nachádzajú najbližšie pri Kristovom tróne a prosia o milosrdenstvo pre hriešnikov. Nebeskú hierarchiu dopĺňajú dvanásť apoštoli, medzi ktorými je i apoštol Pavol. Oni teda súdia Izrael. Na zvuk trúby mŕtvi vstávajú z hrobov a vytvárajú zástupy po pravej i ľavej strane Božieho trónu. Po Božej pravici je nebeská brána, kde anjel víta spasených. Po Božej ľavici je otvorená papuľa leviatana, cez ktorú sa vchádza do pekelného ohňa a večného zatratenia. Dobrých si odvádzajú anjeli a zlých zhánajú diabli, spútavajú ich reťazami, bijú kyjmi, spôsobujú bolesť a trápenie. Tváre vyvolených sú pokojné, šťastné a radostné, kým na odsúdených badať zúfalstvo, bolesť, smútok, škripanie zubami. I na jednej i na druhej strane sú zástupcovia kléru (pápež, biskupi, kňazi, mnísi, rehoľníčky) i laikov (mužov i žien, starých i mladých); nerozhoduje postavenie v spoločnosti, ale stav duše. Človeka pri pohliadnutí na tento výjav naplňa posvätná bázeň. Nebeská brána sa podobá bráne kostola, do ktorej veriaci človek práve vstupuje. Tu teda môže hriešnik nájsť svoj pokoj, svoju spásu. Na reliéfe je aj jeden výrazný prvok dominikánskeho vplyvu: jeden zo spasených má v rukách ruženec, ktorý spadá do dominikánskej tradície.²⁰⁰

Po vstupe do interiéru architektonické riešenie priečnej lode pritiahlo zrak pútnika hore na emporu, kde bola v zázračnej relikvii prítomná Svätá krv. Po uctení relikvie v nadzemských priestoroch empory pútnici zostúpili dolu na zem a vyšli južnou bránou. Aby sa však neocitli okamžite mimo sakrálna, kráčajúc popod južnú emporu ešte v sebe nechali doznieť stretnutie s Božou milosťou. Pretože toto bol vchod na vychádzanie, je chudobný na výjavy. Na konzole

200 LASZCZAK, M.: *Historia różańca*. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2006, s. 109-111.

35 Južný portál Dómu sv. Alžbety

združeného stĺpa medzi dvoma bránami je zoomorfný motív so zvieratami, ktoré držia nástroje utrpenia, *arma Christi*: biče, metlu a klince. Pod ním zrejme stála socha Krista (*vir dolorum*), ktorý vykúpil hriešnikov svojou krvou. Socha z rokov 1470 – 1480 sa v Košiciach nachádzala ešte pred druhým reštaurovaním Dómu sv. Alžbety,²⁰¹ potom sa dostala do Múzea výtvarných umení v Budapešti pod inventárnym číslom 55.910.²⁰²

Obdobná socha sa nachádza na južnom portáli Baziliky Svätého kríža v Kežmarku.²⁰³ Výzor košickej sochy však možno vidieť aj v Bardejove. V rámci Pentapolitany existovali v stredoveku náboženské prepojenia. Bardejovčania si podľa košického vzoru postavili Oltár sv. Alžbety, čo dokazuje znázornenie zázraku s Kristom na kríži v posteli a ružami, ktoré sú košickým špecifikom.²⁰⁴ Oveľa staršie zobrazenie *vir dolorum* s kalichom,²⁰⁵ ktoré zobrazuje Krista od pásu nahor na spôsob *imago pietatis*, pochádza zo Šamorína z roku cca 1400,²⁰⁶ z konca 14. storočia z Čerína a Rákoša.²⁰⁷

201 GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*, s. 53.

202 VÁROŠ, M.: *Stratené slovenské poklady (2). Osudy našich umeleckých diel a pamiatok (najmä v maďarských múzeách a galériách)*. Martin : Matica slovenská, 2007, s. 287.

203 Porov. MAROSI, E.: *Neskorogotická stavebná činnosť vo východoslovenských mestách, stavební majstri a staviteľia*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. s. 301.

204 GERÁT, I.: *Obrazové legendy sv. Alžbety*, s. 112.

205 Toto zobrazenie pochádza z jedného stredovekého videnia, šíreného cistercitmi (CAESARIUS, z Heisterbachu: *Výprávění o zázracích*, s. 230-231).

206 Pôvodne Kostol Nanebovzatia Panny Márie, dnes reformovaný kostol. PROKOPP, M.: *Somorja középkori temploma*. [Šamorín] : Méry Ratio, 2005, s. 22-23, 55.

207 PROKOPP, M.: *Somorja középkori temploma*, s. 52.

36-37 Arma Christi z južného portálu

V bardejovskej bazilike stojí ešte jeden oltár, ktorý preukázateľne vznikol pod košickým vplyvom, a to Oltár Svätého kríža, nazývaný aj Oltár ukrižovania. V predele oltára sa nachádza veľmi hodnotné zobrazenie Kristovej tváre na západný spôsob Veronikinej šatky; malbu potvrdzuje kruhopsis okolo hlavy. V štíte oltára sa nachádza zobrazenie Krista ako *vir dolorum*, ktorému z pravého boku vyteká krv prúdom, pričom Kristus drží v pravej ruke kalich, do ktorého zachytáva vytekajúcu krv.²⁰⁸ Zaujímavosťou je, že v bazilike sa nachádza aj samostatný Oltár *vir dolorum* (1460 – 1470), ktorý bol v roku 1878 poškodený požiarom, po ktorom ho spojili s krídlami z iného staršieho oltára zo začiatku 16. storočia.²⁰⁹

Oltár Svätého kríža z Bardejova umožňuje ešte jednu úvahu. Treba si uvedomiť, že príchod pútnikov bol spojený s ich katechizovaním. V pravidelnej frekvencii v závislosti od liturgických období sa podobné témy opakovane vysvetľovali aj pre vlastných farníkov. Takýmto dominantným obdobím kázania o Kristovom spásonosnom utrpení a vykupiteľskej smrti bolo Pôstne obdobie od Popolcovej stredy do Veľkej noci. Špecifické obrady pripomínajúce túto podstatu Kristovho života na zemi sa viazali na Veľký týždeň. Toto bol čas, ktorý odporúčal Štvrtý lateránsky snem (1215) na vykonanie si individuálnej spovede.

Na bardejovskom Oltári Svätého kríža sa nachádzajú štyri drobné postavy starozákonných prorokov, ktoré držia nápisové pásky s citátmi z ich biblických spisov. Tie vysvetľujú teologický zmysel utrpenia. Máme tak zachovanú autentickú stredovekú miestnu kázeň alebo katechézu na biblickom fundamente. Takéto spôsoby zobrazovania patria k zobrazovaniu na spôsob tzv. *Biblie pauperum*, aké boli v stredoveku bežné.²¹⁰ Štyria proroci z oltára sú: Izaiáš, Amos, Zachariáš a Jeremiáš. Izaiáš vraví: „*Ipsae vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter*

208 Porov. CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*, s. 30-31; BOŽOVÁ, J. – DROBNIÁK, G. – GUTEK, F.: *Kostol sv. Egídia v Bardejove*, s. 57.

209 BOŽOVÁ, J. – DROBNIÁK, G. – GUTEK, F.: *Kostol sv. Egídia v Bardejove*, s. 53-54.

210 Porov. *Die Salzburger Armenbibel. Codex a IX 12 aus der Erzabtei St. Peter zu Salzburg*. Forstner, K. (ed.). Slazburg – München : Verlag Anton Pustet, 1983, s. 27.

38 Južná empóra so schodiskom

scelera nostra“ (Iz 53,5).²¹¹ Prorok Amos vraví: „*Vinum damnatorum bibebant... et propinabatis nazareis vinum*“ (Am 2,8.12).²¹² Prorok Zachariáš vraví: „*Videbunt in quem transfixerunt et plangent eum quasi unigenitum*“ (Zach 12,10).²¹³ Na záver prorok Jeremiáš dodáva: „*O vos omnes qui transititis per viam videte si est dolor*“ (Nár 1,12).²¹⁴

Táto stredoveká kázeň si zaslúži bližšiu pozornosť. Jedná sa o žáner nazývaný *sermo*, ktorý bol bežný od patristickej doby a rovnako obľúbený bol aj v stredoveku. Rečnícky prejav kazateľa sa zakladal na voľnom spojení viacerých biblických citátov, ktoré mali poučný charakter a sledovali praktický cieľ – oslovit poslucháčov. Exegéza biblického textu bola vrcholom scholastickej doby a istý svoj vrchol neskôr našla v reformačnej zásade „*sola scriptura*“. Pri výklade Pisma boli zdôrazňované tri (podľa vzoru Origena a sv. Hieronyma) až štyri zmysly (podľa vzoru sv. Augustína a sv. Jána Kasiána) textov: historický (literárny), mystický (alegorický), morálny (tropologický) a anagogický.²¹⁵ Aj na tomto umeleckom artefakte možno nájsť štvor-

raký zmysel posolstva krvácajúceho Krista na kríži: (1) historická skutočnosť podľa Izaiáša – Kristus bol prebodnutý; (2) moralizovanie podľa Amosa – aj my sme vinní za jeho prebodnutie

211 Ďalšie citácie podľa: *Biblia sacra iuxta vulgatam versionem*. Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1983; *Biblorum sacrorum iuxta vulgatam Clementinam nova editio*. Vaticanis : Typis polyglottis, 1959. Tridentský snem vyhlásil Vulgátu za úradný latinský text Biblie (1546), neskôr pápeži Sixtus V. (1590) a Klement VIII. (1592) vydali opravené verzie, ktoré sa používali až do vydania Novej Vulgáty (1979). (HERIBAN, J.: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992, s. 1063.) Texty citované v našom prostredí sú gramaticky, slovnou zásobou i časovo bližšie neskôr vydané klementínskej verzii. Svedčí to o vysokej kultúrnosti miestneho prostredia, ktoré sa opieralo nie o hocijaké alebo zastarané knihy alebo texty, ale na vtedy všeobecne uznávané, moderné a aktuálne texty Pisma.

Ten istý text podľa Vulgáty znie: „*Ipsae autem vulneratus est propter iniquitates nostras, adtritus est propter scelera nostra*“ (Biblia sacra, s. 1151-1152) a podľa Klementíny: „*Ipsae autem vulneratus est propter iniquitates nostras, attritus est propter scelera nostra*“ (Biblorum sacrorum, s. 710). V slovenskom ekumenickom preklade: „*On však bol prebodnutý za naše hriechy, zdrtvený za naše nepravosti*“ (Biblia. Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2007, s. 733).

212 Ten istý text podľa Vulgáty znie: „*Vinum damnatorum bibebant... et propinabatis nazarenis (nazoreos; nazareis) vino (uinum)*“ (Biblia sacra, s. 1389) a podľa Klementíny: „*Vinum damnatorum bibebant... et propinabitis nazareis vinum*“ (Biblorum sacrorum, s. 852). V slovenskom ekumenickom preklade: „*Zhabané víno popíjajú... a vy ste sa však opájali vínom nazirejov*“ (Porov. Biblia. Slovenský ekumenický preklad, s. 899).

213 Ten istý text podľa Vulgáty znie: „*Aspicient ad me quem confixerunt et plangent eum planctu quasi super unigenitum*“ (Biblia sacra, s. 1426) a podľa Klementíny: „*Adspicient ad me quem confixerunt et plangent eum quasi super unigenitum*“ (Biblorum sacrorum, s. 877). V slovenskom ekumenickom preklade: „*Budú hľadiť na mňa, ktorého prebodli a budú nad ním nariekať ako nad jedináčikom*“ (Porov. Biblia. Slovenský ekumenický preklad, s. 933).

214 Ten istý text podľa Vulgáty znie: „*O vos omnes qui transititis per viam, attendite et videte si est dolor sicut dolor meus*“ (Biblia sacra, s. 1249) a podľa Klementíny: „*O vos omnes qui transititis per viam, attendite et videte si est dolor sicut dolor meus*“ (Biblorum sacrorum, s. 763). V slovenskom ekumenickom preklade: „*Ó, vy všetci, ktorí kráčate cestou, otvorte oči a pozrite, či jestvuje bolesť ako tá moja*“ (Biblia. Slovenský ekumenický preklad, s. 811).

215 BRTÁŇOVÁ, E.: *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava : Veda, 2000, s. 51-56, 96-98.

a krvácanie, aj my sme zodpovední ako hriešnici, (3) nádej (anagógia) v odpustenie podľa Zachariáša – cez ľútosť prejavenu v slzách, (4) viera v jedinečnosť Kristovej vykupiteľskej bolesti podľa Jeremiáša.

Okrem praktických dôvodov vystavovania relikvií Svätej krvi na empole v Dóme sv. Alžbety možno nájsť aj ďalšie inšpirácie pre postavenie empory. Vo svetle stredovekých kroník opisujúcich púť kráľovnej Alžbety a jej syna Ľudovíta I. Veľkého do Večného mesta, inšpirácia mohla pochádzať z Baziliky sv. Petra v Ríme, kde sa od desiateho storočia nachádza Veronikina šatka s vyobrazením autentickej tváre Krista (mandylion), pochádzajúca od neho samotného (*acheiropoietos*, gr. „neučinený ľudskou rukou“). Najprv sa nachádzala v osobitnej kaplnke, kde v roku 1111 bol postavený Oltár sv. sudária. Táto *vera icona* (skutočné zobrazenie) sa neskôr uchovávala v jednej z miestností pod kopulou Baziliky sv. Petra.²¹⁶ Vystavovali ju na verejnú úctu raz do roka počas Veľkého týždňa. Existuje viacero výkladov pôvodu tejto Veronikinej šatky s tvárou trpiaceho Krista.²¹⁷ V 19. storočí bolo možné získať autentickú kópiu obrazu, ako sa to

39 Nika v južnej veži

podarilo aj Rožňavskej katedrálnej kapitule v roku 1825.²¹⁸ Výzor tohto obrazu je istým ikonografickým prechodom medzi mandylionom a veraikonom, pretože Kristus síce nemá trňovú korunu, ale má bolestný výraz: potí sa krvou a má zatvorené oči. V polovici 19. storočia bol originál taký stmavnutý, že rysy tváre nebolo možné za bežných okolností rozoznať.²¹⁹ Ďalšou inšpiráciou bolo umiestnenie relikvií na empole Sainte Chapelle v Paríži.²²⁰

Košické relikvie neboli trvalo umiestnené na južnej empole, prístupné len v čase verejnej účty. Trvalo boli uschovávané v jednej špeciálnej miestnosti v južnej veži v osobitnom výklenku. Veža zrejme mala byť pôvodne postavená obdobne ako severná, ale napokon došlo k zmene plánov, aby boli vo vnútri veže uschované relikvie. V jej útrobach sa nachádza relatívne skrytý priestor, ktorý je prístupný úzkym schodiskom. Vzhľadom na prístupové možnosti táto miestnosť nemohla slúžiť širokej verejnosti, ale len na úschovu vzácnej relikvie Svätej krvi. V miestnosti presvetlenej veľkým južným a západným oknom je výklenok vo východnej stene,

216 NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego* I/2, s. 939-942.

217 NOVOTNÝ, J.: *Světlo ikon*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 1997, s. 58 – 60; *Chrystus wybawiający. Teologia świętych obrazów*. Napiórkowski, A. (red.). Kraków : Wydawnictwo M, 2003, s. 121 – 122; SMYKOWSKA, E.: *Ikona. Mały słownik*. Warszawa : Verbinum, 2008, s. 7.

218 Záramovaná autentická rytina s autentifikačnou formulou sa nachádza v archíve Rožňavskej katedrálnej kapituly, ako sme to zistili osobným výskumom 19. novembra 2007. Za možnosť výskumu v archíve Rožňavskej katedrálnej kapituly ďakujeme rožňavskému diecéznemu biskupovi Mons. Vladimírovi Filovi.

219 NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego* I/2, s. 942-943.

220 KRACIK, J.: *Relikvie*, s. 146-147.

40 Kráľ Žigmund Luxemburský

ktorý bol postavený počas výstavby veže, nie až sekundárnymi zmenami. Vnútorne rozmery výklenku sú 60 x 124 cm a hĺbka 50 cm. Výklenok je orámovaný vlysom širokým 19,50 cm. Nad výklenkom je kamenný reliéf s rozmermi 32,00 x 33,50 cm. Na reliéfe je vyobrazený mandylion – odtlačok Kristovej tváre na šatke. Miestnosti znovu dominuje vo svorníku alžbetínska ruža, podobne ako v Kaplnke sv. Michala.

Podľa stredovekého zvyku predpokladáme, že relikviár nebol položený vo výklenku len voľne, aby naňho padal prach, svetlo slnko a mohol ho vidieť ktokoľvek, kto by do miestnosti vstupoval. Veľké okná miestnosti túto miestnosť dostatočne presvetľovali a prirodzene prehrievali a svetlo a teplo urýchlujú rozklad organického materiálu, z akého košické relikvie Svätej krvi boli (ľanové plátno, víno, príp. krv). V nike bola zrejme urobená drevená uzamykateľná skrinka (lat. *capsa*), do ktorej sa vošiel relikviár s relikviami. Dvere skrinky bývali rezbársky bohato zdobené, príp. i kolorované či pozlátené. Vnútro skrinky mohlo byť vyfútrované cennejšou jemnou a vzácnou látkou.²²¹ Ak by hrúbka použitých dosiek bola okolo cca 2,50 cm, po odrátaní spolu cca 5 cm z vnútorných rozmerov niky zostane vnútorná šírka skrinky cca 55 cm, od ktorých je potrebné odrátať ešte priestor na umiestnenie pántov na zatvorenie skrinky. Rozmery korporálu v relikviári tak mohli byť cca 40x40 cm, možno aj o čosi menej, čo býval štandardný rozmer. Zvyšné centimetre, ktoré vyplňali výšku skrinky v nike, tvorili nohu relikviára, za ktorú ho bolo možné chytiť a premiestňovať a nad samotnou relikviou býval priestor na umelecké ukončenie, napr. na spô-

sob fiál gotických oltárov. Predpokladaná veľkosť relikviára by naznačovala, že zázrak sa stal skôr na rozmermi menšom bočnom oltári, nie na hlavnom oltári, ktoré bývali rozmermi väčšie.

Prítomnosť osobitnej miestnosti so skrinkou v nike predpokladá ďalšiu stredovekú prax, že relikvie neboli v Dóme každodenne vystavované, ale len v určité dni alebo v ustanovený čas.

221 Porov. NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego I/2*, s. 1126.

Mohlo tak byť raz alebo len niekoľkokrát do roka, ako sa to dialo aj inde.²²² Určite sa tak dialo napr. vo Veľkom týždni pred Veľkou nocou; v roku 1411 aj 1412 tu bol v tomto čase bol na púti kráľ Žigmund.²²³ Žigmund Luxemburský mal Košice rád a navštevoval ich.²²⁴ Motívom boli iste púte k miestnym relikviám. Ak bola braná do úvahy aj pápežská bula z roku 1402, tak mohli byť vystavované aj v čase možnosti získania odpustkov: od večier 30. apríla do druhých večier 4. mája.

Ďalším mecénom Dómu bol kráľ Matej Korvín.²²⁵ Keď bol Matej 3. mája 1469 zvolený za českého kráľa, napísal Košičanom krátky pozdravný list, v ktorom stojí aj toto: „... všetci jednohlasne nás zvolili za kráľa Čiech. [...] z toho môže vzniknúť nemalý úžitok nielen pre naše Uhorské kráľovstvo, ale aj pre záležitosti viery. Nech teda vaša vernosť prijme toto naše zvolenie z dobrej strany ako zveladenie našej vážnosti.“²²⁶ Kráľ Matej zohral dôležitú úlohu pri dostavbe Dómu sv. Alžbety a jeho erb sa nachádza na južnej strane južnej veže, ktorá sa

41 Erb na Matejovej veži

niekedy nazýva aj Matejova,²²⁷ v ktorej boli uložené relikvie Svätej krvi. Vo vzťahu k umiestneniu relikvií na značne signifikantnom mieste možno predpokladať jeho vzťah k nim.

V 40. a 50. rokoch 15. storočia získali popredné uhorské mestá značný vplyv v krajine. Na prvom mieste sa nachádzalo osem slobodných kráľovských miest: Budín, Košice, Bratislava, Trnava, Šoproň, Bardejov, Prešov a (od čias Mateja Korvína aj) Pešť. Mestá mali osobitné právne postavenie a boli považované za korunné mestá.²²⁸

Reliéf s vyobrazením Kristovho utrpenia sa nachádzajú i nad západnou bránou Dómu sv. Alžbety: Kristus v Getsemanskej záhrade sa potí krvou v predvečer svojej mučeníckej smrti. Na reliéfe sa pozerá na juh smerom k južnej veži, kde boli uložené relikvie jeho Svätej krvi. Nad výjavom scény snímania z kríža (piety) sa nachádza mandylion s otlačkom Kristovej tváre,

222 Porov. KRACIK, J.: *Relikvie*, s. 145-147. Dnes vystavujú mandylion v Ríme na Piatu pôstnu nedeľu, v Oviade trikrát ročne: na Veľký piatok, na sviatok Povýšenia kríža (14. septembra) a sv. Matúša (21. septembra). HABECK, R.: *Obrazy, které by neměly existovat*, s. 47-48.

223 Porov. *Prvý cisár na uhorskom tróne. Slovensko v čase polstoročnej vlády uhorského, českého, lombardského a nemeckého kráľa a rímskeho cisára Žigmunda Luxemburského, syna Karola IV. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* V. Bartl, J. (red.). Bratislava : Literárne informačné centrum, 2001, s. 160-161; DVOŘÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho kráľ*, s. 289-290.

224 ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 1. diel*, s. 67.

225 ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 1. diel*, s. 74.

226 *Pod osmanskou hrozbou. Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s príhľadnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvína- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov* VI. Dvořák, P. (ed.). Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004, s. 81, dokument č. 31; KALOUS, A.: *Matyáš Korvín (1443-1490), uhorský a český kráľ*. České Budějovice : Bohumír Němec – Veduta, 2009, s. 139.

227 BAUER, J.: *A plynuli stáročia... Pamätné tabule a nápisy, erby, busty, monogramy, domové znaky Mesta Košice*. Košice : OTA pre Mesto Košice, 2007, s. 159.

228 KALOUS, A.: *Matyáš Korvín*, s. 88.

42 Reliéf so sv. Alžbetou

držaný dvoma anjelmi. Zvyk umiestňovať práve tento obraz nad vchodovú bránu pochádza z Byzancie, kde bol všeobecne rozšírený.²²⁹

Motív veraikonu je symbolickou značkou pre prítomnosť relikvií Svätej krvi.²³⁰ Ikonografiu Dómu sv. Alžbety v poslednej fáze výstavby doplnila kaplnka z juhovýchodnej strany, pôvodne zasvätená tajomstvu Svätého kríža, ktorej fundátorom bol mešťanosta Augustín Cromer († 1472).²³¹ Aj on nechal do svorníka umiestniť veraikon. Okrem tejto kaplnky sa v Dóme nachádza ešte jeden eucharistický motív, bezprostredne spojený s kultom sv. Alžbety. Pri sakristii sa dnes nachádza stredoveký reliéf znázorňujúci sv. Alžbetu, kde sa vykladali jej relikvie. Vo vrcholovej a spodnej časti architektonickej kompozície sa nachádza pelikán, ktorý krvou z vlastnej hrude kŕmi mláďatá. Táto kristologická myšlienka sa v 14. storočí rozšírila z Nemecka,²³² vlasti košických hostí. Dospelý pelikán kŕmi svoje potomstvo vlastnou krvou, aby nezahynulo, ale on sám zahynie; podobne Kristus vylial svoju krv za hriešnikov, aby žili večne.²³³

Druhá fáza stavby Dómu sv. Alžbety bola ukončená asi do roku 1440. Kostol sa v roku 1457 už používal, aj keď posledná fáza výstavby, ktorou bolo dostavanie svätyne, sa zavŕšila na začiatku 16. storočia.²³⁴

Králi, ktorí udelili Košiciam veľa významných privilégií, vďaka ktorým sa mesto rozvinulo, mesto aj niekoľkokrát navštívili. Počas stavby Dómu udeľovali osobitné privilégiá, ktorých výťažok mal slúžiť na výstavbu chrámu.²³⁵ Osobný vzťah k mestu je možné pochopiť práve cez ich hlbokú vieru. Návšteva Košíc bola aj ich púťou k relikviám Svätej krvi. Aj pánovníci ako veriaci a hriešni

229 ROTHEMUND, B.: *Handbuch der Ikonenkunst I*. München : Slavisches Institut, 1985, s. 49.

230 ONASCH, K. – SCHNIEPER, A.: *Ikony*, s. 125.

231 WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 32.

232 WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 309-310; KOBIELUS, S.: *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*. Warszawa : Pax, 2002, s. 255-258.

233 FORSTNER, D.: *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 246-247.

234 NÁDASKÁ, K.: *Cirkevné dejiny Košíc v 13. – 16. storočí*, s. 86, 89.

235 SUCKALE, R.: *Malby retabula hlavného oltára v Dóme sv. Alžbety v Košiciach*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 364.

ľudia túžili po odpustkoch. Ich milodary boli možno aj okamžité, ale symbolické. Oveľa významnejšie boli ich kráľovské „dary“ v podobe mnohých privilégií, zrieknutí sa desiatkov a pod. Priazeň a viera kráľov tak prispeli k rozvoju mesta. Bol to teda v prvom rade eucharistický zázrak, ktorý pomohol formovať košické *genius loci* a vybudovať kostol katedrálneho typu, ktorý preslávil mesto široko-daleko. Relikvie Svätej krvi v Košiciach sa v prameňoch spomínajú ešte k roku 1493 a 1507.²³⁶ Kult trpiaceho Krista bol práve na prelome 14. a 15. storočia veľmi živý.²³⁷ Množstvo zázrakov v Košiciach sa spomína k roku 1494, keď Dóm sv. Alžbety dostal od pápeža Alexandra VI. úplné odpustky na sviatok Nanebovzatia Panny Márie;²³⁸ pútnici sú spomínaní aj k roku 1497, keď putovali i na Spiš.²³⁹

O pretrvávajúcom kulte svedčí ešte jeden Oltár Metercie, ktorý fundoval mestský lekárnik Bartolomej Czotmann v roku 1516. Tabuľová malba je známa vyobrazením košického erbu. Nachádza sa na nej 28 postáv – fundátor s manželkou, ich nebeskí patróni a ďalší svätci. Medzi nimi sa nachádza sv. Veronika so šatkou s odtlačkom Kristovej tváre,²⁴⁰ čo je dôkaz pretrvávajúceho kultu Svätej krvi na tomto mieste, pretože nedrží v rukách veraikon, ale mandylion.

43 Sv. Veronika s amndylionom z Oltára Mettercie (1516)

Mandyliony a Veronikine šatky v Dóme sv. Alžbety

č.	umiestnenie	typ	druh	datovanie
1	Kaplnka sv. Michala	východný	kamenný svorník	1370
2	Západný potrál	východný	kamenný reliéf	1. tretina 15. storočia
3	Nika v južnej veži	východný	kamenný reliéf	1. tretina 15. storočia
4	Cromerova kaplnka	západný	kamenný svorník	1477
5	Oltár Mettercie	východný	tabuľová malba	1516
6	Barokový obraz	západný	olej na plátne	17./18. storočie
7	Oltár sv. Anny	západný	malba na dreve	1896, náhrada za starší

Tento prehľad dovoľuje niekoľko záverov. V Košiciach, ktoré boli minimálne od príchodu nemeckých hostí dominantne latinské, sa na označenie prítomnosti relikvií Svätej krvi používalo

236 NÁDASKÁ, K.: *Cirkevné dejiny Košíc v 13. – 16. storočí*, s. 96, 164.

237 CHÉLINI, J. – BRANTHOMME, H.: *Drogy Bože. Historia pielerzymek chrześcijańskich*. Warszawa : Pax, 1996, s. 163; CHÉLINI, J.: *Dzieje religijności w Europie*, s. 266-269.

238 Porov. WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 35-36; MARKUŠOVÁ, T.: *Pápeži a Košice*. Sečovce : Pergamen – Tradent, 1995, s. 14.

239 *Pod osmanskou hrozbou*, s. 317.

240 JANKOVICS, M. – MÉRY, G.: *A kassai Szent Erzsébet-dóm*. [Šamorín] : Méry Ratio, 2007, s. 114-115; GLATZ, A. C.: *Pokus o vymedzenie maliarskych okruhov na Spiši*, s. 68-69.

44 Freska Zmŕtvychvstaleho Krista

doskou. Ingrid Ciulisová ojedinelosť a kvalitu tohto výtvarného zobrazenia spája priamo s košickým kultom Svätej krvi, ktorý sa viazal na miestne relikvie. Samotná zobrazená scéna má apokryfný pôvod. Kristovo prestúpenie zatvoreným sarkofágom sa chápalo rovnako zázračne ako jeho narodenie pri neporušení panenstva Panny Márie. Freska Zmŕtvychvstania má triumfálny charakter. Vzhľadom na umiestnenie malby, jej veľkosť, tvar a lokáciu v interiéri mohla plniť úlohu akéhosi stolca alebo trónu, umocňujúc myšlienku Kristovho víťazstva nad smrťou. V Kostole sv. Alžbety sa dá zatvorený sarkofág chápať ako kamenná oltárna menza, na ktorej sa stal tunajší eucharistický zázrak. Eucharistickú obeť tu potom nezastupuje chlieb a víno, ale skutočné telo a skutočná Kristova (Svätá) krv.²⁴¹ Freska dopĺňa posvätnosť južnej časti Dómu, ktorá slúžila kultu Svätej krvi. Medzi relikviami sa v roku 1604 spomína aj oltárna menza, na ktorej sa miestny eucharistický zázrak stal. To len potvrdzuje správnosť úvah I. Ciulisovej. Zdá sa, že kult relikvií Svätej krvi neskončil verejnou úctou medzi Kvetnou nedeľou a Veľkým piatkom, ale prirodzene liturgicky pokračoval na Veľkonočnú vigíliu a počas celej Veľkej noci.

východné zobrazenie na spôsob mandylionu, čo treba považovať za košickú jedinečnosť, pretože patrí medzi najstaršie. Prítomnosť pravoslávnych pútnikov to rovnako dokazuje, aj keď nepriamo. Až v tretej tretine 15. storočia dokázateľne došlo k zmene spôsobu zobrazenia ako Veronikinej šatky, ale v prípade tabuľovej malby Mettercie sv. Veronika drží v rukách nie veraikon, ale mandylion, čo zodpovedá košickej tradícii, viažucej sa na kult Svätej krvi; vročenie malby letopočtom 1516 dosvedčuje, že kult bol vtedy v Košiciach živý a obľúbený.

V juhovýchodnej časti košického Dómu sa nachádza monumentálna nástenná malba, pochádzajúca zo stredoveku, ktorá zobrazuje Kristovo zmŕtvychstanie. Prvýkrát bola objavená počas reštaurovania katedrály 28. decembra 1892. Vtedy sa jej nevenovala pozornosť, bola znovu zatretá a odkrytá bola až v roku 1940. Kvôli tomuto postupu sa freska nezachovala v komplexnosti, jej časť je len skicou. Fresku v rokoch 1940 – 1941 reštauroval Július Szentiványi. Neznámy košický majster ikonograficky komponoval scénu zmŕtvychvstania inak, ako bolo vtedy zvykom. Kristus nevystupuje z otvoreného hrobu, ale zázračne prechádza zatvorenou náhrobnou

241 CIULISOVÁ, I.: *Gotická nástenná malba dómu v Košiciach*. In: *Ars. Kapitoly z dejín výtvarného umenia*. Princová, B. (red.). Bratislava: Veda, 1989, s. 33-39.

14 / PRIMÁRNA IKONOGRAFIA RELIKVIÍ SVÄTEJ KRVÍ

45 Mandylion zo západného portálu

Ikonografia, ktorá upozorňuje na prítomnosť relikvií Svätej krvi, sa nachádza v Kaplnke sv. Michala a v Dóme sv. Alžbety. Primárnym miestom – aj keď neverejnej povahy – je miestnosť v južnej veži, kde boli relikvie odkladané do skrinky v nike východnej steny. Nad nikou sa nachádza reliéf mandylionu držaný dvoma anjelmi. Chýba na ňom svätožiara, Kristova hlava s otvorenými očami je bez krku. Vlasy sú štylizované, rovnako je podľa byzantskej tradície rozdvojená brada. Kvôli malej ploche celkový dojem zo zobrazenia je stiesňujúci, pretože hlavy anjelov situované na koncoch obidvoch diagonál sa akoby tlačili. Samotná hlava Krista vyzerá mladistvo.

Keďže relikvie boli vystavované v chráme, na ich prítomnosť upozorňoval ďalší reliéf nad západnou bránou. Tento mandylion je mimoriadne prepracovaný do posledných detailov a je najslávnejší. Jeho prevedenie sa najviac približuje byzantskej tradícii. Kristove vlasy sú starostlivo štylizované, brada je rozdvojená, oči otvorené. Za hlavou je kruhová svätožiara s krížom, ktorého štvrté dolné rameno nevidno, lebo je prekryté bradou. Šatku držia traja anjeli, tretí anjel vyplňa priestor gotického oblúka, zvyšní dvaja anjeli sú obrátení k sebe, predné krídla vyplňajú priestor medzi nimi a šatkou.

Archanjel Michal sa uvádza ako jeden z dvoch nositeľov mandylionu, čiže šatky s Kristovou tvárou. Mandylion bol zobrazovaný ako zriadená šatka, ktorú držia dvaja archanjeli Michal a Gabriel. Symbolika nadväzuje na starozákonnú archu zmluvy s dvomi cherubínmi na zľutovnici (Ex 25,18-22, 37,7-9; Nm 7,89; Hebr 9,5). Kristus svojou krvou otvoril ľuďom prístup k nebeskému

46-47 Mandylion z južnej veže, svorník s veraikonom z Cromerovej kaplnky

Otcovi, ktorý je archou Novej zmluvy (porov. *Hebr* 9). Mandylion sa stal ikonou ikon. V 15. storočí sa vo východnom Poľsku (dnešná západná Ukrajina) dostal nad cárske dvere na ikonostase, ktoré stoja v každej cerkvi.²⁴² Zobrazenie dvoch archanjelov však vychádza zo starobylej, ale bežnej liturgickej praxe, keď korporál na oltár rozprestierali a potom aj skladali dvaja posluhujúci diakoni. To, že posvätný obrus, ktorý ešte v ranom a vrcholnom stredoveku býval skutočne veľký a mohli ho držať len Bohu zasvätené osoby, bolo už v starovekej ikonografii idealizované zobrazením dvoch archanjelov a interpretované v posvätnom biblickom zmysle. Až v 12. storočí došlo k zmenšeniu veľkosti, aká je bežná dodnes.²⁴³

Práve cez mandyliony sme identifikovali Kaplnku sv. Michala ako relikviárovú, pretože aj v nej sa v prostrednom svorníku nachádza mandylion. Toto zobrazenie hlavy má aj krk. Práve ten poukazuje na archaickosť zobrazenia, ktorú poznáme napr. z miniatúry jedného kódezu z roku 1054.²⁴⁴ Východnému kánonu zobrazovania zodpovedajú otvorené, priamo hľadacie oči, zvlnené dlhé vlasy. Brada má náznak rozdelenia, ale je krátka a mladícka. Svorník je kruhový sám o sebe a z kríža za hlavou je vidno tri ramená, pretože spodné je zakryté krkom. Zrekonštruované kolorovanie svorníka, najmä odtieň vlasov, pripomínajúci zlatú farbu, rovnako zodpovedá byzantskej tradícii.

Primárna ikonografia zrejme pripomínala výzor relikvií Svätej krvi na korporáli. Sekundárne sa objavila v Dóme sv. Alžbety aj iná ikonografia na spôsob veraikonu, ktorá sa odlišuje predovšetkým trňovou korunou na Kristovej hlave a bolestným výrazom tváre, čo už je kontamináciou pod vplyvom západného umenia.

242 JANOCHA, M.: *Ikony w Polsce od średniowiecza do współczesności*. Warszawa : Arkady, 2008, s. 56.

243 Porov. NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego II/1*, s. 268-269.

244 ROTHEMUND, B.: *Handbuch der Ikonenkunst I*, s. 37.

15 / MANDYLION V DEJINÁCH CIRKVI

Ikona typu „mandylion“ patrí medzi najcennejšie a najuctievanejšie ikony kresťanského východu. Slovo pochádza z arabského slova *mindil* a znamená šatku. Kresťanská tradícia týmto termínom označuje výzor Kristovej tváre, ktorý podľa ústneho podania vznikol zázračným spôsobom, „nie ľudskou rukou“. Samotná ikona mala v sebe moc a mali ju i reprodukovanie kópie. Preto boli predmetom úcty nielen klasické ikony a ich reprodukcie, ale aj kamenné a keramické kópie. Samotný mandylion bol v byzantskom i v ruskom prostredí vnímaný ako relikvia.²⁴⁵

Prvý cirkevný historik Euzébius vo svojich Cirkevných dejinách, napísaných okolo roku 325,²⁴⁶ spomína kráľa Abgara V. Ukkama z Edessy na Tigride (reálna postava panujúca v rokoch 9 – 46), ktorý mal napísať list Kristovi s prosbou o uzdravenie z ťažkej choroby.²⁴⁷ Túto informáciu Euzébius našiel v Alexandrijskej knižnici; jeho správa nespomína nijaký obraz s odtlačkom Kristovej tváre. Údajná existencia obrazu, „ktorý neurobili ľudské ruky“, pochádza až z roku 544, keď perzské vojská napadli Edessu,²⁴⁸ ako to spomína cirkevný historik Evagrius Scholasticus († cca 600).

Koncom 6. storočia vzdelaní východní biskupi reinterpretovali zmysel obrazov ako nositeľov Božej vôle alebo ako sprítomnenie nadprirodzených síl, preto museli vzniknúť nadprirodzeným spôsobom. Tak vznikli početné legendy o ikonách „nevytvorených ľudskou rukou“, ktoré vznikli bezprostredným dotykom so zobrazovanými osobami. Takéto ikony sa tešili mimoriadnej úcte. Duchovní vo viacerých mestách nosením ikon v procesiách alebo ich zavesením na mestské brány dokázali zmobilizovať obrancov k víťazstvám alebo k uhaseniu nebezpečných požiarov v mestách.²⁴⁹

48 Patriarcha Nikeforos s „rukou neučineným“ obrazom (mandylionom), miniatúra (9. storočie)

245 SULIKOWSKA-GĄSKA, A.: *Spory o ikony na Rusi*, s. 187-189.

246 PAMPHILI, E.: *Cirkevní dějiny (Ecclesiastica historia)*. Praha: Česká katolická charita, 1988, s. 23-24 (I,13), 25 (II, 1).

247 *Pověst o Abgarovi*. In: *Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I*. Dus, J. A. – Pokorný, P. (usp.). Praha: Vyšehrad, 2001, s. 388-390.

248 SCHOLASTICUS, E.: *Cirkevní dějiny. Devátá patristická čítanka*. Praha: Česká katolická charita, 1991, s. 93-94.

249 BABIC, G.: *Ikony*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, s. 5-6.

49 Mandylyon z Edesy, miniatúra z Kódexu 484 (cca 1054)

Najstaršie dôveryhodné historické správy o existencii ikony Kristovej tváre pochádzajú z roku 570 z Memfisu v Egypte a z Jeruzalema vo Svätej zemi. Zo 6. storočia pochádza najstaršia zachovaná ikona tohto typu a nachádza sa v Tbilisi v Gruzínsku.²⁵⁰ V tomto čase vznikla legenda, ktorá rozvíjala predchádzajúci príbeh. Abgar mal poslať ku Kristovi maliara, aby namaloval Kristov portrét, ale ten to nedokázal. Kristus potom svoju tvár odtlačil do ľanového plátna, čím vznikol tzv. rukou nestvorený obraz (αχειροποίητος εικων)²⁵¹ alebo pravdivý/skutočný obraz (lat. *vera icon*).²⁵² Podľa gruzínskej tradície „Ježiš zobral ľanovú šatku a priložil si ju k tvári a hneď sa na šatke odtlačila taká Kristova tvár, aká ona bola v skutočnosti.“²⁵³ Podľa jednej z verzií ju jeden z Ježišových sedemdesiatich učeníkov²⁵⁴ menom Tadeáš priniesol kráľovi, ktorý po jej zhliadnutí ozdravel. Podľa miestneho zvyku zhotovili hlinenú dlaždicu nazývanú *keramidion* s výjavom

250 TOMALSKA, J.: *Ikony*. Białystok : Kreator, 2005, s. 68.s

251 Okrem „rukou nenamaloovaných obrazov“ existujú v kresťanskej tradícii aj ikony sv. Lukáša, namalované štetcami a farbami. V súčasnosti ich Pravoslávna cirkev eviduje asi 70. Aj im je pripisovaná nadprirodzený charakter a požívajú veľkú úctu. HABECK, R.: *Obrazy, které by neměly existovat*, s. 39.

252 *Smrt Piláta*. In: *Neznámá evangelia I*, s. 373.

253 JANOCHA, M.: *Ikony w Polsce od średniowiecza do współczesności*, s. 56;

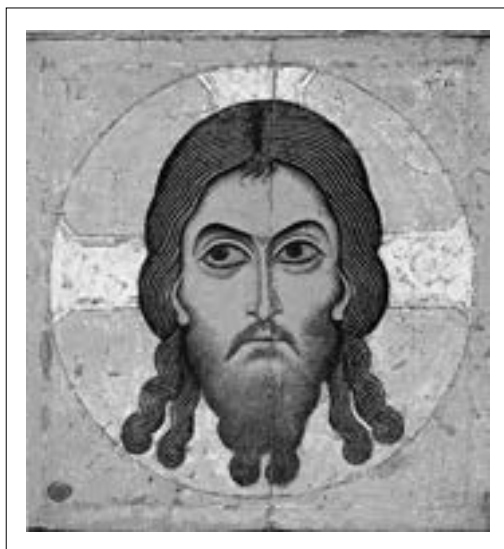
254 Porov. Lk 10,1-20.

mandylionu²⁵⁵ a zamurovali ju nad mestskú bránu. Keď sa Abgarov mladší syn ujal vlády, plátno bolo skryté do hradobného múru za spomenutú dlaždicu. Postupne sa na relikviu zabudlo a bola nájdená až v roku 525 počas rekonštrukcie múrov. Všeobecne známou sa stala až v roku 544. V Edesse bola postavená svätyňa zasvätená Božej Múdrosti (Hagia Sofia), kde relikvia prežila aj obrazoborecké časy. Dňa 16. augusta 944 bol obraz z Edessy prenesený do Konštantínopola, kde bol mandylion uctievaný ako jedna z najväčších kresťanských relikvií. Vtedy vznikli mnohé kópie. Zrejme počas latinského panovania v Konštantínopole (1204 – 1261) sa miestny mandylion stratil.²⁵⁶

Mandyliony z 10. a 12. storočia sú najstaršími zachovanými ikonovými zobrazeniami Kristovho výzoru spolu s turínskym plátnom, ktoré vychádzajú zo vzorov zo

6. storočia, v stredoveku vzácné zjednocovali kresťanský Východ i Západ.²⁵⁷ V samotnej Európe sa ujalo niekoľko tradícií, ktoré nadväzujú na byzantský pôvod:²⁵⁸ napríklad sudárium z Ovieda v Španielsku, ktoré vykazuje veľa zhôd s turínskym plátnom,²⁵⁹ ktoré sa objavilo vo Francúzsku okolo roku 1353 (od roku 1578 v Turíne);²⁶⁰ v druhej polovici 14. storočia sa mandylion objavil v Sainte Chapelle v Paríži; už od roku 708 sa mandylion objavil u sv. Petra v Ríme (odkiaľ sa podľa najnovších teórií dostal do dediny Manoppello v regióne Abruzzi v roku 1527 alebo 1608, kým v Ríme by potom ukazovali len repliku). Odlišný príbeh hovorí o dare byzantského cisára Jána V. (1332 – 1391) kláštornému Kostolu sv. Bartolomeja degli Armeni v Janove z konca 14. storočia.²⁶¹

Východná verzia zobrazovania sa ujala na Balkáne a Rusi: Kristova hlava bola orámovaná krížovou aureolou (akú má len Kristus) s písmenami O ΩΝ, ktoré znamenajú Božie meno *Jahwe* (*Ten, ktorý je*), ako ho Boh zjavil Mojžišovi.²⁶² Kristus je v stredných rokoch, má dlhé tmavé vlasy po pleciah, nevelkú, niekedy rozdvojenú bradu, pravidelné črty tváre tzv. grécko-semitského typu, veľké otvorené oči zvyčajne hľadiace priamo na diváka.²⁶³ Je to tvár víťaza.²⁶⁴

50 Mandylion (Novgorod, Rusko, 12. storočie)

255 VAVŘÍNEK, V.: *Encyklopedie Byzance*. Praha : Libri – Slovanský ústav AV ČR, 2011, s. 300.

256 ONASCH, K. – SCHNIEPER, A.: *Ikony. Fakta i legendy*. Warszawa : Arkady, 2007, s. 124-126; HAUSTEIN-BARTSCH, E.: *Icons*. Hong Kong – Köln – London – Los Angeles – Madrid – Paris – Tokyo : Taschen, 2008, s. 60; JAZYKOWA, I.: *Świat ikony*. Warszawa : MIC, 2007, s. 73-74; porov. ZÁSTĚROVÁ, B. a kol.: *Dějiny Byzance*. Praha : Academia, 1996, s. 278.

257 JANOCHA, M.: *Ikony v Polsce od średniowiecza do współczesności*, s. 56.

258 DETZEL, H.: *Christliche Ikonografie. Ein Handbuch zum Verständnis der christlichen Kunst. Erster Band*. Freiburg im Breisgau : Herder, 1894, s. 78-80.

259 HABECK, R.: *Obrazy, které by neměly existovat. Tajemné obrazy a fotografie z celého světa*. Praha : NS Svoboda, 2010, s. 47.

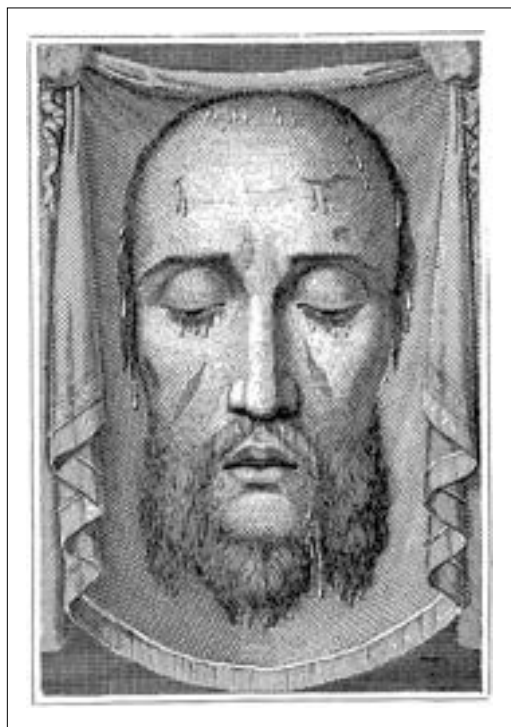
260 Sväté prikrývadlá sa nachádzali aj v mestách Besançon, Cadouin, Cahors, Compiègne. NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego I/2*, s. 1095.

261 HAUSTEIN-BARTSCH, E.: *Icons*, s. 60; HABECK, R.: *Obrazy, které by neměly existovat*, s. 41-51.

262 Ex 3,14.

263 ЕВСЕЕВА, Л. и кол.: *История иконописи VI-XX века. Истоки, традиции, современность*. Москва : Гранд-Холдинг, 2010, s. 17.

264 ONASCH, K. – SCHNIEPER, A.: *Ikony*, s. 126.

51 Obraz Kristovej tváre z rímskeho sudária šírený v 19. storočí

Západným pendantom tej istej ikony je tzv. Veronikina šatka (veraikon), ktorá sa objavuje v literatúre už v 12. storočí a v plastických pamiatkach od 13. storočia. Túto verziu spopularizoval predovšetkým Jakub de Voragine v Zlatej legende. Najrozšírenejšie zobrazenie veraikonu ukazuje Kristovu tvár na zriasenej šatke, ktorú držia dvaja archanjeli Michal a Gabriel. Až v 18. storočí sa východná ikona mandylionu pod vplyvom západného veraikonu kontaminovala bolestným výrazom.²⁶⁵ Obidve tradície – východná i západná – sa zhodujú v tom, že obrazy spája zázračný terapeutický aspekt.²⁶⁶

Mandylion bol obľúbeným výtvarným námetom v latinskom i byzantskom prostredí. Najstaršie zachované malby a knižné miniatury sa v Európe objavili v 11. storočí²⁶⁷ a „rukou neuctorené“ ikony pochádzajú z 12. storočia z Kyjevskej Rusi a ich obľúbenosť nikdy neprestala.²⁶⁸

Termíny mandylion a veraikon sa doteraz zamieňali ako synonymá. Vzhľadom na pôvod a vývoj obidvoch typov zobrazení bude potrebné zobrazenia prísne terminologicky rozlišovať a všetky staršie zmienky pri citovaní alebo preberaní dôsledne reinterpretovať.

265 JANOCHA, M.: *Ikony w Polsce od średniowiecza do współczesności*, s. 56; ОВСІЙЧУК, В.: *Українське малярство X-XVIII століть. Проблем кольору*. Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996, s. 92-94, 396; ONASCH, K. – SCHNIEPER, A.: *Ikony*, s. 126.

266 SLÁDEK, K.: *Mystická teologie východoslovanských křesťanů*. Červený Kostelec : Pavel Mervarat, 2010, s. 151.

267 VAVŘÍNEK, V.: *Encyklopedie Byzance*, s. 300.

268 Погров. ЕВСЕЕВА, Л. и кол.: *История иконописи VI-XX века*, s. 124, 142, 163.

16 / VERA EFFIGIES NA ÚZEMÍ STREDOVEKÉHO SLOVENSKA

Zobrazenie mandylionu a veraikonu a ich tematicky mladších nástupcov malo mysticko-eucharistický ráz;²⁶⁹ Eucharistia bola stredobodom a podstatou náboženského života Katolíckej cirkvi a predmetom úcty v každej omši a v stredoveku aj mimo nej. Nemožno súhlasiť s názorom, že zobrazovanie *vera effigies* sa neviazalo na konkrétne médium,²⁷⁰ akoby bolo náhodné alebo malo iba esteticky dopĺňať priestor. Z kunsthistorického rozboru *vera effigies* možno vytvoriť istú chronológiu a odhaliť tok umeleckých vplyvov. Najšť dobovú interpretáciu je náročnejšie, pretože zdroj inšpirácie je oddelený od výsledkov vplyvu. A aj keď sa nájdú zdroje inšpirácií, chýbajú pramene o nositeľoch týchto myšlienok, o konkrétnej podobe ich viery. Okrem univerzálnych motívov boli často zohľadňované miestne kultu, či už národné alebo lokálne. Ak sa obsah lokálneho kultu prekrýva s univerzálnymi motívami, je náročné rozlíšiť skutočný pôvod zobrazenia bez poznania historického kontextu.

V prípade *vera effigies* (opravdivého obrazu) sa používajú termíny *mandylion* a *veraikon*, ktoré sa v doterajšej literatúre miešali ako synonymá. Tento prístup je neudržateľný, je potrebné prísne rozlišovať obidva typy zobrazení²⁷¹ a sledovať ich vzájomné vzťahy, aby sa odhalili ďalšie súvislosti. Početnosť týchto zachovaných špecifických zobrazení je relatívne veľká, preto je možné načrtnúť vývoj zobrazenia a jeho modifikácie.

Najstaršie a ojedinelé zobrazenie mandylionu pochádza z Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Hanušovciach nad Topľou. Nachádza sa nad pastofóriom a jeho datovanie je odhadované do 1. tretiny 13. storočia. Kristova tvár so zatvorenými očami je umiestnená akoby na pergamenovom zvitku; zvitok je po obidvoch stranách navinutý. V lokalite pôsobili Strážcovia Božieho hrobu.²⁷² Byzantský spôsob zobrazenia predpokladá prevzatie vzoru z Byzancie, pravdepodobne kopíruje nejaký keramidion. Miestni križiari sa zrejme zúčastnili štvrtej krížovej výpravy, počas ktorej sa z Konštantínopola stratil slávny mandylion.²⁷³ Jedná sa tak o miesto, ktoré je súčasníkom oveľa veľkolepejších, ale v Európe rovnako prvých ikonografických zobrazení. Hanušovský mandylion je osamotený a vzhľadom na svoj pôvod a vek vzácny.

V ďalšej fáze sa mandyliony objavili až okolo polovice 14. storočia. Zdá sa, že v Kaplnke sv. Michala v Košiciach mohol byť jeden z najstarších.

269 DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K.: *Středověká nástěnná malba na Slovensku*. Praha – Bratislava: Odeon – Tatran, 1978, s. 30.

270 GERÁT, I.: *Středověké obrazové scény na Slovensku*, s. 71.

271 POROV, SMYKOWSKA, E.: IKONA. MAŁY SŁOWNIK, S. 7, 49, 89.

272 GERÁT, I.: *Středověké obrazové scény na Slovensku*, s. 58-59; KREŠÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 932.

273 Porov. DUBÝ, G.: *Věk katedrál. Umění a společnost 980–1420*. Praha: Argo, 2002, s. 162-163.

52 Západný portál Dómu sv. Alžbety (foto 1896)

ikony sa nachádzajú v Cromerovej kaplnke Dómu sv. Alžbety v Košiciach (1477?) a v Kostole sv. Kataríny v Banskej Štiavnici (2 konzoly, 1500).²⁷⁶

V mnohých stredovekých kostoloch na Slovensku sa ako druhá etapa výzdoby postaveného interiéru objavili nástenné maľby. Tu sa na freskách vyskytuje výlučne mandylion. V odhadovanom chronologickom slede ich možno zostaviť v tomto poradí: Kostol Všetkých svätých v Batizovciach (pred 1350), Kostol sv. Kataríny Alexandrijskej vo Veľkej Lomnici (1350), Kraskovo (1360?), Ččejevce, Kostol sv. Jakuba v Želiezovciach (koniec 14. storočia), Kostol sv. Egídia v Poprade (1400), kláštorná Kaplnka sv. Michala v Lelesi (po 1400), Kostol sv. Martina v Čeríne (1410 – 1420), Kostol sv. Františka v Ponikách (1415), Kostol Najsv. Trojice v Rákoši (1420);²⁷⁷ katedrál-na Bazilika sv. Emeráma v Nitre.

Nástenné maľby mandylionov sa nachádzajú na čestných miestach presbytéria: nad nástenným pastofóriom (Poprad, Želiezovce), v osi svätyne na východnej stene nad oknom a pod klenbou (Veľká Lomnica, Ččejevce, Čerín), uprostred klenby svätyne (Kraskovo), nad víťazným oblúkom či už od strany lode (Poniky) alebo svätyne (Rákoš). Len zriedkavo sa maľba nachádza na inej časti svätyne, ako je to v Lelesi, kde sa ale nejedná o monotematické zobrazenie mandylionu, ale o príbeh s mandylionom. V prípade Batizoviec sa maľba nachádza na vonkajšej strane

Medzi najstaršie zobrazenia patria kamenné artefakty: ozdoby nástenných pastofórií, svorníky, konzoly, tympanóny. Táto najstaršia vrstva zobrazuje len mandyliony. Ich výzor zodpovedá byzantským ikonopisec-kým kánonom. V prípade svorníkov sa nachádza aj polychrómia. V predpokladanom chronologickom slede ich možno zoradiť takto: Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Hanušovciach nad Topľou (pastofórium a konzola, 1220?), Kostol sv. Jakuba v Levoči (svorník v sakristii, 1330?²⁷⁴), Kostol sv. Michala v Michale na Ostrove (svorník, 1330??), Kostol sv. Jána Krstiteľa vo Veľkej Lesnej (pastofórium), Kaplnka sv. Michala v Košiciach (1350 – 1370), johanitský kláštorný kostol v Piešťanoch (svorník, 1360?), Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Spišskej Starej Vsi (svorník aj štylizovaná konzola, 1390), Kocelovce (svorník, 1390), Dóm sv. Alžbety v Košiciach (západný portál, nika v južnej veži), katedrál-ny Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Rožňave (južný portál, pod priamym košickým vplyvom, po roku 1400).²⁷⁵ Jediné kamenné vera-

274 Podľa názorov niektorých kunsthistorikov môže byť zaklutenie sakristie, a teda aj svorník, mladší než v Košiciach (porov. SUCHÝ, M.: *Dejiny Levoče I*, s. 85–88), čo by potom mohol byť nepriamy dôkaz o vplyve kultu Svätej krvi.

275 KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 114, 209, 455, 471, 737, 749, 809, 856, 932.

276 KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 526.

277 GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové scény na Slovensku*, s. 50–51; KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 425, 442, 572, 707, 718–719, 972–973; PROKOPP, M. – MÉRY, G.: *Középkori falképek a Szepességben*. [Šamorín] : Méry Ratio, 2009, s. 62.

presbytéria, čo malo upozorniť na vnútrojšk svätyne, alebo miesto zobrazovania ešte nebolo ustálené. Tieto nástenné maľby boli vytvorené potulnými umelcami, ktorí mali skúsenosti z územia Talianska. Skúsenosť badať v spôsobe zobrazovania. Doterajšia mienka o pôvode mandylionov na freskách je zdôvodňovaná rímskym vplyvom. Napriek tomu existujú krajiny, kde bol tento motív obľúbený rovnako ako u nás, kým inde taký frekventovaný nebol. Ak fresky na stredovekom Slovensku namalovali talianski umelci, neznamená to, že maľovali len motívy frekventované v stredovekom Taliansku. Ladislavovská legenda ako námet je výsostne uhorskej proveniencie. Preto v prípade mandylionov nie je vylúčený ani vplyv Košíc. V. Dvořáková hľadá obľúbenosť a frekventovanosť mandylionu v Ríme, odkiaľ sa cez nemecké oblasti dostali k nám. Pápež Bonifác VIII. na uctievanie rímskeho originálu a všetkých autentických kópií vyhlásil odpustky.²⁷⁸ Najmenej v jednom našom prípade (Hanušovce nad Topľou) a viacerých zo západnej Európy existujú staršie vzory,²⁷⁹ ktoré nevznikli kvôli spomenutým odpustkom, ale z iných motívov.

Zrejme pod vplyvom talianskeho maliarstva dochádza k zmene výzoru mandylionu. Už to nie je dominantne kruh, ale šatka držaná dvoma anjelmi. Najstaršie takého maľby sa nachádzajú v Batizovciach (1350) a Kraskove (1360). Istým spôsobom ide o návrat k pôvodnému typu zobrazovania, aký sa nachádza napr. v Hanušovciach nad Topľou (1220), kde je mandylion umiestnený na zvitku pergamenu. V kamenosochárstve sa anjeli objavujú prvýkrát až v Košiciach v Dóme sv. Alžbety (po 1400), neskôr aj so zvláštnou modifikáciou z košickej Cromerovej kaplnky, kde šatku, ale už veraikonu, držia dve ruky alebo v prípade Banskej Bystrice jeden anjel. Tu sa už jedná o klasický latinský umelecký odklon od pôvodných prototypov. Kým teda v Kaplnke sv. Michala v Košiciach nachádzame nekontaminované vyhotovenie, v Dóme sv. Alžbety už nachádzame aj dobové vplyvy.

Do tretej stredovekej vrstvy patria tabuľové oltáre, ktoré sa na slovenskom území stavali medzi rokmi cca 1300 až 1620.²⁸⁰ Najčastejšie miesto na umiestnenie mandylionu/veraikonu bola predela oltára. Mandylion sa nachádza na Oltári Panny Márie v Kostole sv. Jána Evanjelistu vo Veľkej (1480).²⁸¹ Veľký mandylion je umiestnený v štíte mariánskeho oltára (1460 – 1470) v Spišskej Sobote, ktorý nenesú archanjeli, ale apoštoli sv. Peter a sv. Pavol. Inde sa na krídlových oltároch na predele nachádza výlučne veraikon: Oltár Panny Márie v Kostole sv. Mikuláša v Liptovskom Mikuláši (1470 – 1480), Oltár Panny Márie v Liptovskom Ondreji (1480), hlavný oltár Kostola sv. Martina v Čeríne (1483), Oltár sv. Mikuláša v Kostole sv. Kataríny Alexandrijskej vo Veľkej Lomnici (1490), Oltár Najsv. Trojice v Novej Lesnej (1490 – 1500), hlavný oltár Kostola sv. pustovníkov Antona a Pavla v Sasovej (s priamym vplyvom Spišskej Soboty, cca 1500), Oltár sv. Mikuláša v Kostole sv. Kataríny vo Veľkej Lomnici (1500 – 1510), Oltár sv. Martina a Mikuláša v Kostole Očisťovania Panny Márie v Smrečanoch (1510), Oltár sv. rodiny v Kostole Očisťovania Panny Márie v Smrečanoch (1510), Oltár sv. Heleny a sv. Egídia v Sasovej (1510 – 1520), Oltár Panny Márie v Liptovských Sliačoch (1510 – 1520), Kostol sv. Ondreja v Liptovskom Ondreji (1512), Oltár Mettercie v Dóme sv. Alžbety v Košiciach (1516), Kostol Svätého kríža

278 DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K.: *Středověká nástěnná malba na Slovensku*, s. 107.

279 KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 932.

280 CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*, s. 6, 21.

281 CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*, s. 88, 153; KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 709.

v Krížovanoch (1520).²⁸² Všetky tieto zobrazenia vznikli po roku 1450, keď existovali vzorové skicáre návrhov, podľa ktorých si objednávatelia/fundátori mohli vyberať motívy,²⁸³ preto tu nie je možné dokázať vplyv košického kultu. Je však zrejmé, že Košice sú dominantné v zobrazovaní mandylionu a nachádza sa tu ako jedno z najstarších, rovnako jedno z najmladších zobrazení.

Niekoľkonásobný výskyt Veronikinej šatky sa nachádza v bardejovskej Bazilike sv. Egídia: na predele Oltára Svätého kríža (1480 – 1490), na jednej z tabuľových malieb pašiového cyklu Oltára Narodenia Pána (1480 – 1490), ktorý drží Veronika na krížovej ceste, na predele Oltára sv. Anny (1485) a na predele Oltára Panny Márie (1489).²⁸⁴ Všetky spomínané zobrazenia nie sú zamerané na sv. Veroniku, ale na Krista. Postava sv. Veroniky s veraikonom sa vyskytuje až neskôr na tabuľových malbách: v Bardejove na jednej z pašiových tabúľ (1480 – 1490). V stredovekom Sedmohradsku sa mandylion a neskôr veraikon zobrazoval bežne s postavou sv. Veroniky.²⁸⁵

Neskôr sa ako mladší pendant vyskytuje *imago pietatis* (postava bolestného/trpiaceho Krista vyrastajúca z hrobu) v rámci hnutia novej zbožnosti zvanej *devotio moderna*;²⁸⁶ obraz súvisí s eucharistickým kultom²⁸⁷ rovnako ako zobrazenie *vera effigies*.²⁸⁸ V rámci *devotio moderna* vznikali bratstvá Kristovho tela, v Košiciach sa tak stalo v roku 1386 (pôsobilo ešte v roku 1522);²⁸⁹ bratstvá existovali aj v ďalších mestách východného Slovenska.

Jedným z odvodených zobrazení bol *vir dolorum* (muž bolesti). Na kamennom pastofóriu sa objavuje ako socha v Bazilike Panny Márie na Starých Horách (15. storočie). Na freskách sa objavuje v Rybníku (1360 – 1390), v Kostole Zvestovania Panne Márii v Chyžnom (1370 – 1390), v Kyjaticiach (1370 – 1390), Ponikoch (1400), neskôr sa stáva obľúbeným námetom pre rezbárov. Sochy tvoria ústrednú postavu oltárnej skrine, ale aj centrálnu postavu v oltárnej fiale. V Kostole všetkých svätých v Batizovciach sa motív mandylionu aj so zobrazením *vir dolorum* nachádza na hlavnom oltári (po 1453), podobne na hlavnom oltári Kostola Panny Márie

282 CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*, s. 10, 12, 16, 34, 54, 56, 63, 73, 74, 76, 89, 98, 116, 150, 156, 175, 185, 199; GLATZ, A. C.: *Pokus o vymedzenie maliarskych okruhov na Spiši v prvej polovici 16. storočia*. In: *Ars* 2/1987. *Z gotického maliarstva*. Bratislava: Veda, 1987, s. 77–78; VĚGH, J.: *Spíšké maliarstvo poslednej tretiny 15. storočia*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 384–385, 389; SUGÁR, M.: *Neskorogotické tabuľové maliarstvo v oblasti stredoslovenských banských miest*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 477, 480; BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 741; KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovenska*, s. 548, 570, 672, 678–679, 718–719; *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku, okres Ružomberok*. Kosová, K. (red.) – Halčinová, K. (ed.). Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky – Slovart, 2008, s. 219.

283 Porov. CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*, s. 8–9.

284 CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*, s. 26–33, 102–104, 162–163; BOŽOVÁ, J. – DROBNIÁK, G. – GUTEK, F.: *Kostol sv. Egídia v Bardejove*. Bardejov: Sajancy, 1998, s. 44, 51, 57–58, 60, 82–84, 106–107.

285 Napr. v Kaplnke sv. Margity v Sántimbru (uh. Csíkszentimre) sa nachádza freska mandylionu (14. storočie) a tabuľová malba sv. Veroniky s veraikonom (15./16. storočie); v kostole vo Felici (uh. Felsőboldogfalva) sa zachovala freska mandylionu (15. storočie), ktorý drží sv. Veronika. LÁNGI, J. – MIHÁLYI, F.: *Erdélyi falképek és festett faberendezések 2*. Budapest: Állami Műemlékhelyreáltatási és Restaurálási Központ, 2004, s. 25–26, 38.

286 O *devotio moderna* existuje teoretická štúdia, založená len na zachovanosti predmetnej stredovekej literatúry v dochovaných torzách knižníc, aj to len niektorých rehoľných konventov. SOPKO, J.: *Devotio moderna a jej podoby na Slovensku v 15. storočí*. In: *Trnavská univerzita 1635–1777*. Šimončič, J. (zost.). Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, 1996/1997, s. 281–294.

287 GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové scény na Slovensku*, s. 50.

288 V období krásneho slohu sa objavilo ešte jedno zobrazenie nazývané *Pieta*, ktoré veľmi žľudovalo (DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K.: *Středověká nástěnná malba na Slovensku*, s. 31). Na západnom portáli Dómu sv. Alžbety sa tento motív nachádza priamo pod zobrazením mandylionu. Obľúbenosť motívov Piety a stromu života môže byť reakciou na niektoré staršie teologické názory alebo predstavy tradované medzi ľuďom, resp. v prostredí východnej Európy, ktoré pôvodne mohli vyjsť od bogomilov (bez vyznávania bludnej časti ich náuky). V teologicky nesprávne, resp. nedostatočne formovanom prostredí niektoré témy pretrvali vo folklóre. Sekta odvádzala niektoré svoje koncepcie z apokryfov. Napríklad *strom kríža* alebo obraz *Bohorodičky na krížovej ceste* vychádzajú z apokryfného *Evanjelia podľa Nikodéma*, aj keď kult kríža, Panny Márie a svätých údajne podľa niektorých dobových úradných názorov odmietali (ELIADE, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí / III*, s. 155; *Novozákonní apokryfy I*, s. 355–356; CULIANU, I. P.: *Dualistické gnóze západu*. Praha: Argo, 2008, s. 280). *Strom kríža* sa zmenil na *strom života* a obraz *ubolenej Bohorodičky na Pietu*. Inak boli tieto témy známe po celej Európe, ale medzi Slovami, predovšetkým okolo Karpát, v stredoveku dominovali. Samotným bludom sa Uhorsko vyhýbalo, pretože nepatrilo medzi významné kresťanské centrá, ktoré by výrazne ovplyvňovali svoje okolie.

289 SEDLÁK, P.: *Kresťanstvo na území Košického arcibiskupstva (od počiatkov do roku 1804)*. Prešov: VMV, 2004, s. 71, 94.

v Smrečanoch (1480), na Oltári Najsvätejšieho Spasiteľa (1488) a Oltári Ukrižovania v Kostole sv. Mikuláša v Pukanci (1500) a na Oltári sv. Mikuláša vo Veľkej Lomnici (1500 – 1510).²⁹⁰

Z prostredia latinskej cirkvi ešte treba spomenúť, že na Staromestskej bráne Karlovho mosta v Prahe sa nachádza zobrazenie mandylionu z konca 14. storočia.²⁹¹ V Kostole Narodenia Panny Márie v Trenčíne sa nachádza paténa z 15. storočia s vyrytým mandylionom.²⁹²

Najstaršia ikona mandylionu z východného chrámu pochádza z Cerkvi sv. Kozmu a Damiana z Lukova-Venecie, je zo 16. storočia a dnes sa nachádza v Slovenskej národnej galérii v Bratislave. Okolo mandylionu je zobrazený príbeh s kráľom Abgarom, tradovaný v byzantskom prostredí.²⁹³ V spomenutej cirkvi sa dnes mandylion ako pozostatok miestnej tradície nachádza nad cáorskymi dverami ikonostasu. Toto bol rozšírený spôsob umiestnenia až do 17. storočia, potom toto miesto nahradila ikona poslednej večere.²⁹⁴ Iný mandylion zo začiatku 17. storočia je známy z Cerkvi sv. Michala Archanjela v Príkrej, z roku 1653 z Havaja, z roku 1671 z Cerkvi Zosnutia Bohorodičky v Hunkovciach (teraz v Šarišskom múzeu v Bardejove), z druhej polovice 17. storočia z Cerkvi sv. Michala Archanjela v Ruskom Potoku, ale aj Mirole, Vyšného Mirošova alebo Kečkoviec, Krajnej Bystrej (dnes v Korejovciach).²⁹⁵

290 *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 487, 513, 551; CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*, s. 150-151, 175-176; DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K.: *Středověká nástěnná malba na Slovensku*, s. 58-59; PLEKANEC, V. – HAVIAR, T.: *Gotický Gemer a Malohont. Italizmy v stredovekej nástennej malbe*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2010, s. 66-67, 108-109, 120-121.

291 BALCÁREK, P.: *České země a Byzanc. Problematika byzantského uměleckohistorického vlivu*. Olomouc : Institut svatého Jana Theologa pro studia východního křesťanství, 2009, s. 140.

292 WETTER, E.: *Sakrálné poklady v 14. a ranom 15. storočí: náčrt fragmentárnej tradície na Slovensku*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 184-185.

293 TKÁČ, Š.: *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980, s. 31-32, 81.

294 GREŠLÍK, V.: *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2004, s. 44.

295 GREŠLÍK, V.: *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*, s. 22-23, 27, 44-46, XIII, XV-XVI.

17 / VPLYV A ROZŠÍRENIE KOŠICKÉHO KULTU SVÄTEJ KRVÍ

Prvé nápadné kopírovanie košického kultu Svätej krvi možno vidieť v Lelesi. Možno tak súdiť podľa patrocinia kaplnky a freskovej tematiky, ale aj historického kontextu. V premonštrátskom kláštore sa nachádza miestnosť blízko sakristie, ktorá bola pôvodne kapitulnou sieňou, ale zmenili ju na kláštorňú kaplnku. Kaplnka je zasvätená sv. Michalovi rovnako ako Kaplnka sv. Michala v Košiciach. Na stenách kaplnky sa nachádzajú scény s mandylionom, zobrazenie sv. Alžbety, motív posledného súdu. Samo o sebe by sa mohlo jednať o náhodu alebo o prirodzenú súčasť doby, v ktorej malby vznikli. Avšak viacerí leleskí prepošti boli kaplánmi na kráľovskom dvore, cestovali teda s panovníkmi na ich cestách po Uhorsku i cudzine; aj keď boli istou morálnou autoritou, boli duchovnými radcami, sami boli ľuďmi rovnako ako kráľ a prežívali s ním všetky radosti a nádeje, rovnako bolesti a smútok. Z leleských prepoštov boli dvornými kaplánmi u kráľa Karola Róberta: Pavol (leleským prepoštom bol v roku 1334), u kráľovnej Alžbety: Blažej IV. (1334 – 1344), u kráľa Ľudovíta I. Veľkého: Peter I. (1345) a Ján III. (1366 – 1378).²⁹⁶ Už sme opísali úctu kráľovnej Alžbety a kráľa Ľudovíta I. Veľkého k mandylionu v Ríme, ktorý videli toľkokrát, kolkokrát to len bolo možné. Na druhej strane sa v Košiciach nachádzali v časoch spomených prepoštov relikvie Svätej krvi v Kaplnke sv. Michala s ikonografiou mandylionu.

Fresková výzdoba bola motivovaná niekoľkými prostrediami, ktoré mali znásobiť význam kláštora: prepošti mali blízko ku kráľovskému a pápežskému dvoru. Časový rámec – pôsobenie prepošta Dominika II. (1378 – 1403), ktorý nechal fresky namaľovať okolo roku 1400²⁹⁷ – je dôležitý preto, lebo zachytil stav pred prenesením relikvií do Dómu sv. Alžbety, teda pred 1. marcom 1402. Sám Dominik bol titulárnym biskupom a kedysi pápežským kaplánom.²⁹⁸ Vplyv Košíc bude v leleskom prípade vysoko pravdepodobný, pretože sa udial práve v čase pápežského zveladenia kultu Svätej krvi.

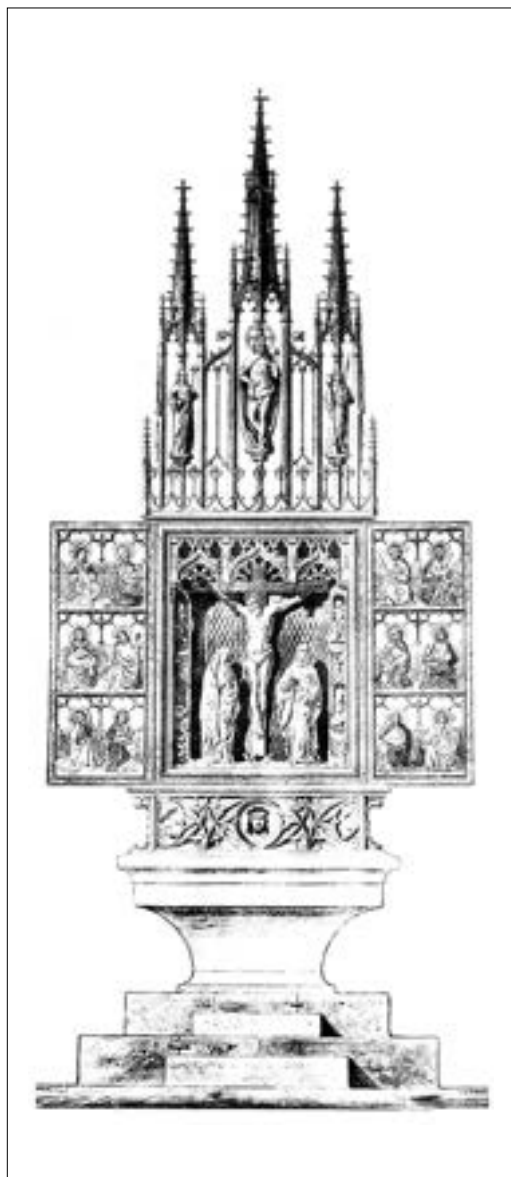
Motív mandylionu na leleskej freske zobrazuje kráľa Ľudovíta I. Veľkého. Keďže malba vznikla zanedlho po kráľovej smrti, môže zobrazovať reálny výzor panovníka. Scéna zobrazuje skupinu cirkevných hodnostárov²⁹⁹ pred sediacim mužom, ktorý má v lone tri mandyliony na porovnanie. Zjavne sa jedná o originál a kópie, príp. o tri kópie, ktoré sú verné a vhodné na verejné uctievanie. Sediacim mužom môže byť kráľ Ľudovít alebo pápež. Následne je v dolnej scéne znázornený príbeh kráľa Ľudovíta. Freska nie je úplná, preto ju nemožno presne interpretovať,

296 A jászóvári premontrai kanonokrendi prépostság névtára az 1944-ik évre. Jászóvár : A jászóvári premontrai kanonokrendi prépostság, 1944, s. 67-68.

297 KALINOVÁ, M. – ŽAŽOVÁ, H.: *Ikonografia svätcov u premonštrátov na Slovensku na základe interpretácie maliarskej výzdoby kláštora v Lelese*. In: *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Kožik, R. – Nemeš, J. (eds.). Bratislava : Chronos, 2006, s. 297-316.

298 A jászóvári premontrai kanonokrendi prépostság, s. 68.

299 Sú interpretovaní ako kardináli, ale po porovnaní so stredovekými kódexami ich možno považovať skôr za biskupov.

53 Oltár Ukrižovania s *vir dolorum* v štíte z Baziliky sv. Egídia v Bardejove (kreslil: V. Myskovszky)

ale jej obsah zrejme súvisel s mandylionom: možno prinesením kópie mandylionu do Uhorska, alebo s objavením sa mandylionu vytvoreného po eucharistickom zázraku v Košiciach v súvislosti s kráľom Ľudovítom. Tematika ďalších fresiek – sv. Alžbety, väzenia duší a posledného súdu – len umocňuje košický vplyv.³⁰⁰ Predsa len košický vplyv bol najbližší a permanentný, kým udalosti zo života kráľovnej Alžbety a jej syna Ľudovíta boli časovo vzdialenejšie vyše pol storočia dozadu.

Osobitným aspektom je vplyv košickej sakrálnej architektúry na iné sakrálne stavby, či už vo väčšej alebo v menšej miere, v niektorých prípadoch vo výrazne nižšej kvalite. Košický Dóm našiel odozvu v architektúre Kostola Ducha Svätého v Moldave nad Bodvou, ďalej na portáli západnej veže v Gyöngyöspate, v severnej kaplnke farského kostola v Plešivci, v zaklení chóru františkánskeho Kostola všetkých svätých Humennom, na južnom portáli farského kostola v Szikszó, na južnom portáli Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Rožňave, na južnom portáli a dvojitoťom točitom schodisku v Bergkirche v Sighişoare, na portáloch Kostola sv. Michala v Kluži, na portáloch kostola v Braşove, v južnej predsieni Kostola sv. Kataríny v Kazimierzi v Krakove,³⁰¹ pri prácach na Kostole sv. Egídia v Bardejove.³⁰²

Na uvedených miestach zrejme išlo len o vplyv stavebnej huty, okrem Rožňavy, dnešný katedrálny Kostol Nanebovzatia Panny Márie mal do 17. storočia pravdepodobne iné patrocinium – sv. Martina. Nachádzala sa pri ňom najstaršia gemerská fara zriadená už v 12. storočí. Medzi Rožňavou a Košicami existovalo úzke spojenie; pramene dokumentujú najmä hospodárske vzťahy.³⁰³

300 Porov. SLIVKOVÁ, M.: *Mittelalterliche Wandmalerei in der Slowakei – ein nationales Kulturdenkmal*. In: *Christliche Kunst in der Slowakei. Pamiatky a múzeá*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1996, s. 22; KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 973.

301 MAROSI, E.: *Architektúra prvej polovice 15. storočia*, s. 221-223.

302 *Dejiny Bardejova*, s. 100-101, 198-199.

303 *Dejiny Rožňavy I*. Tajták, L. (zost.). Košice – Rožňava: Východoslovenské vydavateľstvo pre Mestský národný výbor v Rožňave, 1978, s. 54, 63, 66, 169, 171.

Gotický mandylion na južnej bráne rožňavskej katedrály dokladá aj náboženské vzťahy, medzi aké patrili púte. Nad južným portálom sa v Rožňave nachádza vyobrazenie mandylionu. Dozvuky púti ku košickým relikviám Svätej krvi našli svoju obľubu i v ikonografii centrálneho rožňavského kostola. V Kostole sv. Martina sa nachádzal gotický Oltár krvou potiaceho sa Krista v Getsemanskej záhrade,³⁰⁴ čo je motív zo západného portálu Dómu sv. Alžbety v Košiciach.

Košice ako kráľovské mesto, ktoré malo silné postavenie vo svojom regióne, malo rozsiahle ekonomické možnosti. Na základe majetkovej držby malo patronátne právo v bezprostrednom okolí Košíc vo farnostiach: Kavečany, Kostolany, Košická Belá, Košická Nová Ves, Myslava, Ťahanovce, Veľká Lódina, Vyšný Klátov a na juhu Abovskej stolice vo Forró.³⁰⁵ Do vzniku náboženského fondu bolo mesto Košice najpočetnejším patronom. Okrem toho malo mesto majetkové podiely v ďalších lokalitách, pričom niektoré majetky boli základinami pre cirkevné subjekty pri Kostole sv. Alžbety v Košiciach. Zjavný vplyv kultu Svätej krvi cez patronát nachádzame v Košickej Belej.

Na hornom toku riečky Belá vznikla pôvodne banícka dedina Košická Belá, spomínaná v roku 1297, ktorá žila z ťažby medenej rudy. Jej najstarší názov bol Jánova Ves (*Hansdorf, villa Johannis, Janusfalwa*) s kostolom zasväteným sv. Jánovi. V prvej tretine 15. storočia Košičania postavili v miestnom kostole oltár Svätej krvi a obec sa v roku 1429 spomína ako *Janusfalwa alio nomine Zenhtwer* (Jánova Ves iným názvom Svätá Krv) a v roku 1553 ako *Szentuerkepe* (doslova: *Obraz Svätej krvi*). Miestne obyvateľstvo bolo prevažne slovenské. Kostol poškodili Poliaci počas vpádu v roku 1497, možno už aj 1491, ale v roku 1505 bol kostol opravený. Až zmienka z roku 1580 spomína dedinu už len ako *Hansdorf*. V spomenutom roku 1429 zemepán Dionýz fundoval Oltár Svätej krvi.³⁰⁶ Jednoznačne ide o vplyv košického kultu Svätej krvi. Pomenovanie obce nepriamo potvrdzuje ako relikvie vyzerali: jednalo sa o obraz vytvorený na korporáli vyliatím konsekrovaným vínom pri sv. omši.

Najbližšie miesto od Košíc, kde sa nachádzali iné relikvie Kristovej krvi, sa nachádzalo v kláštornom Kostole sv. Benedikta v Hronskom Beňadiku, kde nad sakristiou v roku 1489

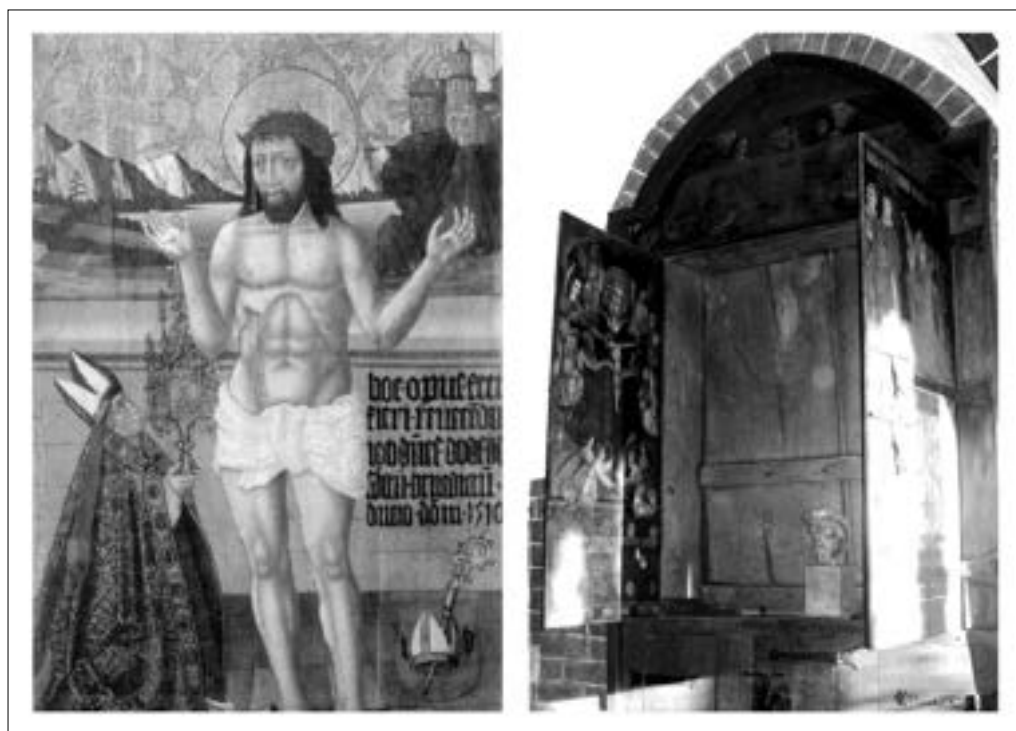

54 Veraikon južného portálu rožňavskej katedrály

304 *Dejiny Rožňavy 1*, s. 172.

305 Porov. *Schematismus cleri diocesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi 1883*. Cassoviae: Typis Caroli Werfer, 1883, s. 188.

306 VARSÍK, B.: *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 232-233; HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a vznik metropoly*, s. 223, 375; RÁBIK, V.: *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku* (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej). Bratislava: Karpatonemecký spolok na Slovensku, 2006, s. 234-235.

55-56 Opát Ján z Hronského Beňadiku uctieva miestnu relikviu Kristovej krvi, Eucharistický zázrak, Wilsnack

vybudovali Kaplnku Svätej krvi pre relikviu Kristovej krvi, ktorú dostal kráľ Matej Korvín od pápeža. Opát Ján (1471 – 1510) fundoval v kaplnke oltár.³⁰⁷ Pútnické miesto v Hronskom Beňadiku teda nesúvisí s košickým kultom a existovalo nezávisle od Košíc.

V literatúre sa v súvislosti s územím východného Slovenska často spomína eucharistický zázrak s Kristovou krvou vo Wilsnacku (Brandenbursko, Nemecko) z roku 1383, ktorý sa stal náhle, následne tam bol postavený veľký pútnický kostol; zázračná udalosť ovplyvnila vznik nástennej maľby z roku cca 1400 v Kostole sv. Jakuba v Levoči (dnes vedľa vrcholu pastofória).³⁰⁸ Oveľa zaujímavejším objektom je Kostol sv. Juraja v Spišskej Sobote, kde sa nachádzal Oltárik ukrižovania z roku cca 1500 so zobrazením siedmich pádov Krista a omše sv. Gregora, namaľovaný podľa norimberského drevorezu z 90. rokov 15. storočia. Zobrazenie Gregorovej omše však vychádza z oveľa starších vzorov, aké nachádzame aj vo Wilsnacku. Na predele spišskosobotského prenosného súkromného oltárika (1480 – 1490) sa nachádzalo zobrazenie veraikonu.³⁰⁹ Púte do Wilsnacku navštevovali aj pútnici z Uhorska, v tomto prípade zo Spiša.

307 GLATZ, A. C.: *Pokus o vymedzenie maliarskych okruhov na Spiši*, s. 75-77; KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*, s. 490-491.

308 Autenticitu zázraku potvrdila v roku 1405 synoda v Prahe a v roku 1412 v Magdeburgu. Púte zanikli za reformácie. KRACIK, J.: *Relikvie*, s. 97; OHLER, N.: *Katedrála*, s. 172; GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*, s. 52; DLUGOŠ, F. – JIROUŠEK, L.: *Chrám sv. Jakuba v Levoči*. Spišská Nová Ves : Lubafotopres, 2004, s. 68.

309 GLATZ, A. C. – JIROUŠEK, A.: *Kostol sv. Juraja v Spišskej Sobote*, s. 56-57; GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové témy na Slovensku*, s. 49; *Dejiny Popradu*. Chalupecký, I. (zost.). Košice : Oriens, 1998, s. 100.

18 / ZÁNÍK KULTU SVÄTEJ KRVÍ V KOŠICIACH

Dnes sa relikvie Svätej krvi v Dóme nenachádzajú. Kedy presne prestali relikvie existovať, môžeme uvažovať v kontexte historických udalostí v meste Košice. Kult Kristovej krvi v Košiciach zanikol veľmi dávno. Práve pre skorý zánik relikvií sa v medializovanejšom novoveku známosť košického kultu nedostala do všeobecného povedomia. K liturgickej konzervácii miestneho sviatku tiež nedošlo, ako sa to stalo inde, avšak (takmer výhradne) až v období 18. a 19. storočia.³¹⁰ Nepredpokladáme, že kult Svätej krvi zanikol hneď po nástupe reformácie. Jej príchod do Košíc nebol radikálny; k radikalizácii náboženského života v meste prišlo až neskôr. Samotné relikvie boli viackrát reálne ohrozené rovnako ako celý kostol so svojím zariadením a pokladmi. Vyplývalo to z kľúčového postavenia mesta v širokom regióne. V rokoch 1490 – 1491 počas obliehania mesta poľským kniežaťom Jánom Albertom bol Dóm sv. Alžbety vážne poškodený; ďalším nebezpečenstvom bol požiar z 13. apríla 1556, ktorý zničil značnú časť stredovekých oltárov; po požari dokonca odišli z mesta dominikáni i františkáni.³¹¹ Dóm sa po rozhodnutí panovníka Rudolfa II. nakrátko vrátil katolíkom v roku 1604. V 17. storočí sa Košiciam nevyhli protihabsburské stavovské povstania s náboženským motívom.³¹² Počas jedného z nich v noci zo 6. na 7. septembra 1619 v meste zavraždili troch katolíckych kňazov, dnes známych ako svätí košickí mučeníci: ostrihomskeho kanonika sv. Marka Križina a dvoch jezuitov sv. Melichara Grodeckého a sv. Štefana Pongráca. K ďalšej výraznej radikalizácii náboženského života v Košiciach prišlo až po roku 1635.³¹³

Zánik kultu relikvií súvisel so šírením reformačných myšlienok. Kresťanstvo hlása nadprirodzené pravdy, ktoré nie je možné vnímať ľudskými zmyslami. Eucharistický zázrak však pomohol katecheticky, dogmaticky, pedagogicky, jednoducho širokospektrálne pastoračne poslúžiť ako nástroj viery na neutralizáciu ľudovej zbožnosti. Po radikalizácii reformácie s cieľom očistenia od nepôvodných, resp. ľudských nánosov, bolo toto – v stredoveku úspešné – počínanie zneužitie proti sebe samému.³¹⁴ Podružným dôvodom úpadku kultu bola spoločensko-náboženská kríza, ktorá sa v Košiciach prejavila napr. v roku 1533 sekularizáciou niektorých cirkevných

310 Porov. *Encyklopédia Katolícka*, tom IX, s. 1286.

311 WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 35–38, 64.

312 Povstania bolo niekoľko: Štefan Bočkaj (1604 – 1606), Gabriel Betlen (1619 – 1626), Juraj I. Rákoci (1643 – 1645), Imrich Tököli (1678 – 1685), František II. Rákoci (1703 – 1711). Neznamenali hrozbu len zo strany povstalcov, ale aj zo strany cisárskych vojsk. Vodcovia sledovali osobné záujmy, záujmy uhorskej šľachty, ale i slobodu pre protestantské vierovyznanie. Mestá, aj Košice, sa snažili nezapojiť sa do povstania, pretože by z nich nemali úžitok a cisárska pomsta bola istá. SEGEŠ, V.: *Hlavné črty vojenstva v období protihabsburských povstanií*. In: *Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí*. Šutaj, Š. (ed.). Prešov : Universum, 2008, s. 95 (95–107); KÓNYA, P.: *K príčinám vstupu hornouhorských slobodných kráľovských miest do povstania Františka II. Rákociho (na príklade Prešova, Bardejova a Sabinova)*. In: *Protihabsburské stavovské povstania*, s. 30; DÁNGL, V.: *Slovensko vo víre stavovských povstanií*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986.

313 Porov. WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 406.

314 Porov. GOFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopedie středověku*, s. 887–888.

majetkov a zrušením fary pri Kostole sv. Leonarda v Košiciach,³¹⁵ ktorá bola založená zásluhou richtára Leonarda (1396 – 1398).³¹⁶

Od roku 1544 sa päťica východoslovenských miest usilovala o dohodu v náboženských otázkach. V roku 1546 prijala 16 kánonov/článkov na synode v Prešove. Prirodzeným pokračovaním v náboženskom vývoji regiónu bolo prvé protestantské vierovyznanie, známe ako *Confessio Pentapolitana* z roku 1549 zostavené Leonardom Stöckelom, ktoré bolo plne v súlade s katolíckou vieroukou.³¹⁷ Za také ho neskôr považovali i niektorí protestanti, lebo sa naň neradi odvolávali.³¹⁸ Podľa vzoru vierovyznania piatich miest boli prijaté ďalšie konfesie, ktoré sa už výraznejšie odklonili od katolíckej náuky: 1559 v Banskej Štiavnici *Confessio Heptapolitana seu Montana* (vierovyznanie siedmich banských miest: Kremnica, Banská Štiavnica, Nová Baňa, Pukanec, Banská Bystrica, Banská Belá, Lubietová), 1569 *Confessio Scepusiana* (spíšské vierovyznanie).

Až v roku 1553 vzniklo odôvodnené podozrenie, že v Košiciach sa uchýlil luteranizmus, pričom mestský farár bol z príklonu k protestantizmu podozrievaný už asi 15 rokov predtým; prvé kalvínske myšlienky sa v meste objavili v roku 1555.³¹⁹ Náboženský život v Košiciach strážil nemecký magistrát. Kult Svätej krvi u luteránov pretrval.³²⁰ V roku 1560 v Košiciach kázal v kalvínskom duchu maďarský kazateľ Gál Huszár. Získal si v meste sympatie, ale Anton Vrančič (1504 – 1573), jágerský biskup (1557 – 1569), jeho pôsobenie relatívne rýchlo prekazil.³²¹ Po tureckej okupácii južných častí Uhorska sa na sever presťahovali maďarskí vyznávači radikálneho kalvinizmu. Pristahovali sa i do Košíc, kde zničili zariadenie Kaplnky sv. Michala v roku 1568, čo v meste vyvolalo pohoršenie.³²² Oveľa radikálnejšie profanovanie kostola a cintorína sa stalo v roku 1576 vo Veľkej Ide, čo vyšetrovali až na metropolitnom arcibiskupskom súde v Trnave.³²³

Spočiatku kalvínske vierovyznanie nenašlo v Košiciach odozvu,³²⁴ ale kalvínske myšlienky v Košiciach živil maďarský kazateľ Andrej Károly, ktorý neskôr pôsobil v Korláte v Abovskej stolici. V roku 1580 v Krakove vydal dielo *Ez mostani visszavobásokrul való kis könyvecske* (*Malá knižička o terajších odvolaniach*), ktorým sa radikálne odklonil od luterskej náuky o večeri Pánovej a jednoznačne sa prihlásil ku kalvinizmu. Podľa neho Kristus nie je v Eucharistii prítomný *realiter et substantialiter* (skutočne a podstatne), ako to vysvetľoval i Luther, ale iba *vere* (naozaj), pod čím treba rozumieť iba symbolickú Kristovu prítomnosť. Podľa Károlyho použil Kristus pri poslednej večeri kysnutý chlieb, nie nekvasený, aký Židia používali až od piatkového západu Slnka pred sviatkom Paschy. Peter Kónya zhrnul Károlyho protikatolícku a protievanjelickú náuku takto: „Oblátku namiesto chleba, obstaral diabol skrze pápeža, aby sa nedostala do žalúdka,

315 BODNÁROVÁ, M.: *Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí*. In: *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí*. Uličný, F. (zost.). Prešov: Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 1998, s. 33.

316 HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*, s. 129.

317 WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 62; *Dejiny Bardejova*, s. 131, 161-162; SEDLÁK, P.: *Kresťanstvo na území Košického arcibiskupstva*, s. 101.

318 Porov. KVAČALA, J.: *Dejiny reformácie na Slovensku*. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscus, 1935, s. 131.

319 BODNÁROVÁ, M.: *Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách*, s. 27.

320 *Encyklopédia Katolícka*, tom IX, s. 1286.

321 BODNÁROVÁ, M.: *Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách*, s. 31; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, s. 1485-1486.

322 WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 70-71.

Hlavný oltár, ktorý bol zničený, už zrejme nebol ten z čias postavenia kaplnky. Na východnej stene presbytéria sa zachovalo torzo stredovekej nástennej maľby na spôsob krídlového oltára s motívmi umučenia, ktoré nepriamo potvrdzujú kult Svätej krvi v tomto objekte. Na freske je vyryté vročenie „1481“. Kalvínni zničený oltár bol teda zrejme mladší. Pred rokom 1481 sa na menze nachádzal iný oltár, možno práve na relikvie Svätej krvi, alebo aj na východnej stene apsidy bola staršia freska supľujúca oltárne retábulum. Oltárna skriňa terajšieho neogotického retábula bola vyrobená v Šoproni a tento obnovený oltár konsekroval košický biskup Žigmund Bubic 23. septembra 1896, ako o tom svedčí pamättný nápis na zadnej stene oltárnej architektúry.

323 KÓNYA, P. a kol.: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 131.

324 KÓNYOVÁ, A. – KÓNYA, P.: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku*, s. 35.

ale rozpustila sa už v ústach. Tu dochádza zo strany Károlyho k silnému seku na katolíkov, ktorí si žiadajú aj uctievanie oblátky, nazývanej Kristovým telom a prisudzujú jej aj rozličné zázraky.³²⁵ Károly vo svojom diele zjavne narážal na kult relikvií Svätej krvi v Košiciach, na ktorý sa viazalo množstvo zázrakov. V Košiciach malo jeho dvesto prívržencov prisahať, že neprijmú „chlieb súci na diablov stôl“ a nezúčastnia sa na bohoslužbách „s oblátkou“. Magistrát knihu zhabal a Károlyho navždy vykázali z Košíc.³²⁶ Na tieto vtedajšie teologické novoty reagoval rektor evanjelickej školy v Košiciach Albert Grawer knihou *Bellum Joannis Calvinii et Jesu Christi Nazareni* (Boj Jána Kalvína a Ježiša Krista Nazaretského), vydanou v Bardejove v roku 1597. Kalvínske názory nazval rúhaním. Reakciou bolo dielo *Panharmonia* od göncského kazateľa Štefana Gönciho s predslovom seniora Jána Sideria, ktoré vyšlo vo Vizsolyi v roku 1599. Gönci okrem toho dobovým spôsobom vyjadrovania sa vydal protigrawerovské epigramy.³²⁷ Bolo už len otázkou jednej-dvoch generácií, keď sa aj v samotných Košiciach udomácnia kalvínske názory na miestny eucharistický zázrak.

Vodca prvého protihabsburského povstania Štefan Bočkai prišiel v jeseni 1604 do Košíc a na jeho návrh pozval magistrát 6. februára 1606 do mesta Bočkaiovho dvorného kazateľa Petra Alvinciho († 22. novembra 1634), kalvínskeho teológa, s ktorým ironicky polemizoval Peter Pázmaň SJ už v roku 1609.³²⁸ Magistrát ho zaviazal pridržiavať sa luteranizmu, čo Alvinci aj robil, ale bol kryptokalvínom a umožnil postupné prenikanie kalvinizmu do košického cirkevného zboru.³²⁹ Až do roku Alvinciho smrti nazývali košickí evanjelici a kalvíni v nepísanej únii. Potom nastalo v cirkevnej obci značné napätie medzi magistrátom ako patrónom a dovtedajším Alvinciho kaplánom Jánom Tályaom a pretrvalo až do polovice 40. rokov 17. storočia. V roku 1641 sa v Košiciach zišli na poradu evanjelické stavy, aby zaujali postoj proti násilnej rekatolizácii a odoberaniu evanjelických kostolov. Posolstvo vyslané k panovníkovi, aby sa zastal evanjelikov, neuspelo. Kráľ sa v roku 1642 vyjadril, že radšej opustí Uhorsko, než aby poľavil vo veciach viery.³³⁰ Kalvínsky zbor v Košiciach bol založený až po príchode ďalšieho povstalcu – Juraja I. Rákociho na Veľkú noc 1644, ale pre miestny pokoj nie ako mestský, ale ako dvorný zbor pri kaplnke v kráľovskom dome.³³¹ Zdá sa, že profanovanie miestnosti s relikviami Svätej krvi v južnej veži bolo výsledkom zlej atmosféry a vzťahov, na ktoré doplatila spirituálna podstata dovtedajšej minulosti Košíc. Súčasťou profanovania miestnosti bolo čiastočné poškodenie mandylionu v južnej veži. Vandali čiastočne poškodili Kristovu tvár a vo väčšom rozsahu tváre obidvoch anjelov.

K podobným vyostreným sporom dochádzalo v uhorských mestách v tomto období bežne, napr. v roku 1616 v Pápe a v Rožňave, v roku 1631 opakované v Rožňave. Primárne sa jednalo o náboženské spory, za ktorými stálo aj národnostné pozadie. Radikálni maďarskí kalvíni narážali na konzervatívnych nemeckých a slovenských evanjelikov, medzi ktorými existovalo veľa pozostatkov katolicizmu: úcta k relikviám, krídlové oltáre, púte, liturgický kalendár, slávenie

325 KÓNYA, P. a kol.: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*, s. 130.

326 KÓNYA, P. a kol.: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*, s. 131.

327 KVAČALA, J.: *Dejiny reformácie na Slovensku*, s. 127-128; KÓNYA, P. a kol.: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*, s. 131-133.

328 KVAČALA, J.: *Dejiny reformácie na Slovensku*, s. 173-175, 182; HARČAR, A.: *Historický význam protireformácie v Košiciach z r. 1604*. Budapešť : Spolok svätého Vojtecha v Uhorsku, 1942, s. 50; BITSKEY, I.: *Petrus cardinalis Pazmany, archiepiscopus Strigoniensis*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2010, s. 86-97; *Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Petrík, B. – Rybár, P. (zost.). Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad ECAV na Slovensku, 2001, s. 174.

329 KÓNYA, P. a kol.: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*, s. 114.

330 KVAČALA, J.: *Dejiny reformácie na Slovensku*, s. 209.

331 KÓNYOVÁ, A. – KÓNYA, P.: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku*, s. 151-152.

sviatkov Panny Márie a svätých, liturgia, rúcha.³³² V 80. rokoch 16. storočia sa myšlienky radikálneho kalvinizmu šírili na Spiši a reálne ohrozovali i Bardejov. Patronátne právo magistrátov nad miestnymi farnosťami a kostolmi sa v tomto prípade ukázalo na osoh pôvodnému zariadeniu kostolov, pretože odmietali kryptokalvinizmus a radikálne obrazo- a oltároborectvo. Jedným z dôvodov bolo aj to, že viaceré oltáre boli postavené len v nedávnej dobe a magistráty alebo ich poprední členovia ich financovali.³³³

Problematika konca existencie relikvií Svätej krvi si vyžaduje osobitné zamyslenie nad zachovanými prameňmi. Cisár Rudolf II. (1576 – 1608) vydal v Prahe 10. novembra 1603 mandát, v ktorom píše, že má na zreteli katolícke náboženstvo a chce, aby sa Bohu spievali žalmy a aby sa mu slúžilo aj naďalej, aby Boží služobníci, najmä kňazi, vykonávali Boží kult vo farskom kostole, ktorý bol vybudovaný za katolíckych kráľov do vynikajúcej a vznešenej podoby, no bol sprofanovaný, zneuctený a ako taký opustený, až tu ustal katolícky kult a katolícki kresťania boli zatlačení do ústrania. To si podľa kráľa žiadalo nápravu, preto Dóm sv. Alžbety, spolu s maďarskou Kaplnkou sv. Michala vedľa neho, mal byť celý, aj so zariadením, odovzdaný Jágerskej kapitule. Tento príkaz mal vykonať košický hlavný kapitán gróf Ján Jakub Barbiano Belgiojojo († 1626),³³⁴ ktorý s vojenskou pomocou 7. januára 1604 evanjelikom násilím odňal košický farský kostol a jágerský biskup Štefan Szuhay ho spolu s Jágerskou kapitulou 8. januára 1604 zaujal.³³⁵ Dňa 9. januára 1604 kapitán Belgiojojo urobil v Dóme sv. Alžbety a Kaplnke sv. Michala celkový súpis inventára, ale len hnutelného.³³⁶ Podľa inej listiny z Archívu mesta Košíc bol kostol i s kaplnkou odovzdaný už 4. januára 1604.³³⁷ Jágerská kapitula po prevzatí Dómu zhotovila zoznam relikvií z chrámového pokladu. Žiaľ, zoznam zachytáva len relikvie, nie celkový stav ani všetok inventár (chyba zoznam oltárov, cenností, paramentov, zvonov, fundácií). Zoznam je len výberový, pretože sa netýka finančne hodnotných cenností, ale morálnych pokladov (relikvií), ktoré boli pozostatkom katolíckeho kultu.

Súpis uvádza tieto relikvie v Dóme sv. Alžbety v sobotu 21. januára 1604: (1) dva úlomky z horizontálneho a vertikálneho ramena Svätého kríža v pozlátenom striebornom relikviári;³³⁸ (2) kameň, ktorého sa dotkol Kristus pred nanebovstúpením; (3) olej sv. Kataríny, relikvie sv. Barbory a sv. Anastázie; (4) plášť (*cappa*) sv. Františka, relikvie sv. Šebastiána a sv. Márie Magdalény; (5) kúsok (*particula*) vrchu Kalvárie; (6) palma sv. Kataríny z Paduy; (7) relikvie sv. apoštola Ondreja a sv. Jána Krstiteľa; (8) osteň (*spina*), kosti a odev (*pallium*) sv. uhorského kráľa Ladislava; (9) relikvie sv. vojaka a mučeníka Juraja, relikvie sv. apoštola Jakuba menšieho, relikvie sv. panny a mučnice Lucie, relikvie sv. mučeníka Vavrinca; (10) obraz Pánovej večere,

332 *Dejiny Rožňavy I*, s. 141–142, 156.

P. Kónya (KÓNYA, P. a kol.: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*, s. 133; KÓNYOVÁ, A. – KÓNYA, P.: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku*, s. 160–162) radikálne odmieta tvrdenie, že sa reformácia širila etnickou cestou (nazýva to výpočtom „nezmyslov, poloprávď či omylov“), avšak nazývanie *confessio Helvetica* ako *magyar hit* (maďarská viera) je v literatúre bežné (HARČAR, A.: *Historický význam protireformácie v Košiciach*, s. 103); avšak existujú dôkazy, ktoré potvrdzujú úzke prepojenie medzi konfesiou a národnosťou. Napr. rímskokatolícky farár v Gönci Jozef Kruscák žiadal svojho jágerského biskupa listom z 10. októbra 1762, aby bol na jeho miesto opäť menovaný kaplán, ktorý by na prvom mieste vedel po slovensky, až potom po maďarsky. Potreboval totiž pomocníka, ktorý by mu plnohodnotne vypomáhal. Farár zdôraznil, že slovenčina sa drží u katolíkov akoby v opozícii voči všetkému kalvínskemu. Za dva roky pastoraácie v tejto farnosti sa mu podarilo nadchnúť ľudí práve kvôli reči, a tak urobil sakristiu, bola presvetlená svätýňa kostola a v tomto diele by bolo dobré pokračovať, nemôže sa však venovať aj jednému aj druhému, potreboval spoľahlivého pomocníka. AACass, Parochialia, Gönc, nesign., list z 10.10.1762.

333 *Dejiny Bardejova*, s. 137.

334 AMK, *Schwarzenbachiana*, sign. 5 023.

335 SUGÁR, I.: *Az egri püspök története*. Budapest : Szent István társulat, 1984, s. 290; WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety*, s. 80–85.

336 AMK, *Schwarzenbachiana*, sign. 5 084.

337 AMK, *Schwarzenbachiana*, sign. 5 091.

338 Tieto relikvie sa zachovali v barokovom relikviári potiahnutom červeným zamatom v klenotnici Dómu sv. Alžbety.

57 Profanačný nápis z južnej veže (1641)

na ktorom bola konsekrovaná Sviatosť (*caena Domini, in qua Sacramentum est consecratum*); (11) stôl Pánovej večere (*mensa caenae Dominicae*), relikvie sv. Mikuláša a sv. Demetera, relikvie sv. apoštolov Petra a Pavla, relikvie sv. Blažej a sv. Tobiaša.³³⁹

Pozornosť pútajú relikvie týkajúce sa „Pánovej večere“, ktoré sú terminologicky neobvyklé a v kontexte púti do Košíc ich možno identifikovať ako relikvie Svätej krvi. Podľa výkladového slovníka termínu *caena* (primárne večera; v kresťanskom ponímaní aj posledná večera, Zelený štvrtok) zodpovedá aj význam *obraz*, ktorý predstavuje Kristovu večeru;³⁴⁰ na pamiatku Kristovej poslednej večere sa koná sv. omša. Oltárna menza (*mensa*), ktorá významovo takisto zodpovedá Eucharistii,³⁴¹ sa mohla stať uctievanou relikviou len preto, že sa zázrak stal na nej. Pozoruhodnosťou je, že tvorili jeden objekt spolu s relikviami dvoch svätcov kresťanského východu (sv. Mikuláša a sv. Demetera) a stĺpov Rímskej cirkvi (sv. Petra a sv. Pavla), čo tiež môže prezradiť nielen historické pozadie košických pútí, ale aj ich katechetické usmerňovanie, spočívajúce v hľadaní mostov medzi východnou a západnou kresťanskou tradíciou. Súpis nič iné nehovorí.

Terminológia spomenutej listiny z roku 1604 potvrdzuje, že relikvie Svätej krvi mali v Košiciach svoje zvláštne postavenie, ktorému zodpovedala osobitná terminológia. Neboli to „len“ relikvie Svätej krvi, ale Boží obraz. V Košiciach došlo k sémantickému zachovaniu obsahu pomenovania relikvií, ale súčasne k terminologickej zmene, a to od jednoznačného teologického/

339 AMK, TA, C, 27.

340 ZINGARELLI, N.: *Vocabolario della lingua italiana*. Milano : Bietti & Reggiani, 1929, s. 214.

341 ZINGARELLI, N.: *Vocabolario della lingua italiana*, s. 940.

náboženského pomenovania k výzorovému/zážitkovému/citovému označeniu. Bol to proces zjednodušenia, ale súčasne aj istej popularizácie kultu a zľudovenia.

K roku 1698 sa dozvedáme, že košický magistrát žiadal cisára Leopolda I. (1657 – 1705) o vrátenie zázračne slziacej ikony Panny Márie z Pócsu a nahradenie zlatej monštrancie o výške polovice človeka, ktorá vtedy nemala páru v Európe, ktorá bola ulúpená z Dómu sv. Alžbety za Tökölyho povstania;³⁴² povstalci obsadili Košice 15. augusta 1682 a vrhli sa na cirkevné majetky; mesto bolo oslobodené od tökolyovcov 24. októbra 1685.³⁴³ Neobvyklá výška monštrancie a najcennejší kov, z ktorého bola zhotovená, vzbudzujú pozornosť,³⁴⁴ pretože taká monštrancia by vošla práve do skrinky v nike v južnej veži. Podľa dikcie listiny bola darom uhorských kráľov. Chýr, že takmer nemá páru v Európe, by zodpovedal významu relikvie Svätej krvi, ktorá v nej mohla byť uložená. Na druhej strane je použitý termín „monštrancia“, nie „relikviár“, ale relikvie Svätej krvi boli považované za pravú Eucharistiu, preto ich schránka mohla byť pokojne označená ako monštrancia. Nech by sa jednalo o monštranciu či relikviár, listina dosvedčuje, že posledným obdobím, keď bola vyrabovaná klenotnica Dómu sv. Alžbety, bolo Tökölyho povstanie. To len potvrdzuje, že ani nie samotná reformácia, ale náboženské vojny 17. storočia boli pre cirkevný život veľkou ranou.

Okrem zničenia relikvií Svätej krvi a straty relikviára bola z nástennej niky v južnej veži vybraná aj drevená skrinka, v ktorej boli relikvie Kristovej krvi pietne odkladané. Postupne sa na funkciu relikviárovej miestnosti zabudlo (stala sa skladow), ako sa zabudlo aj na pôvodné poslanie južnej emporie. Na kamenných rebrách miestnosti veže sa nachádzajú nápisy a rôzne mená a priezviská s letopočtami 1641, 1642, 1654 a 1664. Jedná sa o vandalské nápisy typu „pro memoria“ po sprofanovaní miestnosti. Texty sú vyryté do kameňa dôsledne a bez náhlenia, bez zapojenia širšej verejnosti, ako vysporiadanie sa s katolíckou minulosťou prezentovanou úctou k relikviám, čo radikálne protestantské názory považovali za modlárstvo.³⁴⁵ Vzdialenosť rebier od podlahy si vyžadovala postavenie lešenia, rebríkov alebo nábytku, aby sa sekáč dostal až pod strop. Nešlo teda o náhodu alebo o unáhlený čin. V prítomnosti relikvií by sa takýto vandalizmus nemohol udiať vzhľadom na posvätnosť relikvií. Až spochybnenie zmyslu relikvií alebo ich zničenie mohli spôsobiť profanovanie miestnosti s najcennejším košickým duchovným pokladom. Udalosť sa udiala síce v ústraní, ale veľmi radikálne, bola súčasťou toho, čo sa nazýva kalvínske obrazoborectvo.³⁴⁶ V konečnom dôsledku nezvítavilo náboženstvo, ale teológia.³⁴⁷ V spomínaných rokoch sa v Košiciach nedialo nič, čo by naznačovalo nejakú náboženskú revolúciu;³⁴⁸ profanácia sa udiala v skrytosti, ktorú intimita miestnosti v južnej veži plne umožňovala.

342 „Monstrantia semialterius hominis altitudinis aurea, cui fere par non erat in Europa, per Tökölum accepta, & in profanos usus conversa spoliato remittendae.“ AMK, TA, C, 33.

343 ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 2. diel. Včasný novovek 1526-1711*. Košice: [Typopress], 2011, s. 329-330.

344 V poklade Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Spišskej Novej Vsi sa zachovala čiastočne pozlátená strieborná monštrancia zo začiatku 16. storočia s výškou 117 cm (BURAN, D. a kol.: *Gotika*, s. 532, 815). Košická monštrancia teda bola cennejšia a zrejme oveľa krajšia, keď jej páčivosť si pamätali aj jednu generáciu po jej strate.

345 Kalvínov Traktát o ostatkoch. GÖFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopedie stredoveku*, s. 763.

346 Porov. GERÁT, I.: *Obrazové legendy sv. Alžbety*, s. 195; *Lexikon der Kirchengeschichte* 2. Steimer, B. (red.). Freiburg – Basel – Wien: Herder, 2001, s. 1456; porov. RUSINA, I.: *Spor o obrazy*. In: RUSINA, I. a kol.: *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava: Slovenská národná galéria – Slovart, 2009, s. 71-79.

347 FRIEDEL, E.: *Kultúrné dejiny novoveku I. Krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku*. Praha: Triton, 2006, s. 208.

348 Porov. ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 2. diel*, s. 324-325.

19 / BAROKOVÉ MEMENTO

Katolícka komunita v Košiciach po sprofanovaní relikviárovej miestnosti vo veži a zničení relikvií Svätej krvi od 17./18. storočia uchováva obraz, ktorý mal zachovať kult Kristovej krvi v historickej pamäti. Samotné rozmery obrazu s rámom boli zámerne zvolené tak, aby sa obraz vošiel do výklenku v južnej veži, kde boli kedysi relikvie depované reálne. V meste v rokoch 1597 – 1609 sídlila Jágerská kapitula, ktorá sa sem potom vrátila v roku 1647 a rezidovala tu do konca 17. storočia. V meste pôsobili aj pátri jezuiti. Je preto možné, že obraz bol namalovaný pod autoritou niektorého kanonika alebo pátra, ktorý poznal eucharistický zázrak z nemeckého mesta Walldürn, príp. mal aj jeho grafické vyobrazenie. Rovnako je možné, že za namalovaním obrazu mohol byť niekto z Košičanov. Iným vysvetlením by bolo privezenie obrazu priamo z Walldürnu. Vzhľadom na kvalitu maľby a rozmeru obrazu nešlo o bežnú ani o lacnú záležitosť.

Spomínaný barokový obraz sa zachoval na košickej mestskej fare.³⁴⁹ Obrazu sa dlho nevenovala žiadna pozornosť, nebol zapísaný ani do zoznamu pamiatok. Obraz sme našli zapadnutý prachom v jednom sklade v roku 1999. V roku 2000 sme ho zverejnili.³⁵⁰

Obraz je olejomaľbou na plátne, napnutom na drevenom ráme, s dnešnými rozmermi plátna 51,80 x 69,40 cm, ktorý je vložený do dobového rámu, ktorého vonkajšie rozmery sú 63,40 x 81,00 cm. Obraz bol pôvodne väčší o niekoľko centimetrov, ale pri napnutí na terajší drevený rám sa niektoré okrajové detaily dolnej štvrtiny/tretiny obrazu dostali na bočné okraje rámu. Samotný obraz má štyri tematické roviny. Najvyššia je akoby oltárnou nadstavbou so žiariacimi písmenami IHS, ktoré evokujú najsvätejšiu Eucharistiu, ktorú z obidvoch strán

58 Barokový obraz s eucharistickým zázrakom

349 Prvé datovania kládli obraz do 18. storočia. Úlohou ďalších výskumov bude datovanie ustáliť.

350 ZUBKO, P.: *Náš Dóm – naše srdce*, s. 13.

59 Eucharistický zázrak, Walldürn

adorujú dvaja anjeli. Ústredným motívom obrazu je biely obdĺžnikový korporál, ktorý je ozdobne olemovaný. Na bielej ploche je obraz, ktorý znázorňuje, čo sa stalo: kňaz udel pravicom do zlatého kalicha, ktorý sa vyvrátil smerom doľava a rozlialo sa z neho konsekrované víno čiže Kristova krv. Tá je červená a na obraze vytvorila obraz ukrižovaného Krista, vyrastajúceho z rozliatej krvavej kaluže. Okolo ukrižovaného sa nachádza ďalších 11 Kristových tvárí, rovnakých ako má ukrižovaný Kristus: bradatý muž s dlhšími vlasmi a s masívnou trňovou korunou; po pravici ukrižovaného je šesť, po ľavici päť tvárí. Tretia rovina obrazu znázorňuje, ako sa zázrak stal: bolo to počas celebrovania sv. omše pri recitovaní kánonu, pretože kňaz v stredných rokoch hľadá priamo na oltárnu tabuľku s eucharistickou modlitbou; na omši nebola prítomná verejnosť, zrejme sa to nestalo ani pri hlavnom oltári, čo evokuje všedný deň a liturgické farby evokujú nesviatočné obdobie. Omše sa vtedy slúžili

v skorých ranných hodinách. Zázrak sa teda stal úplne vo všednom čase a nečakane. Dolná rovina obrazu je textom modlitby k relikviám Svätej krvi. Je napísaná v nemčine, aká sa používala v Lutherových časoch (v 16. storočí). Kult teda v meste zveľaďovalo predovšetkým nemecké etnikum.

Ikonografia košického barokového obrazu je totožná s eucharistickým zázrakom v Kostole sv. Juraja v meste Walldürn (Baden-Württemberg, Nemecko). Podľa zápisu tamojšieho farára Jošta Hoffmanna (magister Jodocus Hoffius) z roku 1589 počas jednej sv. omše už v roku 1330 kňaz Heinrich Otto pravicom drgol do kalicha a rozlial konsekrované víno čiže Kristovu krv, ktorá na korporáli urobila červený obraz ukrižovaného Krista a ďalších 11 Kristových tvárí, všetky s trňovou korunou. Vyľakaný kňaz schoval korporál pod oltárny kameň na hlavnom oltári a povedal o tom až po niekoľkých rokoch na svojej smrteľnej posteli v roku 1375. Tento zázrak prešetrili až po 70 rokoch a potvrdil ho pápež Eugen IV. v roku 1445. Až v roku 1626 bola zo severnej strany walldürnského kostola pristavaná kaplnka na miestne relikvie Svätej krvi. Pôvodný kostol už nestojí, v rokoch 1698 – 1728 bola na jeho mieste postavená terajšia bazilika.³⁵¹ Košický zázrak spadá do toho istého obdobia, ale bol potvrdený pápežom oveľa skôr, už v roku 1402, aj keď sa zrejme stal oveľa neskôr než jeho nemecká paralela.

Pozoruhodnosť tohto zobrazenia v podstate spočíva v tucte rovnakých zobrazení Kristovej tváre. Výklad tejto ikonografie, ktorý ponúkame, možno pochopiť len na základe katolíckej náuky, že Kristus v Eucharistii je nerozdeliteľný, aj keď sa delí na množstvo kúskov alebo kvapiek. V každej kvapke konsekrovaného vína čiže Kristovej (Svätej) krvi je prítomný celý Kristus

351 BRÜCKNER, W.: *Wallfahrt und Kirche Walldürn*. Walldürn: Verlag Augustinerkloster Walldürn, 1963, s. 8, 18; OHLER, N.: *Katedrála*, s. 172.

a aj keď sa rozdelí na niekoľko častí, v každej je prítomný celý Kristus; pritom nie je niekoľko Kristov, ale vždy len jeden a ten istý Kristus. Tento spôsob zobrazenia môže vychádzať jednak ako odozva stredovekých vídení,³⁵² jednak ako reakcia na rôzne nekatoľické názory, ktoré v Európe vyvrcholili za reformácie, v stredoveku ako reakcia na protikatoľické bludy. Práve z uvedených dôvodov možno pôvod barokového zobrazenia považovať skôr za novoveký než stredoveký.

Komparácia košického obrazu s walldürnským vyobrazením dovoľuje urobiť niekoľko záverov. Keďže ikonografia nemeckého pendanta je dokázateľne staršia (najmenej 1589),³⁵³ pretože sa objavuje najmenej polstoročie/storočie pred Košicami, ovplyvnila Košičanov, aby si uchovali pamäť na vlastný eucharistický zázrak.

Pôvodný výzor vyobrazenia košického zázraku Svätej krvi treba hľadať skôr v stredovekých kamenných reliéfoch – mandylionoch v Kaplnke sv. Michala a v Dóme sv. Alžbety, aj keď aj tie sú „len“ pokračovaním starobylej tradície, do ktorej zapadlo stredoveké košické zobrazenie, inak by nevzbudilo pozornosť pútnikov, najmä nie ortodoxných.

Ak zvážime veľkú frekvenciu pravoslávnych pútnikov, ktorých mohlo osloviť len klasické zobrazenie mandylionu, dokážeme si urobiť predstavu o výzore košických relikvií Svätej krvi. Pravdepodobnosť takéhoto vyobrazenia pri náhodnej udalosti je takmer nulová. Znamením – v teologickom zmysle – bolo (samo)vytvorenie obrazu, ktorý bol pre ortodoxného kresťana „čitateľný“ na prvý pohľad. Prirodzeným spôsobom sa dá vysvetliť aj farba na košickom korporáli, ktorá mala pôvod v červenom omšovom víne; až koncom stredoveku sa začalo používať aj biele víno, a to práve z praktických dôvodov.³⁵⁴ Ďalším znamením bolo, že obraz si zachovával farebnú trvácnosť, resp. stabilnú čitateľnosť aj po dlhom čase. Aby ortodoxný kresťan uznal obraz za ikonu, musela spĺňať pravidlá týkajúce sa dokonalých proporcií zobrazenia.³⁵⁵ Navyše okolo relikvií Svätej krvi vznikla povest, že miestna relikvia s Kristovou tvárou je zázračná (divotvorná) a zjavená (vzniknutá podivuhodným spôsobom na základe zvláštnej Božej prozreteľnosti), resp. samozobrazená/samonapísaná,³⁵⁶ čo zohralo dôležitú úlohu vzhľadom k obľúbenosti u ortodoxných pútnikov.

60 Silašiho monštrancia z Dómu sv. Alžbety (1770)

352 Porov. napr. *Videnie jedného mnícha*, istého cisterciáta Rudolfa z kláštora v Kaisheime, datované do roku 1207. Samotné videnie je opísané veľmi naturalisticky ako rozlamovanie chlapca z kríža, z ktorého neubúda a v každej novej časti ostáva rovnako celý. Pri lámaní krv stekala do tam prítomného kalicha. – *Ráj, peklo a očistec ve stredovekých vídeniach*. Moravová, M. (red.). Praha : Argo, 2011, s. 176.

353 BRÜCKNER, W.: *Wallfahrt und Kirche Walldürn*, s. 14.

354 *Msza święta*, s. 55.

355 SENDLER, E.: *L'icona imagine dell'invisibile. Elementi di teologia, estetica e tecnica*. Milano : San Paolo, 1985, s. 85-112.

356 Porov. *Pravoslávna ikona – kánon a štýl. K teologickej analýze obrazu I*. Strížev, A. (zost.). Bratislava : Oto Németh, 2010, s. 52-54.

Vo svetle listiny z roku 1698³⁵⁷ ako závažné zistenie vychádza ešte jeden záver. V Košiciach v stredoveku existovala zlatá monštrancia o výške polovice človeka, ktorá bola mimoriadna a bez páru v Európe. Zdá sa, že išlo o relikviár na predpísané uloženie relikvií Svätej krvi. V rokoch 1669 – 1770 financoval košický magistrát zhotovenie inej barokovej monštrancie u levočského zlatníka Jána Silašiho za 1700 zlatých.³⁵⁸ Dodnes je veľkosť tejto zlatníckej práce pozoruhodná a ťažko sa jej hľadá konkurencia; okrem emailov je na nej aj štvrtý erb mesta Košice. Zdá sa, že baroková monštrancia bola náhradou alebo vynáhradou za gotický eucharistický relikviár rovnako pozoruhodný vo svojom čase. Medzi uvedenými rokmi je časový odstup približne 2 – 3 generácií, ktoré si odovzdali tradovanú informáciu a nadviazali na starú tradíciu. Košická Silašiho monštrancia, ktorá je súčasťou pokladu Dómu sv. Alžbety v Košiciach, je teda nepriamym symbolom niekdajšieho kultu Svätej krvi v meste. Emailové motívy na nej rozvíjajú kult opravdivého Božieho baránka, ktorý sa obetoval za vykúpenie hriešnikov, trpiaceho Krista, ktorý ustanovil Eucharistiu pri poslednej večeri, potil sa krvou, krvácal pri korunovaní trnám a bol prebodnutý na kríži, kde vykrvácal.

357 AMK, TA, C, 33.

358 WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*, s. 131.

20 / STREDOVEKÁ MODLITBA K RELIKVIÁM SVÄTEJ KRVÍ Z KOŠÍC

Nech by bola relácia medzi Košicami a Walldürnem akákoľvek, modlitba k relikviám Svätej krvi na obraze uchovávanom v Košiciach je jedinečná; porušené a nečitateľné bolo len jedno slovo. Na košickom barokovom obraze sa nachádza táto modlitba v nemeckej pôvodine, po ktorej prikladáme preklad:³⁵⁹

*Herzliche Liebs Vers einer reümuthigen sel zum H: Blut zu Malthurn, /
O Voller gnaden Munder blut, Mein glaub, mein hoffnung mein liebste gut,
Mein sünden Volles herz leer aus, /
Mit forcht, und reu von grund heraus, Umb gnad zum Vatter ruff für mich,
Bend ab die ruth, die 9 funden ich, /
Des Vatters Zorn ich, unarts kind, Snug fühl,
gerühft durch meine fünd Lin heils balsam, heiligs blut bad, /
Im S. Corporal gesunden hat, Mein seel auff Voller sünden bahn,
Darin strekst aus mir die liebs fahn, /
Ich gleich dem publicam Voll schmerz kom (sic!) und trau auff dem offnes herz,
Mein glaub, mein hoffnung main liebsgeist, /
O Geist der lieb füll allermeist Ins Vatters alle Zahl mich kind, Füh, das durch heilig blut heil sind, /
O Mensch sehe Das heILig bLVt, -----ht A m e n , bVsenDe seeLZVM heILig bLVt, IstUnser /
seeLen bestes gVT, In DeM Jahr Vnz recht gereChten heIL War.³⁶⁰*

Najkrajší ľúbostný verš kajúcej duše k Najsvätejšej krvi, ktorá v plnosti milostí prekvitá v omilostených srdciach: Moja viera, moja nádej a láska moja i môjho bratského ľudu rozpráva o bázní a ľútosti prameniacej zvnútra. Ó milosť, prosím Otca pre seba: odober odo mňa bič, ktorý dolieha zo spravodlivého Božieho hnevu a odstráň svojou dobrotivosťou môj hriech prostredníctvom balzamu, ktorý sa našiel na svätom korporáli. Moja duša sa skláňa nad týmto zjavom, lebo v ňom sa nachádza časť najsvätejšej krvi, plnej bolesti. Príď a dotkni sa môjho otvoreného srdca. Moja viera, moja nádej a moja láska, ó Duch lásky, naveky ma pripočítaj k Otcovým deťom, veď (ma), aby som bol svätou krvou spasený. Ó človeče, viď presvätú nasiaknutú krv. Amen. Kajúcej duši je svätá krv na spásu a pre naše duše je najlepším dobrom. Počas celého roka nech je spravodlivým na spásu.

359 Slovenský preklad: Irma Danieliszová.

360 Ak by sme túto poslednú vetu, ktorá má chronologický obsah, chápali ako chronostich, súčet veľkých písmen by tvoril letopočet 1668.

Modlitbu (zatiaľ) nenachádzame v nemeckých prameňoch, preto ju (nateraz) môžeme považovať za košickú tradíciu a jej spojenie s walldürnskou ikonografiou bolo východiskom ako preklenúť stratený výzor relikvií.

21 / NOVOVEKÉ DEJINY DÓMU

Vďaka prítomnosti Jágerskej kapituly v Košiciach prišlo k rekatolizácii mesta a severovýchodného Uhorska. Prispela k tomu i jezuitská Košická univerzita, založená jágerským biskupom Benediktom Kišdym v roku 1657 a potvrdená panovníkom Leopoldom I. v roku 1660.³⁶¹ Samotný Dóm sa vrátil katolíkom v roku 1671 (do 1682), definitívne 2. januára 1687, ale relikvie Svätej krvi sa v ňom už nenachádzali. Definitívne pokojné časy nastali v meste po skončení stavovských povstaní v roku 1710. V roku 1717 udelil pápež Klement XI. (1700 – 1721) Bratstvu Svätého kríža pri Dóme sv. Alžbety odpustky.³⁶² Košice boli centrom Jágerskej diecézy až do návratu biskupa a kapituly do mesta Jáger na konci sedemnásteho storočia.

Osemnásťte storočie bolo časom disciplinarizácie náboženského života v meste. V rámci barokovej zbožnosti vznikla Konfraternita (Bratstvo) Najsvätejšej Oltárnej sviatosti, ktorú založil jágerský biskup František Barkóczy 30. marca 1758.³⁶³ Takéto bratstvá vznikli na mnohých ďalších miestach (Bardejov, Prešov). Ich cieľom nebolo nadviazať na staršie tradície, aj keď v košickom prípade nevedomky bratstvo nadviazalo na zaniknutú úctu k eucharistickému zázraku. Novoveká konfraternita primárne uctievala eucharistický chlieb, ktorý bol jej symbolom. Ten sa bežne nachádzal v bohostánkoch, a to kvôli adoráciám a odnášaniam viatika (posledného svätého prijímania) umierajúcim. Jedným z poslaní zavádzania barokovej zbožnosti bolo potlačenie všetkej staršej pestrosti, a to nielen v rámci ľudovej zbožnosti, ale aj liturgie, ako to inde v Európe prebehlo po reformách Tridentského koncilu na konci 16. a na začiatku 17. storočia. U nás sa rekatolizácia podľa tridentských inštrukcií začala uplatňovať na konci 17. storočia,³⁶⁴ ale generálne až v 18. storočí. Košický obraz o eucharistickom zázraku vznikol práve v tomto ešte disciplinárne neustálenom čase 17./18. storočia. Unifikácia náboženského života prebehla v liturgickej rovine podľa Svätej stolice, v spoločenskej sfére dominoval rakúsky vplyv (baroková zbožnosť bola nazývaná aj *pietas*

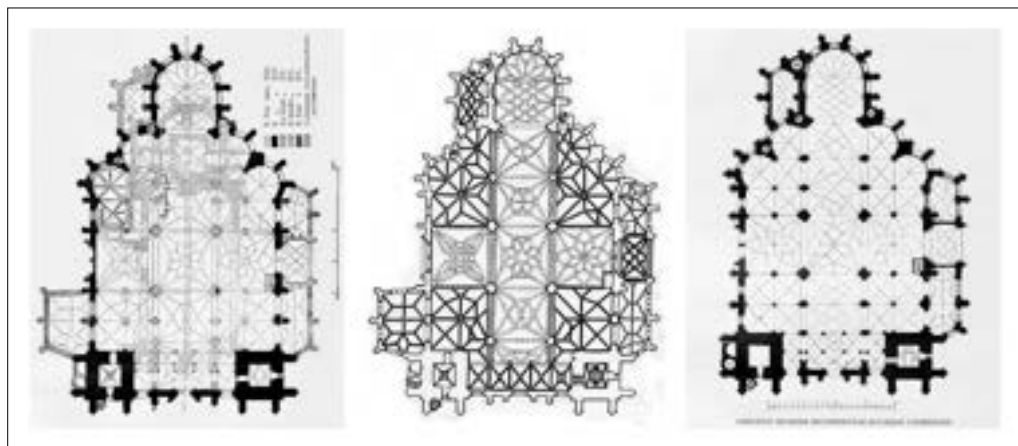
61 Odnášanie viatika umierajúcemu a potrestanie rúhačov Eucharistie

361 ZUBKO, P.: *Dejiny Košickej kapituly (1804 – 2001)*. Prešov : VMV, 2003, s. 20-27.

362 MARKUŠOVÁ, T.: *Pápeži a Košice*, s. 18.

363 Zakladajúca listina sa nachádza v klenotnici Dómu sv. Alžbety v Košiciach.

364 Porov. *Acta et decreta synodi dioeceseanae Strigoniensis. Auctoritate illustrissimi ac reverendissimi Domini, Petri Pazmany, archiepiscopi Strigoniensis. Celebratae Tyrnaviae, Anno Domini M.DC.XXIX. die IV. Octobris & sequentibus. Jussu illustrissimi ac reverendissimi D. Domini Georgii Szelephényi, archi-episcopi Strigoniensis, Pro Commoditate Parochorum recusum, Anno Domini M.DC.LXVII.*

62-64 Pódorys Dómu sv. Alžbety počas, pred a po reštaurovaní

Austriaca) a vo sfére zbožnosti ju zjednotili jezuiti. Zbožnosť sama o sebe nebola ľudovou, ale cirkevnou iniciatívou. Do zrušenia jezuitov (1773) zohrali svoju úlohu v spoločnosti jezuitské univerzity a medzi vedou (teológiou) a náboženskou praxou (prejavmi zbožnosti) existovalo vážne prepojenie. Až po zrušení Spoločnosti Ježišovej a transformácií jej univerzít došlo k oddeleniu náboženskej teórie a praxe a vzniku vyslovene ľudovej zbožnosti. Kým na viacerých pútnických miestach v Európe bola zachovaná lokálna pestrosť, po skončení stavovských a protihabsburských povstaní v Uhorsku by zrejme každá lokálna odchýlka mohla byť chápaná ako pozostatok staršej rezistencie. Keďže povstania mali aj silný konfesiónálny podtext,³⁶⁵ nemohol odpor zostať ani v náboženskom živote.

Dóm bol po prevzatí katolíckmi obnovovaný len pomaly; do inventára pribudla napr. slávna Silašiho monštrancia z roku 1770. V Dóme pôsobili v duchu typickej barokovej zbožnosti dva náboženské spolky: Oltárny spolok a Spolok Svätého kríža.

Dňa 9. augusta 1804 pápež Pius VII. zriadil Košickú diecézu, čím sa košický farský kostol stal katedrálou. Kráľ František I. zabezpečil novú diecézu majetkami a príjmami 23. marca 1804. Najvýraznejšie do dejín Dómu sv. Alžbety zasiahli dve reštaurácie v rokoch 1857 – 1863 a 1877 – 1896. Obnovenú katedrálu konsekroval jágerský arcibiskup a metropolita Juraj Samassa 6. septembra 1896 na pozvanie košického biskupa Žigmunda Bubicsa, čo bol príspevok Košického biskupstva k oslavám uhorského milénia. Dňa 29. októbra 1906 boli v Dóme uložené telesné ostatky Františka Rákociho II. a jeho spoločníkov. V roku 1923 bol v katedrále postavený prvý oltár zasvätený trom košickým mučeníkom. Dňa 16. mája 1926 apoštolský administrátor Jozef Čársky posvätil nové katedrálne zvony. Tento biskup zomrel v roku 1962 v čase komunistickej vlády. Následne vakancia (uprázdnenie) biskupského stolca trvala dlhých 28 rokov do roku 1990. Dňa 31. marca 1995 bolo Košické biskupstvo povýšené na arcidiecézu a 2. júla 1995 Košice navštívil pápež Ján Pavol II. (1978 – 2005), aby tu kanonizoval troch košických mučeníkov. Na Zelený štvrtok 2008 bola v katedrále odhalená pamätná tabuľa kňazom, ktorí zahynuli v 20. storočí

365 BODNÁROVÁ, M.: *Protihabsburské povstania a vývin konfesiónálnych pomerov na Slovensku v prvej polovici 17. storočia*. In: *Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí*. Šutaj, Š. (ed.). Prešov : Universum, 2008, s. 142.

ako obete povolania a tým, ktorí boli akýmkoľvek spôsobom perzekvovaní komunistickým režimom. Tabuľa dostala symbolický názov *košický veraikon*, pretože odráža pravú tvár košickej partikulárnej cirkvi z 20. storočia: obetavú, trpezlivú, trpiacu, vernú.³⁶⁶

Za zmienku ešte stojí ikonografia jedného z neogotických oltárov, zasväteného sv. Anne. Oltár dal zhotoviť košický biskup Žigmund Bubics (1887 – 1907) ako náhradu za starší oltár sv. Anny.³⁶⁷ Z viacerých návrhov vybral ten, ktorý bol zrealizovaný. Na tento oltár boli umiestnené dva eucharistické motívy, ktoré vychádzajú z miestnych stredovekých vzorov: v predele oltára sa nachádza vyobrazenie veraikonu, držaného dvomi anjelmi, a na mieste antimenzionu sa nachádza pelikán krmiaci vlastnou krvou z hrude tri svoje mláďatá. Popri sv. Anne s malou Máriou sa v retábule nachádza socha sv. Žigmunda, osobného patróna fundátora, a na druhej strane sv. Michala Archanjela, patróna susednej kaplnky,³⁶⁸ kde boli v stredoveku umiestnené relikvie Svätej krvi. Aj keď v čase postavenia oltára neexistovalo také bohaté poznanie o minulej prítomnosti Svätej krvi ako poznáme dnes, ikonografická tradícia bola natolko významná, dominantná a domáca, že biskupa Žigmunda Bubicsa ako znalca kunsthistorie motivovala k tomu, že síce miestnu ikonografiu videl a teologicky jej veľmi dobre rozumel, avšak nepoznal dôkladne jej historický pôvod. To svedčí o nadsťasovosti symbolu, ktorý má zmysel aj bez toho, aby sme poznali kontext jeho akceptácie a užívania.

K svätej Veronike bola v 19. storočí medzi Slovákmi rozšírená nasledujúca modlitba, ktorá dosvedčuje pretrvávajúcu úctu k téme, o ktorej sme písali, aj keď na novoveký spôsob:

65 Plán Oltára sv. Anny (1896)

366 ZUBKO, P.: *Košický veraikon*. Prešov : VMV, 2008.

367 Oltár sv. Anny v Dóme sv. Alžbety bol fundovaný v roku 1478. AMK, TA, C, 11. Neznamená to, že Ž. Bubics poznal výzor stredovekého oltára, len splnil morálny dlh náhrady. Ďalšou motiváciou bola Bubicsova úcta k vlastnej matke, ktorá sa volala Anna Thanhoffer. Jej nebeskej patrónke, sv. Anne, a svojmu krstnému patrónovi, sv. Žigmundovi, nechal biskup namaľovať fresku v reštaurovanej Kaplnke sv. Michala.

368 Porov. AACass, Parochialia, Katedrála, nesign.

66-67 Zaniknutý Oltár Poslednej večere z Dómu sv. Alžbety (foto 1896), sv. Veronika s veraikonom

O swätá Weronika! která keď si widela, že Ježiš Kristus Spasitel náš bičovaný, potupený a medzy mnohými ducha a tela bolastiami z vlády celkom sklesnutý tarchu swoju, – swatý kríž – krwopotne niesol na wrch swätej kalwárie: ty si sä mu uprimne priblížila a krwopotnú swätú jeho twár s ručníkom utrela, na ktorom swätého Spasitela twár zázračne odmalovaná ostala; ukázala si mi týmto twójim skutkom, že jak sstedrý je Boh so swojou milostou na proti tým, který sä na jeho horké a bolestné umučenie rozpamatujú, bud’i mně milostiwá, která ačkolwek zbitočný čas mám na swetské a časné márnosti, a w tejto lahkomyselnosti sotwa stihnem wečité moje blaho hlădati, preto ale ráč byti mojou zastawatelkyňou u Ježíssa Krista Spasitela mojho, ktorého i já nado wssecko milujem; oroduj za mňa, aby mi moje podosialne hriechy milostiwe odpustiti, mňa do swojej swatej lásky a do jeho nebeského králowstwa prijati ráčil, kde ho já spolu i s tebou až na weky chwáliti a welebiti žiadam, skroz Ježíssa Krista Spasitela nášho. Amen.³⁶⁹

369 Rajska Růže okrášlená s přidánými nábožnými Modlitbami, k předivným a zázračným obrazům Panny Marie na každý den Měsíce skrz celý Rok, rozmnožená... W Pessti : Tiskom a nákladem Alojsa Bučánskoho, 1870, s. 228-229.

22 / CHRONOLÓGIA KULTU SVÄTEJ KRVI V KOŠICIACH

1347 – 1382	<i>kralovanie Ludovíta I. Veľkého, ktorý dal Košiciam množstvo privilégií</i>
1350 cca	eucharistický zázrak v prvom Kostole sv. Alžbety v Košiciach
1350 – 1370	postavenie Kaplnky sv. Michala v Košiciach ako schránky na relikvie Svätej krvi
1370 cca	prenesenie relikvií Svätej krvi do Kaplnky sv. Michala v Košiciach
2. pol. 14. stor.	množstvo pútnikov, medzi nimi aj ortodoxní veriaci (Valasi a Rusíni)
1380	votívny dar ortodoxných pútnikov (východné liturgické rúcho)
1387 – 1437	<i>kralovanie Žigmunda Luxemburského</i>
1390 cca	začiatok výstavby Dómu sv. Alžbety v Košiciach
1402	rozhodnutie o prenesení relikvií Svätej krvi z Kaplnky sv. Michala do rozostavaného Dómu sv. Alžbety
1402	odpuštková bula pápeža Bonifáca IX.; prvá písomná zmienka o košických relikviách
1403	pápež Bonifác IX. zrušil všetky ním vydané odpustkové listiny
zač. 15. storočia	zmena výstavby (južnej) časti Dómu ako miesta pre relikvie; reliéfy mandylionu v južnej veži a na západnom portáli
zač. 15. storočia	prenesenie relikvií Svätej krvi z Kaplnky sv. Michala do Dómu sv. Alžbety v Košiciach
po 1400	mandylion v Rožňave pod košickým vplyvom
1411, 1412	počas Veľkej noci sa na púti v Košiciach zdžiaval kráľ Žigmund Luxemburský
1429	fundovanie Oltára Svätej krvi v Košickej Belej pod košickým vplyvom
1458 – 1490	<i>kralovanie Mateja Korvína</i>
1477	Cromerova kaplnka v košickom Dóme, svorník s veraikonom
1480 – 1490	Oltár Svätého kríža v Bardejove pod košickým vplyvom so stredovekou kázňou o Svätej krvi
1493	zmienka o relikviách Svätej krvi v Košiciach
1494	hojný počet zázrakov/znamení
1507	zmienka o relikviách Svätej krvi v Košiciach
1516	Oltár Mettercie v Dóme sv. Alžbety v Košiciach so zobrazením sv. Veroniky s mandylionom
pred pol. 16. stor.	A. Horváth zo Skároša ospevuje košické púte
1549	<i>Confessio Pentapolitana</i>
1553	<i>Košice sú cirkevnou vrchnosťou podozrievané z príklonu k luteranizmu</i>

68 Reštaurovanie Dómu sv. Alžbety v Košiciach (80. roky 19. storočia), ktoré sa nedotklo Matejovej veže

1560	<i>Gál Huszár káže v Košiciach v kalvínskom duchu</i>
1568	<i>zničenie interiéru Kaplnky sv. Michala košickými kalvínmi</i>
1579 – 1580	<i>vykázanie kalvínskeho kazateľa Andreja Károlyho z Košíc a zakázanie jeho knihy</i>
1604	posledná písomná zmienka o košických relikviách Svätej krvi
1641	profanácia južnej veže, pravdepodobné zničenie relikvií za kazateľa Jána Tállyai, poškodenie mandylionu v južnej veži
1682	ulúpenie relikviára Tökölyho povstalcami
1698	zmienka o kráľovskej monštrancii (relikviári?), ktorá „takmer nemala páru v Európe“
17./18. storočie	namaľovanie obrazu s walldünským eucharistickým zázrakom
1770	Silašiho monštrancia ako náhrada? za niekdajší relikviár
pol. 20. storočia	niektorí kňazi a katechéti na hodinách náboženstva (napr. Humenné, Parchovany, Trebišov) spomínali svojím žiakom príbeh o eucharistickom zázraku, ale vzhľadom na totalitnú dobu neuvádzali, že sa stal v Košiciach ³⁷⁰

370 Kňazi Košickej arcidiecézy, ktorí mi toto osobne dosvedčili, si želali ostať v anonymite.

ZÁVER

Košice sa v priebehu dejín stali symbolom prosperity, bohatstva, šikovnosti, boli významným administratívnym sídlom kráľovských úradov, metropolou cechovej výroby, univerzitným mestom, významným vojenským bodom. V období náboženských nepokojov bolo mesto kľúčom pre ďalšie smerovanie svedomia obyvateľov regiónu.³⁷¹ V doterajšej literatúre sa opomínal význam mesta ako pútnického miesta.

Naším cieľom bolo priblížiť pôvod a dejiny kultu Svätej krvi v Košiciach. Zachované pramene a ikonografické pamiatky doteraz neboli podrobené takejto kritike. Na dejiny cirkvi v Košiciach a mesta Košice sme sa pozreli zo zorného uhla prítomnosti eucharistického zázraku. V tomto svetle sa ukázalo, že význam jedinej relikvie rozbehol stavby najvýznamnejších a najkrajších sakrálnych objektov v rámci celého niekdajšieho Uhorska. Zázrak sa stal za panovania kráľa Ľudovíta I. Veľkého. Pre relikvie postavili Kaplnku sv. Michala, ako to bolo napr. v parížskej Sainte Chapelle. Po vyhorení starého Kostola sv. Alžbety sa rozhodlo o výstavbe Dómu a neskôr aj o vrátení relikvií na miesto, kde relikvie zázračne vznikli. Pápež Bonifác IX. pri tejto príležitosti v roku 1402 udelil rozsiahle odpustky. Následne došlo k zmene projektu južnej časti Dómu sv. Alžbety, ktorá bola prispôbena pre kult relikvií Svätej krvi. V južnej veži bola postavená miestnosť so skrinkou v nike, kde boli relikvie uschovávané. Verejnosť ich uctievala na južnej empore, ku ktorej bolo postavené dvojité schodisko, aby pútnici mohli bez obmedzení vystupovať k relikviám a zostupovať dolu. Na prítomnosť relikvií upozorňovali kamenné mandyliony. Medzi pútnikmi v 13. storočí sa ako stredoveká zvláštnosť osobitne spomínali pravoslávni veriaci, ktorých k púti priviedol zrejme príklad či príkaz kráľa Ľudovíta I. Veľkého. Košice sa stali mestom stretu latinského západu a ortodoxného východu. K relikviám Svätej krvi do Košíc často prichádzali aj ďalší uhorskí panovníci, medzi ktorými dominujú Žigmund Luxemburský a Matej Korvín. Možno predpokladať, že pri každej návšteve mesta prišli králi ako pútnici k relikviám Svätej krvi do Dómu sv. Alžbety. Morálna štedrosť kráľov voči Košiciam bola jednak prejavom politických záujmov, ale na druhej strane aj viery stredovekých panovníkov. Relikvie sa naposledy spomínajú v roku 1604. Kult zanikol po radikalizácii reformácie v meste v roku 1641. Z roku 1698 sa zachovala písomná správa o relikviári, ulúpenom za Tökölyho povstania; zlatý relikviár, v ktorom bola Svätá krv uložená, údajne takmer nemal páru v Európe. Na pripomenutie kultu vznikol barokový obraz, ktorý bol ovplyvnený nemeckým prostredím.

Relikvie Svätej krvi sa stali pre mesto Košice požehnaním. Ich sláva sa stratila, avšak ostalo po nej veľa pamiatok, ktoré sme interpretovali ako pamätníky eucharistického kultu. Nie je našim cieľom presvedčiť všetkých čitateľov o absolútosti našej práce, ale povzbudiť čitateľa, predovšetkým domácich obyvateľov, že veľké, vznešené, podivuhodné a sväté veci sa diali tu,

371 Porov. HALAGA, O. – SABOL, E.: *História mesta Košíc*. Košice : Park kultúry a oddychu, 1975, 101 s.

medzi nami, v týchto objektoch, na hlavnej košickej ulici. Zámerne sme použili veľa špekulatívnych premostí a úvah, veľa výpovedí je v rovine probability alebo pravdepodobnosti. Vznikli tak ďalšie otázky, ktoré treba zodpovedať a otvorili sa ďalšie priestory, kam sa možno uberať. Predpokladáme, že predovšetkým ďalší archívny výskum (najmä) v zahraničných archívoch môže obohatiť a spresniť dejiny kultu Svätej krvi v Košiciach.

Na samotný koniec si dovoľím ešte jeden, prísne teologický záver. Táto práca vznikla ako príspevok k cirkevným dejinám s ťažiskom na stredovek, aj keď s presahom do novoveku. Farnosť sv. Alžbety a jej mesto zažilo Božie požehnanie a rozkvet v čase, keď si uctievalo relikvie Svätej krvi. Keď sa kult stratil, Košice ukázali silný potenciál v náboženskej sfére aj ďalej – sídlila tu Jágerská kapitula, sídlila tu Košická univerzita, dôležitú úlohu tu zohrali jezuiti, neskôr tu bolo zriadené Košické (arci)biskupstvo. To všetko sa však odohrávalo nezávisle od existencie miestnej farnosti a farského Kostola sv. Alžbety, ktorý v 19. storočí skoro zanikol, preto bol reštaurovaný spôsobom, ktorý sa nazýva puristický. Je určite na mieste nielen si pripomenúť práve odkrytú minulosť, možno vznikne tradícia pripomenúť si slávnú košickú minulosť na spôsob okázalých sprievodov, ako ich poznáme zo starobyľých regiónov západnej a južnej Európy. Čo je však najpodstatnejšie, existuje veľký priestor pre prehĺbenie eucharistického kultu, možno aj s využitím miestnej tradície. Návrat k pôvodnej horlivosti bude požehnaním nielen pre Dóm sv. Alžbety, Kaplnku sv. Michala, mesto Košice, ale predovšetkým pre nás, ktorí sme pútnikmi na tejto zemi na ceste do večnosti.

Košice boli najvýznamnejším pútnickým miestom na území stredovekého Slovenska, ktoré spájalo kresťanský západ a kresťanský východ. Aj keď púte do Košíc zanikli v ranom novoveku kvôli náboženským nepokojom, ich význam, sláva a dobrý chýr dodnes neboli prekonalné. Preto možno povedať, že Dóm sv. Alžbety je viac než kamenný chrám, viac ako katedrála – bola to matka duchovného života prinajmenšom severovýchodnej časti stredovekého Uhorska. Bol to chrám s veľkým srdcom, prvý v láske, lebo sa tu veľa odpúšťalo. Kult Svätej krvi bol stredovekým módom prítomnosti Božieho milosrdenstva medzi Božím ľudom, čiže miestom Božieho odpustenia, nespočetných vnútorných konverzií bez ohľadu na obrad, možno aj zázakov, miestom osobného stretnutia s Bohom a bránou do neba. Bohu sa tu zalúbilo prebývať, lebo dovolil zázrak a veriaci toto milostivé miesto premodlili. Stredoveká *causa agens* pominula, ale jej ovocie je stále prítomné medzi nami.

Pôvodne som chcel na tému relikvie Svätej krvi v Košiciach napísať len niekoľko strán, ale v priebehu písania sa vynárali nové a nové otázky, ktoré som chcel aspoň čiastočne zodpovedať. Ak ste sa dočítali až sem, dúfam, že príbeh z košických cirkevných dejín sa pre vás stal povzbudením a motívom vykonať si púť do košickej katedrály.

Vivant sequentes!

BIBLIOGRAFIA

ARCHÍVY

AACass, Parochialia, Gönc, nesign., list z 10.10.1762.

AACass, Inkunábuly, sign. 48.

AACass, Parochialia, Katedrála, nesign.

AMK, TA, C.

AMK, Schwarzenbachiana.

Generálny krajinský archív v Karlsruhe (Hausfidejkomis, Bd. XV, fol. 17).

PRAMENE A PRAMENNÉ DIELA

A jászóvári premontrei kanonokrendi prépostság névtára az 1944-ik évre. Jászóvár : A jászóvári premontrei kanonokrendi prépostság, 1944.

Acta et decreta synodi dioeceseanae Strigoniensis. Auctoritate illustrissimi ac reverendissimi Domini, Petri Pazmany, archiepiscopi Strigoniensis. Celebratae Tyrnaviae, Anno Domini M.DC.XXIX. die IV. Octobris & sequentibus. Jussu illustrissimi ac reverendissimi D. Domini Georgii Szelepchény, archi-episcopi Strigoniensis, Pro Commoditate Parochorum recusum, Anno Domini M.DC.LXVII. Acta sanctorum... Januarii tomus tertius... Bollandus, J. (ed.). Parisiis et Romae : Apud Victorin Palmé, 1866.

AUGUSTÍN, Sv.: *Boží štát. II. zväzok.* Trnava – Bratislava : SSV – Lúč, 2005.

AUGUSTINUS, A.: *O Boží obci (II).* Praha : Karolinum, 2007.

BENEDIKT XVI.: *Velké postavy středověké církve.* Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2011.

Biblia sacra iuxta vulgatam versionem. Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1983.

Biblia. Slovenský ekumenický preklad s deuterokánonickými knihami. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2007.

Bibliorum sacrorum iuxta vulgatam Clementinam nova editio. Vaticanis : Typis polyglottis, 1959.

BONAVENTURA, z Bagnoregia: *Putování mysli do Boha. Itinerarium mentis in Deum.* Pospíšil, C. V. (ed.). Praha : Krystal OP, 1997.

CAESARIUS, z Heisterbachu: *Vyprávění o zázracích. Středověký život v zrcadle exempel.* Praha : Vyšehrad, 2009.

DENZINGER, H.: *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*

- 43^a edizione bilingue. Hünemann, P. (ed.). Bologna : Edizioni Dehoniane Bologne, 2012.
- Die Salzburger Armenbibel. Codex a IX 12 aus der Erzabtei St. Peter zu Salzburg.* Forstner, K. (ed.). Slazburg – München : Verlag Anton Pustet, 1983.
- Dokumenty Soborów Powszechnych II (869 – 1312).* Baron, A. – Pietras, H. (eds.). Kraków : Wydawnictwo WAM – Księża Jezuiti, 2003.
- Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická.* Sopko, J. (zost.) Budmerice : Rak, 2004.
- Kroniky stredovekého Slovenska. Stredoveké Slovensko očami kráľovských a mestských kronikárov.* Sopko, J. (zost.). Budmerice : Rak, 1995.
- Legendy stredovekého Slovenska. Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov.* Maršina, R. (zost.). Budmerice : Rak, 1997.
- Martyrologium Romanum ex decreto Sacrosancti oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli pp. II promulgatum. Editio altera.* [Civitas Vaticana] : Typis Vaticanis, 2004.
- Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series prima. Tomus quartus. Bullae Bonifacii IX. P. M. Pars altera. 1390 – 1404.* Budapest : Franklin-társulat könyvnyomdája, 1889.
- Nábožné Výlevy. Poučná a obradná modlitebná kniha s jednotným cirkevným spevníkom pre katolíckeho kresťana na používanie v kostole i doma.* Radlinský, A. (zost.). Trnava : SSV, 1945.
- Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I.* Dus, J. A. – Pokorný, P. (usp.). Praha : Vyšehrad, 2001.
- Pod osmanskou hrozbou. Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihliadnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvína- Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI.* Dvořák, P. (ed.). Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004.
- Pod vládou anjuovských kráľov. Slovensko po vymretí Arpádovcov a nástupe Anjuovcov na uhorský trón, Karola Róberta, Ľudovíta Veľkého a jeho dcéry Márie. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV.* Sedlák, V. (red.). Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002.
- Pověst o Abgarovi.* In: *Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I.* Dus, J. A. – Pokorný, P. (usp.). Praha : Vyšehrad, 2001, s. 383-391.
- Prvý cisár na uhorskom tróne. Slovensko v čase polstoročnej vlády uhorského, českého, lombardského a nemeckého kráľa a rímskeho cisára Žigmunda Luxemburského, syna Karola IV. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov V.* Bartl, J. (red.). Bratislava : Literárne informačné centrum, 2001.
- Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury.* Kitzler, P. (usp.). Praha : Vyšehrad, 2009.
- Ráj, peklo a očištec ve středověkých viděních.* Moravová, M. (red.). Praha : Argo, 2011.
- Rajská Růže okrášlená s přidánými nábožnými Modlitbami, k předivným a zázračným obrazům Panny Marie na každý den Měsíce skrz celý Rok, rozmnožená...* W Pessti : Tiskom a nákladom Alojsa Bučánskeho, 1870.
- RICHTENTAL, U.: *Kostnická kronika.* Papsonová, M. – Šmahel, F. – Dvořáková, D. (zost.). Budmerice : Rak, 2009.
- Sacra Rituum Congregatione – STEINHUBER, A.: Strigonien. seu Cassovien. Beatificationis Martyrii Ven. Servorum Dei Marci Crisini Canonici Strigonien., Stephani Pongraczii et Melchioris Grodeczii, Sacerdotum e Societate Jesu, Cassoviae in odium Fidei ab haereticis interfectorum. Positio Super Martyrio et causa Martyrii nec non super signis et Miraculis.* Romae : Typis Guerra et Mirri, 1903.
- SCHADEL, H.: *Historia septem aetatum mundi.* Norimbergae 1493. [Inkunábula z Arcibiskupského archívu v Košiciach.]
- Schematismus cleri dioecesis Cassoviensis ad annum Jesu Christi 1883.* Cassoviae : Typis Caroli Werfer, 1883.
- Smrt Piláta.* In: *Neznámá evangelia. Novozákonní apokryfy I.* Dus, J. A. – Pokorný, P. (usp.). Praha : Vyšehrad, 2001, s. 372-374.

LITERATÚRA

- A magyarok története*. Karádi, I. (ed.). Budapest : Officina '96 Kiadó, 2006.
- ADAM, A.: *Liturgický rok. Historický vývoj a súčasná praxe*. Praha : Vyšehrad, 1998.
- ANGELOVIČ, J. – BOLEŠ, D.: *Z dejín obce Lúčka*. Lúčka : Obecný úrad Lúčka, 2002.
- Ars. Kapitoly z dejín výtvarného umenia*. Princová, B. (red.). Bratislava : Veda, 1989.
- AUMANN, J.: *Kresťanská spiritualita v katolíckej tradícii*. Praha : Karolinum, 2000.
- AVENARIUS, A.: *Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. – XII. storočí. K problému recepcie a transformácie*. Bratislava : Veda, 1992.
- BABIC, G.: *Ikony*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 1997.
- BALCÁREK, P.: *České země a Byzanc. Problematika byzantského uměleckohistorického vlivu*. Olomouc : Institut svatého Jana Theologa pro studia východního křesťanství, 2009.
- BARTA, C.: *The shroud sent to Louis IX of France by Baldwin II, the latin emperor at Constantinople*. In: <http://www.shroud.com/pdfs/n56part5.pdf> (21.07.2012).
- BAUER, J.: *A plynuli stáročia... Pamätné tabule a nápisy, erby, busty, monogramy, domové znaky Mesta Košice*. Košice : OTA pre Mesto Košice, 2007.
- BEŇKO, J.: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985.
- BERTÉNYI, I. – SZENDE, L.: *Anjou-királyaink és Zsigmond kora*. Budapest : Officina Kiadó, 2011.
- BIELAWSKI, M.: *Oblicza ikony*. Kraków : Wydawnictwo Homini, 2006.
- Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín*. Uličný, F. – Magdoško, D. (eds.). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2012.
- BITSKEY, I.: *Petrus cardinalis Pazmany, archiepiscopus Strigoniensis*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave, 2010.
- BODNÁROVÁ, M.: *Protihabsburské povstania a vývin konfesijných pomerov na Slovensku v prvej polovici 17. storočia*. In: *Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí*. Šutaj, Š. (ed.). Prešov : Universum, 2008, s. 136-143.
- BODNÁROVÁ, M.: *Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí*. In: *Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí*. Uličný, F. (zost.). Prešov : Biskupský úrad Východného distriktu ECAV na Slovensku, 1998, s. 19-38.
- BOLEŠ, D.: *Mesto Lipany (1312 – 2000)*. Prešov : VMV, 2002.
- BOŽOVÁ, J. – DROBNIÁK, G. – GUTEK, F.: *Kostol sv. Egídia v Bardejove*. Bardejov : Sajancy, 1998.
- BRTÁŇOVÁ, E.: *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava : Veda, 2000.
- BRÜCKNER, W.: *Wallfahrt und Kirche Walldürn*. Walldürn : Verlag Augustinerkloster Walldürn, 1963.
- BURAN, D. – ŠEDIVÝ, J.: *Písmo a knižné maliarstvo: objednávateľia, umelci a adresáti*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 161-181.
- BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003.
- BYLINA, S.: *Lidová zbožnosť pozdného stredoveku ve světle sbírek zázraků*. In: *Verba in imaginibus*. Nodl, M. – Sommer, P. – Doležalová, E. (eds.). Praha : Argo, 2004, s. 213-222.
- CIDLINSKÁ, L.: *Gotické krídlové oltáre na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1989.
- CIULISOVÁ, I.: *Gotická nástenná malba dómu v Košiciach*. In: *Ars. Kapitoly z dejín výtvarného umenia*. Princová, B. (red.). Bratislava : Veda, 1989, s. 33-39.
- COOPEROVÁ, J. C.: *Ilustrovaná encyklopédie tradičných symbolů*. Praha : Mladá fronta, 1999.

- CULIANU, I. P.: *Dualistické gnóze západu*. Praha : Argo, 2008.
- DANGL, V.: *Slovensko vo víre stavovských povstaní*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986.
- Dejiny a kultúra rehoľných komunit na Slovensku*. Šimončič, J. (zost.). Trnava : Trnavská univerzita, 1994.
- Dejiny Bardejova*. Kokula, A. – Lukáč, A. – Tajták, L. (zost.). Košice – Bardejov : Východoslovenské vydavateľstvo pre Šarišské múzeum v Bardejove, 1975.
- Dejiny Popradu*. Chalupecký, I. (zost.). Košice : Oriens, 1998.
- Dejiny Rožňavy 1*. Tajták, L. (zost.). Košice – Rožňava : Východoslovenské vydavateľstvo pre Mestský národný výbor v Rožňave, 1978.
- DENZLER, G.: *Dějiny celibátu*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000.
- DETZEL, H.: *Christliche Ikonografie. Ein Handbuch zum Verständnis der christlichen Kunst. Erster Band*. Freiburg im Breisgau : Herder, 1894.
- DLUGOŠ, F. – JIROUŠEK, L.: *Chrám sv. Jakuba v Levoči*. Spišská Nová Ves : Lubafotopres, 2004.
- Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Vaško, I. a kol. (zost.). Košice : VMV, 2000.
- DOSTÁLOVÁ, R.: *Byzantská vzdělanost*. Praha : Vyšehrad, 2003.
- DUCHOŇ, J.: *Počiatky Košíc vo svetle najnovších historických a archeologických výskumov*. In: *Historica Carpatica* 31 – 32. Košice : Východoslovenské múzeum, 2001, s. 11.
- DVOŘÁKOVÁ, D.: *Rytier a jeho kráľ. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Budmerice : Rak, 2003.
- DVOŘÁKOVÁ, V. – KRÁSA, J. – STEJSKAL, K.: *Středověká nástěnná malba na Slovensku*. Praha – Bratislava : Odeon – Tatran, 1978.
- ELIADE, M.: *Dejiny náboženských predstáv a ideí /III. Od Muhammada po reformy*. Bratislava : Agora, 1997.
- ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 1. diel. Pravek a stredovek*. Košice : [Typopress], 2007.
- ELIÁŠ, Š. a kol.: *Dejiny Košíc v dátach. 2. diel. Včasný novovek 1526-1711*. Košice : [Typopress], 2011.
- ELIÁŠ, Š.: *Hnilá ulica v Košiciach a vznik mesta Košíc*. In: *Košické historické zošity 1/1991. Zborník Štátneho oblastného archívu v Košiciach*. Košice : Štátny oblastný archív, 1991, s. 1-4.
- ELIÁŠ, Š.: *Najstarší plán mesta Košíc a ich sakrálné centrum*. In: *Košické historické zošity 2/1992. Zborník Štátneho oblastného archívu v Košiciach*. Košice : Štátny oblastný archív, 1992, s. 26-41.
- ELIÁŠ, Š.: *Románske Košice*. In: *Košické historické zošity 4/1994. Zborník Štátneho oblastného archívu v Košiciach*. Košice : Štátny oblastný archív, 1994, s. 6-41.
- Encyklopedia Katolicka, tom IX*. Lublin : KUL, 2002.
- Encyklopedie mystiky III*. Davyová, M.-M. (ed.). Praha : Argo, 2002.
- Evanjelická encyklopédia Slovenska*. Petrik, B. – Rybár, P. (zost.). Bratislava : BoPo pre Generálny biskupský úrad ECAV na Slovensku, 2001.
- FORSTNER, D.: *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*. Warszawa : Pax, 2001.
- FRIEDEL, E.: *Kulturní dějiny novověku I. Krize evropské duše od černé smrti po první světovou válku*. Praha : Triton, 2006.
- GERÁT, I.: *Obrazové legendy sv. Alžbety. Téma, médium a kontext*. Bratislava : Veda, 2009.
- GERÁT, I.: *Stredoveké obrazové scény na Slovensku, osoby a príbehy*. Bratislava : Veda, 2001.
- GLATZ, A. C.: *Pokus o vymedzenie maliarskych okruhov na Spiši v prvej polovici 16. storočia*. In: *Ars* 2/1987. *Z gotického maliarstva*. Bratislava : Veda, 1987, s. 55-100.
- GLATZ, A. C. – JIROUŠEK, A.: *Kostol sv. Juraja v Spišskej Sobote*. Košice : Sása, 2006.
- GOFF, J. Le: *Středověký člověk a jeho svět*. Praha : Vyšehrad, 1999.
- GOFF, J. Le: *Svatý Ludvík*. Praha : Argo, 2012.

- GOFF, J. Le – SCHMITT, J.-C. a kol.: *Encyklopedie středověku*. Praha : Vyšehrad, 1999.
- GREŠLÍK, V.: *Ikony 17. storočia na východnom Slovensku*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, 2004.
- GRZESIK, R.: *Kronika węgiersko-polska*. Poznań : Poznańskie Towarzystwo przyjaciół nauk, 1999.
- HABECK, R.: *Obrazy, které by neměly existovat. Tajemné obrazy a fotografie z celého světa*. Praha : NS Svoboda, 2010.
- HALAGA, O. – SABOL, E.: *História mesta Košíc*. Košice : Park kultúry a oddychu, 1975.
- HALAGA, O. R.: „Dvojité Košice“ a ich opevnenie 1290 – 1990. Bratislava – Košice : Národný výbor mesta Košíc, 1990.
- HALAGA, O. R.: *Košice pred lokáciou kolonistov*. In: *Historica Carpatica* 20. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 139-172.
- HALAGA, O. R.: *Počiatky Košíc a zrod metropoly*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1992.
- HALAGA, O. R.: *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*. Košice : Mestský národný výbor vo Východoslovenskom vydavateľstve, 1967.
- HALECKI, O.: *Od Unii florenckiej do Unii brzeskiej 1 – 2*. Lublin – Rzym : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej – Fundacja Jana Pawła II, 1997.
- HARČAR, A.: *Historický význam protireformácie v Košiciach z r. 1604*. Budapešť : Spolok svätého Vojtecha v Uhorsku, 1942.
- HAUSTEIN-BARTSCH, E.: *Icons*. Hong Kong – Köln – London – Los Angeles – Madrid – Paris – Tokyo : Taschen, 2008.
- HEINZ-MOHR, G.: *Lexikon symbolů. Obrazy a znaky křesťanského umění*. Praha : Volvox Globator, 1999.
- HENSZLMANN, I.: *Kassa városának ó német stíli templomai*. Pesten : Nyomatott Landerer és Heckenast könyvnyomó intézetében, 1846.
- HERIBAN, J.: *Príručný lexikón biblických vied*. Rím : Slovenský ústav svätého Cyrila a Metoda, 1992.
- Historia chrześcijaństwa 5. Ekspansja Kościoła rzymskiego 1054-1274*. Vauchez, A. (red.). Warszawa : Krupski i S-ka, 2001.
- HOMZA, M.: *Uhorsko-poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy*. Bratislava : Post Scriptum, 2009.
- HRADSZKY, J.: *Initia progressus ac praesens status capituli ad sanctum Martinum e. c. de monte Scepusio...* Szepesváralja : Typis Dionysii Buzás, 1901.
- HRDINA, J.: *Spišská města a pápežská kurie v době velkého západního schizmatu. komunikace a transfer informací na příkladu graciálních listin*. In: LUKAČKA, J. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Typoset print, 2010, s. 199-215.
- HROMJÁK, L.: *Snahy o povýšenie Spišského prepoštva na biskupstvo*. In: *Z dejín Spišského prepoštva. Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 800. výročia prvej známej písomnej zmienky o Spišskom prepoštvu*. Hromják, L. (zost.). Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojaššáka, 2010, s. 71-94.
- http://www.cosylogis.com/en/paris-france/paris-historical-monuments-france/sainte_chapelle.htm (21.07.2012).
- CHADWICK, H.: *Historia rozłamu Kościoła wschodniego i zachodniego od czasów apostolskich do Soboru florenckiego*. Kraków : WAM, 2009.
- CHÉLINI, J. – BRANTHOMME, H.: *Drogy Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich*. Warszawa : Pax, 1996.
- CHÉLINI, J.: *Dzieje religijności w Europie zachodniej w średniowieczu*. Warszawa : Pax, 1996.
- Chrystus wybawiający. Teologia świętych obrazów*. Napiórkowski, A. (red.). Kraków :

Wydawnictwo M, 2003.

JANKOVICS, M. – MÉRY, G.: *A kassai Szent Erzsébet-dóm*. [Šamorín] : Méry Ratio, 2007.

JANOCHA, M.: *Ikony w Polsce od średniowiecza do współczesności*. Warszawa : Arkady, 2008.

JAZYKOWA, I.: *Świat ikony*. Warszawa : MIC, 2007.

JEDIN, H.: *Malé dějiny koncilů*. Praha : Česká katolická charita, 1990.

JUDÁK, V.: *Vzácné relikvie sv. Svorada-Andreja a sv. Beňadika*. In: *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času*. Judák, V. – Bednár, P. – Medvecký, J. (eds.). Bratislava : Biskupský úrad v Nitre – Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied vo vydavateľstve Arte Libris – Plekanec & Haviar, 2011, s. 70-83.

ЕВСЕЕВА, Л. и кол.: *История иконописи VI-XX века. Истоки, традиции, современность*. Москва : Гранд-Холдинг, 2010.

JUDÁK, V. – POLÁČIK, Š.: *Katalóg patrocínií na Slovensku*. Bratislava : RK CMBF UK v Bratislave, 2009.

JUCKES, T.: *St. Elisabeth's in Košice. Town, Court and Church-Building in Late Medieval Hungary*. [Dizertačná práca.] London : Courtauld Institute of Art, 2008.

JUCKES, T.: *The Košice Burghers and their Blood. Cult Management, Plan Change and Church Building in Late Medieval Hungary*. In: *Studies in Medieval Art. Liber amicorum Paul Crossley*. Vol. 1. Opacic, Z. – Timmermann, A. (eds.). Turnhout 2011, s. 197-205.

JUDÁK, V.: *Hviezdy slovenského neba*. Partizánske : Naše kníhkupectvo, 1993.

JUDÁK, V.: *Priatel'ia Boží. Slovenské martyrológium*. Bratislava : Lúč, 1995.

KALINOVÁ, M. – ŽAŽOVÁ, H.: *Ikonografia svätcov u premonštrátov na Slovensku na základe interpretácie maliarskej výzdoby kláštora v Lelese*. In: *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Kožiak, R. – Nemeš, J. (eds.). Bratislava : Chronos, 2006, s. 297-316.

KALOUS, A.: *Matyáš Korvín (1443–1490), uherský a český král*. České Budějovice : Bohumír Němec – Veduta, 2009.

KELLY, J. N. D.: *Pápeži dvoch tisícročí od sv. Petra po Jána Pavla II*. Bratislava : Roal, 1994.

KIRST, J.: *Erb mesta Košice*. Košice : Mesto Košice, 1999.

KOBIELUS, S.: *Bestiarium chrześcijańskie. Zwierzęta w symbolice i interpretacji. Starożytność i średniowiecze*. Warszawa : Pax, 2002.

Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času. Judák, V. – Bednár, P. – Medvecký, J. (eds.). Bratislava : Biskupský úrad v Nitre – Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied vo vydavateľstve Arte Libris – Plekanec & Haviar, 2011.

KOLIVOŠKO, Š.: *Ždaňa, kapitoly z dejín obce*. Ždaňa : Obecný úrad v Ždani, 2002.

KÓNYA, P. a kol.: *Konfesionalizácia na Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010.

KÓNYA, P.: *K príčinám vstupu hornouhorských slobodných kráľovských miest do povstania Františka II. Rákociho (na príklade Prešova, Bardejova a Sabinova)*. In: *Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí*. Šutaj, Š. (ed.). Prešov : Universum, 2008, s. 30-43.

KÓNYOVÁ, A. – KÓNYA, P.: *Kalvínska reformácia a reformovaná cirkev na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010.

KOVÁČ, P. a kol.: *Kristova trnová koruna. Paříž, Sainte-Chapelle a dvorské umění svatého Ludvíka*. Praha : Ars Auro Prior, 2009.

KRACIK, J.: *Relikvie*. Kraków : Znak, 2002.

KRESÁNEK, P. a kol.: *Ilustrovaná encyklopédia pamiatok Slovensko*. Bratislava : Simplicissimus, 2009. *Kronika Polski*. Nowak, A. (red.). Kraków : Kruszczyński, 2005.

- KVAČALA, J.: *Dejiny reformácie na Slovensku*. Liptovský Svätý Mikuláš : Tranoscius, 1935.
- LACKO, M.: *Užhorodská únia karpatských Rusínov s Katolíckou cirkvou*. Košice : Centrum spirituality Východ – Západ, 2012.
- LÁNGI, J. – MIHÁLYI, F.: *Erdélyi falképek és festett faberendezések 2*. Budapest : Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, 2004.
- LASZCZAK, M.: *Historia róžańca*. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2006.
- LETZ, J.: *Mystičky Západu. Inšpirácia pre kresťanskú filozofiu a teológiu*. Prešov : VMV, 2002.
- Lexikon der Kirchengeschichte 2*. Steimer, B. (red.). Freiburg – Basel – Wien : Herder, 2001.
- Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Pašteka, J. (ed.). Bratislava : Lúč, 2000.
- Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*. Šmahel, F. – Bobková, L. (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2012.
- LUKAČKA, J. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Typoset print, 2010.
- Magyar szentek tisztelete és ereklyéi*. Cséfalvay, P. – Kontsek, I. (eds.). Esztergom : A Keresztény Múzeum Esztergomban, 2000.
- MACHÁČEK, P.: *Hlavnopatronátne právo v dejinách uhorských (Historicko-právna úvaha)*. Bratislava : Spolok svätého Vojtecha v Trnave, 1930.
- MAREK, M.: *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006.
- MARKUŠOVÁ, T.: *Pápeži a Košice*. Sečovce : Pergamen – Tradent, 1995.
- MAROSI, E.: *Architektúra prvej polovice 15. storočia na Spiši a východnom Slovensku. Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 206-223.
- MAROSI, E.: *Neskorogotická stavebná činnosť vo východoslovenských mestách, stavební majstri a stavitelia*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 291-303.
- MAROSI, E.: *Tanulmányok a kassai Szent Erzsébet templom középkori építéstörténetéhez. II – III*. In: *Művészettörténeti értesítő XVIII* (1969), s. 1-45, 89-127; *XX* (1971), s. 261-291.
- MARSINA, R.: *K počiatkom stredovekých miest na Slovensku*. In: LUKAČKA, J. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Typoset print, 2010, s. 17-27.
- MENCL, V.: *Gotická architektúra Košíc*. In: *Vlastivedný časopis (Pamiatky a múzeá)* 1/1966, roč. 15, s. 3-26.
- MIHÁLYFI, A.: *Verejné bohoslužby (Katolícka liturgia). I. diel*. Banská Bystrica : Havelka, 1937.
- MIHALIK, J.: *A kassai Szent Mihály-kápolna*. Kassa : Vitéz A. kö- és könyvnyomó intézetében, 1904, 16 s.
- MIHALIK, J.: *A kassai Szent Mihály-kápolna*. Kassa : Vitéz A. könyv- és zeneműkereskedése, 1904, 71 s.
- MIHALIK, J.: *A kassai Szent-Erzsébettemplom*. Budapest : A magyar tudományos akadémia, 1912.
- MIKÓ, Á. – HAPÁK, J.: *Mátyás Corvinái a Nemzet könyvtárában*. Budapest : A Kossuth Kiadó – Az Országos Széchényi Könyvtár, 2008.
- Mons sancti Martini. Vrch sv. Martina*. Ružomberok : Lev, 1947.
- Msza święta*. Świerżawski, W. (red.). Kraków : Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1992.
- MYSKOVSZKY, V.: *Kassa város középkori és renaissance stíli műemlékei*. [Budapest] : Hornyánszky Viktor, [1895].
- NÁDASKÁ, K.: *Cirkevné dejiny Košíc v 13. – 16. storočí s dôrazom na kult sv. Alžbety*. [Dizertačná práca.] Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, 2011.

- NÁDASKÁ, K.: *Mestská patrónka sv. Alžbeta ako bod stretnutia dynastickej a meštianskej tradície v stredovekých Košiciach*. In: LUKAČKA, J. – ŠTEFÁNIK, M. a kol.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Typoset print, 2010, s. 187-198.
- NADOLSKI, B.: *Leksykon liturgii*. Poznań : Pallottinum, 2006.
- NADOLSKI, B.: *Liturgika IV. Eucharystia*. Poznań : Pallottinum, 1992.
- Národné kultúrne pamiatky na Slovensku, okres Martin*. Kosová, K. (red.) – Szerdová-Velasová, L. (ed.). Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky – Slovart, 2012.
- Národné kultúrne pamiatky na Slovensku, okres Ružomberok*. Kosová, K. (red.) – Halčinová, K. (ed.). Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky – Slovart, 2008.
- NOVÁK, J.: *Erby miest vyhlásených za pamiatkové rezervácie*. Bratislava : Tatran, 1986.
- NOVÁK, J.: *Slovenské mestské a obecné erby*. Martin : Osveta, 1972.
- NOVOTNÝ, A.: *Biblický slovník*. Praha : Kalich, 1992.
- NOVOTNÝ, J.: *Světlo ikon*. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 1997.
- Nový biblický slovník*. Douglas, J. D. (ed.). Praha : Návrat domů, 1996.
- NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego I/1 – 2*. Warszawa : Drukarnia Franciszka Czerwińskiego, 1893.
- NOWOWIEJSKI, A.: *Wykład liturgii Kościoła Katolickiego II/1*. Warszawa : Drukarnia Franciszka Czerwińskiego, 1902.
- OHLEK, M.: *Náboženské poutě ve středověku*. Praha : Vyšehrad, 2000.
- OHLEK, N.: *Katedrála. Náboženství, politika, architektura, dějiny*. Jinočany : H & H, 2006.
- ONASCH, K. – SCHNIEPER, A.: *Ikony. Fakta i legendy*. Warszawa : Arkady, 2007.
- ORIŠKO, Š.: *Kameňosochárstvo stredoveku: k problémom výskumu a interpretácie*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 110-121.
- OTAVSKÝ, K.: *Relikvie, relikviáře a královské insignie*. In: *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*. Šmahel, F. – Bobková, L. (eds.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 525-533.
- ОВСІЙЧУК, В.: *Українське малярство X-XVIII століть. Проблема кольору*. Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996.
- PAMPHILI, E.: *Církevní dějiny (Ecclesiastica historia)*. Praha : Česká katolická charita, 1988.
- PLEKANEC, V. – HAVIAR, T.: *Gotický Gemer a Malohont. Italizmy v stredovekej nástennej maľbe*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2010.
- POLLA, B.: *Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1986.
- PONGRÁCZ, I.: *Triumphus Pauli, pio dolo a Deo decepti*. Posonii : Typis Joannis Michaelis Landerer, 1752.
- POMFYOVÁ, B.: *Počiatky gotickej architektúry*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 39-59.
- Pravoslávna ikona – kánon a štýl. K teologickej analýze obrazu I*. Strižev, A. (zost.). Bratislava : Oto Németh, 2010.
- PROKOPP, M.: *Somorja középkori temploma*. [Šamorín] : Méry Ratio, 2005.
- PROKOPP, M. – MÉRY, G.: *Középkori falképek a Szepességben*. [Šamorín] : Méry Ratio, 2009.
- Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí*. Šutaj, Š. (ed.). Prešov : Universum, 2008.
- Putovanie za duchovnom po Gotickej ceste*. Lenčíš, Š. – Filip, T. (eds.). Košice : Košický samosprávny kraj – Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta Košice, 2012.
- RÁBIK, V.: *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa*

- a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej). Bratislava : Karpatonemecký spolok na Slovensku, 2006.
- Reformácia na východnom Slovensku v 16. až 18. storočí. Uličný, F. (zost.). Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 1998.
- ROSIK, S. – WISZEWSKI, P.: *Poczet polskich królów i książąt*. Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2006.
- ROTHEMUND, B.: *Handbuch der Ikonkunst I*. München : Slavisches Institut, 1985.
- RUSINA, I. a kol.: *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2009.
- RUSINA, I.: *Spor o obrazy*. In: RUSINA, I. a kol.: *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2009, s. 71-79.
- SAXOFERRATO, B. de: *Tractatus de insigniis et armis*. Traktát o znamenia a erboch podľa bebnárskej prvotlače z r. 1472 uloženej v Archíve Košického arcibiskupstva. Vrtel, L. (ed.). Bratislava : Veda, 2009.
- SEDLÁK, P.: *Kresťanstvo na území Košického arcibiskupstva (od počiatkov do roku 1804)*. Prešov : VMV, 2004.
- SEGEŠ, V.: *Hlavné črty vojenstva v období protihabsburských povstaní*. In: *Protihabsburské stavovské povstania a ich vplyv na vývoj pohraničných regiónov Slovenska a Maďarska v 17. storočí*. Šutaj, Š. (ed.). Prešov : Universum, 2008, s. 95-107.
- SENDER, E.: *Ikona – obraz neviditeľného*. Prvky teologie, estetiky a techniky. Olomouc : Refugium Velehrad-Roma, 2011.
- SENDER, E.: *L'icone imagine dell'invisibile. Elementi di teologia, estetica e tecnica*. Milano : San Paolo, 1985.
- SCHOLASTICUS, E.: *Církevní dějiny. Devátá patristická čítanka*. Praha : Česká katolická charita, 1991.
- SLÁDEK, K.: *Mystická teologie východoslovanských kresťanů*. Červený Kostelec : Pavel Mervarat, 2010.
- SLIVKA, M.: *K problematike eremitizmu na Slovensku*. In: *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Šimončič, J. (zost.). Trnava : Trnavská univerzita, 1994, s. 49-70.
- SLIVKOVÁ, M.: *Mittelalterliche Wandmalerei in der Slowakei – ein nationales Kulturdenkmal*. In: *Christliche Kunst in der Slowakei. Pamiatky a múzeá*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1996, s. 20-25.
- SMYKOWSKA, E.: *Ikona. Mały słownik*. Warszawa : Verbinum, 2008.
- SOKOLOVSKÝ, L.: *Správa stredovekej dediny na Slovensku*. Bratislava : AEP, 2002.
- SOPKO, J.: *Devotio moderna a jej podoby na Slovensku v 15. storočí*. In: *Trnavská univerzita 1635-1777*. Šimončič, J. (zost.). Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 1996/1997, s. 281-294.
- SPESZ, A.: *Okultizmus a zázrak*. Trnava : SSV, 1932.
- STANISLAV, J.: *Dejiny slovenského jazyka III. Texty*. Bratislava Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967.
- STANISLAV, J.: *Modlitby pri kázni zo Spišskej Kapituly*. In: *Jazykový zborník Slovenskej akadémie vied a umení IV*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1950, s. 141-155.
- STIPTA, I.: *Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918*. Košice : Nica, 2004.
- STOLÁRIK, S.: *Humenské kolégium a traja košickí mučeníci*. Humenné : Miestny odbor Matice slovenskej – Regionálne kultúrne stredisko, 1995.
- STUDENÝ, J.: *Kresťanské symboly*. Olomouc : [bez uvedenia vydavateľa], 1992.
- SUCKALE, R.: *Malby retabula hlavného oltára v Dóme sv. Alžbety v Košiciach*. In:

- BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 364-373.
- SUGÁR, I.: *Az egri püspök története*. Budapest : Szent István társulat, 1984.
- SUCHÝ, M.: *Dejiny Levoče 1*. Košice – Spišská Nová Ves – Levoča : Východoslovenské vydavateľstvo pre Odbor kultúry ONV v Spišskej Novej Vsi a pre Mestský národný výbor v Levoči, 1974.
- SULIKOWSKA-GĄSKA, A.: *Spory o ikony na Rusi w XV i XVI w.* Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2007.
- Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*. Kožiak, R. – Nemeš, J. (eds.). Bratislava : Chronos, 2006.
- SZEGHY, G. – JAMBOR, P.: *Košickí gréckokatolíci. Dejiny farnosti v rokoch 1797 – 1950*. Košice : Gréckokatolícky farský úrad, 2007.
- ŠEDINOVÁ, H.: *Drahokamy svatováclavské kaple*. Praha : Rezek, 2005.
- ŠPIRKO, J.: *Začiatky spišského biskupstva. Snahy v minulosti o jeho utvorenie*. In: *Mons sancti Martini. Vrch sv. Martina*. Ružomberok : Lev, 1947, s. 19-53.
- ŠUGÁR, M.: *Neskorogotické tabulové maliarstvo v oblasti stredoslovenských banských miest*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 475-497.
- TAJKOV, P.: *Sakrálna architektúra 11. – 13. storočia na juhovýchodnom Slovensku*. Košice : Fakulta umení Technickej univerzity v Košiciach, 2012.
- Terra Scepusiensis – Terra Christiana 1209 – 2009. Spišský hrad, Spišská Kapitula – dve centrá v dejinách Spiša*. Novotná, M. (ed.). Levoča : Slovenské národné múzeum, Spišské múzeum Levoča – Rímskokatolícka cirkev, Biskupstvo Spišské Podhradie, 2009.
- TKÁČ, Š.: *Ikony zo 16. – 19. storočia na severovýchodnom Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1980.
- TOMALSKA, J.: *Ikony*. Białystok : Kreator, 2005.
- ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990.
- ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1995.
- ULIČNÝ, F.: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001.
- ULIČNÝ, F.: *Vývoj politických vzťahov v Uhorskom kráľovstve, najmä na východnom Slovensku, v prvej polovici 14. storočia*. In: *Bitka pri Rozhanovciach v kontexte slovenských a uhorských dejín*. Uličný, F. – Magdoško, D. (eds.). Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, 2012, s. 11-33.
- Umění na Slovensku, odkaz země a lidu. Soubor dokumentů*. Šourek, K. (red.). Praha : Melantrich, 1938.
- UNDERHILL, E.: *Mystika. Podstata a cesta duchovního vědomí*. Praha : Dybbuk, 2004.
- URBANOVÁ, N.: *Základy stredovekých miest – urbanistická štruktúra*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 71-85.
- VÁROŠ, M.: *Stratené slovenské poklady (2). Osudy našich umeleckých diel a pamiatok (najmä v maďarských múzeách a galériách)*. Martin : Matica slovenská, 2007.
- VARSÍK, B.: *Kontinuita medzi veľkomoravskými Slovienmi a stredovekými severouhorskými Slovanmi (Slovákmi)*. (Výber článkov a štúdií z rokov 1969 – 1992). Bratislava : Veda, 1994.
- VARSÍK, B.: *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.
- VARSÍK, B.: *Osídlenie Košickej kotliny s osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie III*. Bratislava : Veda, 1977.
- VAVŘÍNEK, V.: *Encyklopedie Byzance*. Praha : Libri – Slovanský ústav AV ČR, 2011.
- VĚGH, J.: *Spišské maliarstvo poslednej tretiny 15. storočia*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 382-397.

- VÉGH, J.: *Zlatý vek oltárneho umenia. ikonografia maliarstva a sochárstva 15. storočia*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 351-363.
- Verba in imaginibus*. Nodl, M. – Sommer, P. – Doležalová, E. (eds.). Praha : Argo, 2004.
- VRAGAŠ, Š. a kol.: *Teologický a náboženský slovník II*. Trnava : SSV, 2008.
- VRTEL, L.: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin : Matica slovenská, 1999.
- WETTER, E.: *Sakrálné poklady v 14. a ranom 15. storočí: náčrt fragmentárnej tradície na Slovensku*. In: BURAN, D. a kol.: *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Bratislava : Slovenská národná galéria – Slovart, 2003, s. 183-195.
- WICK, B.: *Kassa története és műemlékei*. Kassa : Kassa thj. sz. kir. város közönsége, 1941.
- WICK, V.: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Košice : Nákladom mesta Košíc, 1936.
- Z dejín Spišského prepoštvá. Zborník z medzinárodnej konferencie pri príležitosti 800. výročia prvej známej písomnej zmienky o Spišskom prepoštví*. Hromják, L. (zost.). Spišské Podhradie : Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2010.
- ZÁBORSKÝ, J.: *Dejiny kráľovstva uhorského od počiatku do časov Žigmundových*. Bratislava : Slovart, 2012.
- ZÁSTĚROVÁ, B. a kol.: *Dějiny Byzance*. Praha : Academia, 1996.
- ZINGARELLI, N.: *Vocabolario della lingua italiana*. Milano : Bietti & Reggiani, 1929.
- ZUBKO, P.: *Dejiny Košickej kapituly (1804 – 2001)*. Prešov : VMV, 2003.
- ZUBKO, P.: *Košický veraikon*. Prešov : VMV, 2008.
- ZUBKO, P.: *Kresťanský starovek*. Košice : Seminár sv. Karola Boromejského, 2007.
- ZUBKO, P.: *Kult Svätej krvi v Košiciach. Rozprávanie o stratených stredovekých relikviách*. Košice : Viliam Ščavnický, 2012.
- ZUBKO, P.: *Náš Dóm – naše srdce*. In: *Dóm sv. Alžbety v Košiciach*. Vaško, I. a kol. (zost.). Košice : VMV, 2000, s. 11-39.
- ZUBKO, P.: *Spirituálny primát stredovekých Košíc. Dejiny kultu Svätej krvi v Košiciach*. In: *Putovanie za duchovnom po Gotickej ceste*. Lenčíš, Š. – Filip, T. (eds.). Košice : Košický samosprávny kraj – Katolícka univerzita v Ružomberku, Teologická fakulta Košice, 2012, s. 73-85.
- ŽUDEL, J.: *Osídlenie Slovenska v neskorom stredoveku*. Bratislava : Veda, 2010.

Zoznam Použitých Obrázkov

1. *Arma Christi* a kráľ Matej Korvín
- 2.-4. Uhorskí svätci: sv. Štefan, sv. Gerard, sv. Ladislav (1692)
5. Veduta Košíc (1617)
6. Bitka pri Rozhanovciach (1312)
7. Skica predstavujúca Kostol sv. Alžbety medzi rokmi cca 1257 – cca 1390
8. Celebrovanie sv. omše v stredoveku
9. Rozdávanie Eucharistie
10. Sakrálne centrum Košíc: Dóm sv. Alžbety a Kaplnka sv. Michala
11. Vstupný portál Kaplnky sv. Michala
12. Kaplnka sv. Michala v Košiciach pred rokom 1903
13. Mandylion v Kaplnke sv. Michala
14. Západná strana Dómu sv. Alžbety v Košiciach (1846)
15. Kanonici z Chrámu sv. Petra v Ríme ukazujú sudárium (13. storočie)
16. Zobrazenie kráľa Ľudovíta I. Veľkého na relikviári sv. Simeona v Zadore
17. Relikviár sv. Simeona v Zadore
18. Procesia s relikviami v stredovekom Uhorsku
19. Eucharistická procesia v stredovekom Uhorsku
20. Zázrak s ružami, západný portál Dómu (po 1400)
21. Zázrak s ružami, Oltár sv. Alžbety (1474 – 1477)
22. Pečať mesta Košice (AMK, Schwarzenbachiana, Nr. 9, 1383)
23. Košický kult Svätej krvi – vplyvy a rozšírenie
24. Stredoveký pútnik pri prameni
25. Otcovia Florentského snemu
- 26.-30. Byzantská textília z Dómu sv. Alžbety (koniec 14. storočia): sv. Gabriel Archanjel, sv. Cyril Alexandrijský, sv. Gregor Teológ (Naziánsky), sv. Ján Chryzostom (Zlatoústy), sv. Demeter Solúnsky
31. Zaniknutý Oltár Usnutia Panny Márie z Dómu sv. Alžbety (1986)
32. Rytina Dómu sv. Alžbety (1840)
33. Severný portál Dómu sv. Alžbety
34. Posledný súd zo severného portálu
35. Južný portál Dómu sv. Alžbety
- 36.-37. *Arma Christi* z južného portálu
38. Južná empóra so schodiskom
39. Nika v južnej veži
40. Kráľ Žigmund Luxemburský
41. Erb na Matejovej veži
42. Reliéf so sv. Alžbetou
43. Sv. Veronika s mandylionom z Oltára Mettercie (1516)
44. Freska Zmŕtvychvstalého Krista
45. Mandylion zo západného portálu
- 46.-47. Mandylion z južnej veže, svorník s veraikonom z Cromerovej kaplnky

48. Patriarcha Nikeforos s „rukou neučineným“ obrazom (mandylionom), miniatúra (9. storočie)
49. Mandylion z Edessy, miniatúra z Kódexu 484 (cca 1054)
50. Mandylion (Novgorod, Rusko, 12. storočie)
51. Obraz Kristovej tváre z rímskeho sudára šírený v 19. storočí
52. Západný portál Dómu sv. Alžbety (foto 1896)
53. Oltár Ukrižovania s *vir dolorum* v štíte z Baziliky sv. Egídia v Bardejove (kreslil: V. Myskovszky)
54. Veraikon južného portálu rožňavskej katedrály
- 55.-56. Opát Ján z Hronského Beňadika uctieva miestnu relikviu Kristovej krvi, Eucharistický zázrak, Wilsnack
57. Profanačný nápis z južnej veže (1641)
58. Barokový obraz s eucharistickým zázrakom
59. Eucharistický zázrak, Walldürn
60. Silašiho monštrancia z Dómu sv. Alžbety (1770)
61. Odnášanie viatika umierajúcemu a potrestanie rúhačov Eucharistie
- 62.-64. Pôdorys Dómu sv. Alžbety počas, pred a po reštaurovaní
65. Plán Oltára sv. Anny (1896)
- 66.-67. Zaniknutý Oltár Poslednej večere z Dómu sv. Alžbety (foto 1896), sv. Veronika s veraikonom
68. Reštaurovanie Dómu sv. Alžbety v Košiciach (80. roky 19. storočia), ktoré sa nedotklo Matejovej veže

Autorom fotografií (obálka, 10-11, 13, 20-22, 26-30, 33-39, 41-43, 45-47, 54, 57-58, 60) a mapky (23) je Peter Zubko, ostatné fotografie a obrázky (1-9, 12, 14-19, 24-25, 31-32, 40, 44, 48-53, 55-56, 59, 61-68) pochádzajú z rôznych fondov a zbierok Arcibiskupského archívu v Košiciach.

SUMMARY

The city of Kosice originated on an old road called the *Via magna* connecting the Balkan Peninsula with the Baltic Sea. Prior to the origin of Kosice, older settlements like Barca or Krasna, where a Benedictine basilica was consecrated in 1143, existed in the broader surroundings. Written records about Kosice have been found from as early as the 13th century. The first mention, from the year 1230, refers to the villa *Cassa* and mentions the priest Gregory. According to some opinions the Romanesque Church of St. Michael stood in the settlement in the 13th century. The process of building the town began after the Tartar invasions. The number of residents increased after the arrival of Saxon colonists between the years 1242/3-1249. Kosice is thought to have obtained privileges from King Bela IV around the year 1243, but no records of this have been preserved. Thanks to these privileges, the town began to grow and develop. This led to the rebuilding of the parish church and the change of its heavenly patron to St. Elisabeth. The selection of a new patroness was influenced from Germany, where Elisabeth had died as a saint in 1231. In 1283 a hospital is mentioned as being near the Church of St. Elisabeth. In the early 1290s the town ramparts were completed and Kosice was no longer referred to as a *villa*, but now as a *civitas* (town).

In 1312 the citizens of Kosice successfully took part in a battle near Rozhanovce and helped King Charles I Robert defeat the forces of Amade Aba. Subsequently, under the governing Anjou dynasty, Kosice obtained several rights and privileges. Under King Louis I the Great (1342-1382) Kosice became the most important town in Hungary after the capital city of Buda. In the scope of the broader region, Kosice was at the forefront of the five cooperating towns known as the *Pentapolitana* (Kosice, Presov, Bardejov, Levoca, Sabinov) and was the key city in northeast Hungary. Kosice's burghers used this period of blossoming to build a representative city church. The city council, as patron of the parish, used all possible resources to do this; traditionally, this included good relations with the royal court, the good will of Popes and the town's own potential.

Around the year 1352 a priest spilled consecrated wine, that is, Holy Blood, during a holy mass. An image of Christ's face was thus reportedly created on the corporal, which then became an object of adoration. Church leaders considered the event to be a miracle. Pilgrims from all of Hungary and the surrounding lands, including Orthodox Wallachians and Ruthenians, came to Kosice. For storage of the relic, the Chapel of St. Michael was built on a model of the reliquary Chapel of Sainte Chapelle in Paris. The chapel was obviously built for the permanent keeping of the Kosice Relic of the Holy Blood, which is suggested in the iconography and above all by the motif of the *vera icon* ("true image") in the middle keystone of the vault. For a long time no plan was in place for the building of a new Elizabethan church.

About the year 1390 the original Church of St. Elisabeth burned down. The citizens of Kosice took advantage of this event to build a new church of the cathedral type, but it was soon

necessary to look for additional resources for the expensive construction work. After 1400 Johann Hebenstreit came to Kosice, probably from Nuremberg, and during his life in the city he significantly contributed to the visual representation of Kosice; therefore he was able, together with the parish priest Steve, to contribute to the idea of returning the Relic of the Holy Blood to the parish church. The parish priest then presented this idea to Pope Boniface IX, who on March 1st, 1402 granted an exceptionally generous indulgence for the completion of the Cathedral in which the famous relics were located. Consequently, this led to a change in the construction plan. The originally planned five-nave basilica was divided by a transept, and the quadrants formed gave the interior space an airiness and uniqueness later acclaimed by many a monarch.

The southern part of the Cathedral was completed for the presentation of the Kosice relics. A special room was built in the south tower, where the town relics were stored in a niche, in a cabinet which was exhibited for public adoration only on certain days, certainly on Good Friday. The relics were exhibited in the south gallery. Pilgrims entering the Cathedral through the Western portal and to the gallery ascended and descended via a representative double staircase. The North portal was exceptionally valuable because it was gilded. The central motif of the last judgement is supplemented by scenes of the Crucifixion and from the life of the patroness of the St. Elisabeth Cathedral. The iconography on the western portal tells of the presence of the Relic of the Holy Blood: a mandylion, a pieta and Christ bleeding in the Garden of Gethsemane. On the south portal is a statue of a man in pain (*vir dolorum*), on which the attributes of Christ's sufferings are found: a whip, a rod, nails. An additional mandylion with the face of Christ is located in the south tower. In the 1370s the Cromer's Chapel was built onto the Cathedral and the *vera icon* was placed into one of its keystones (unlike the mandylion, here Christ is wearing the thorny crown and has a pained expression).

The second phase of the construction of the St. Elisabeth Cathedral was completed perhaps by the year 1440. The church was already being used in 1457, even though the last phase of construction, during which the sanctuary was being completed, was not finished until the start of the 16th century. Objects from the Middle Ages still in the Cathedral are a stone relief with St. Elisabeth, a pastophorium, a cemetery lantern, a carved Calvary (1430), the main Altar of St. Elisabeth (1474-1477) with a triple cycle (Elisabethan, Passion/Lenten and Marian/Advent) and a number of other altars.

Several kings who granted Kosice many important privileges, thanks to which the city was able to develop, also visited the city a number of times. A personal relation toward the town is possible to understand directly through their deep faith. A visit to Kosice was primarily their pilgrimage to the Relic of the Holy Blood. The benevolence and faith of Kings Louis I the Great, Sigismund of Luxemburg or Matthew Corvinus significantly contributed to the development of the city. Therefore, it was this Eucharistic miracle which helped form the genius loci of Kosice.

The Cathedral was many times threatened by fires, wars and rebellions, and in the new age also damaged by natural disasters: earthquakes, floods and winds, which led in the 19th century to its purist restoration. After the battle of Mohacs (1526) the residents of the southern regions of Hungary fled to the north, including to Kosice. In the meantime the Reformation was spreading. In 1549 the first Protestant statement of faith, known as the *Confessio Pentapolitana*, was signed here. Germans who professed to Lutheranism made up the Kosice city council, but only openly after second half of the 16th century. In the 17th century Kosice became a part of several anti-Habsburg and estate rebellions. Calvinist iconoclasm threatened the Cathedral for only a short time, in the scope of which the Relic of the Holy Blood was obviously destroyed in 1641, when the room in which they were kept in the tower was violated.

In 1596 the Ottoman conquered the key fortress of Potisia and at the same time the Episcopal town of Eger. The bishop and chapter house moved to Jasov and to Kosice. Thanks to the presence of the Jaeger chapter house (1597-1609 and 1647-1699/1700), Kosice and northeast Hungary were re-Catholicised. The Jesuit mission and Kosice University, founded by Bishop Benedict Kisdy of Eger in 1657 and confirmed by the sovereign Leopold I in 1660, also contributed toward this. The St. Elisabeth Cathedral itself was definitively returned to the Catholics in 1671. Definitively peaceful times came to the city after the end of the estate rebellions in 1710. Kosice remained the centre of the Eger diocese up until the return of the bishopric and chapter house to Eger at the end of the 17th century. The 18th century was a time of disciplined religious life in the city. The Cathedral was renovated and the famous Szilasi's monstrance, for example, was added to its inventory from 1770. Two religious associations worked in the Cathedral in the spirit of a typical Baroque devoutness.

On August 9th, 1804 Pope Pius VII organised the Kosice diocese, through which the Kosice parish church became a cathedral. Two restorations, in the years 1857-1863 and 1877-1896, had the most significant influence in the history of the Cathedral. Eger archbishop and metropolitan George Samassa consecrated the renovated Cathedral on September 6th, 1896. On October 29th, 1906 the bodily remains of Francis Rakoczi II and his followers were placed in the Cathedral. On May 17th, 1925 Kosice bishop Augustine Fischer-Colbrie died in reputed sainthood. On May 16th, 1926 apostolic administrator Joseph Čársky consecrated the new cathedral bells. This bishop died in 1962 during the time of the communist government; as the head of the Czechoslovak Episcopal congregation he tried to advance a dialogue with the totalitarian regime, but was unsuccessful. During the Second World War, in the years 1938-1945, Kosice was again part of Hungary. On the night of July 10th, 1939 the Cathedral's treasure was stolen, and it is still missing today. The vacancy of the Episcopal chair during communism lasted a very long time in Kosice, for 28 years up to 1990. On March 31st, 1995 the Kosice bishopric was elevated to an archdiocese, and on July 2nd, 1995 Pope John Paul II († 2005) visited Kosice in order to canonise three Kosice martyrs: Mark Krizin, Melchior Grodecky SJ and Steve Pongracz SJ.

Peter Zubko

KULT SVĚTEJ KRVÍ V KOŠICIACH

Rozprávanie o stratených stredovekých relikviách

Rozsah: 8,40 AH

Preklad do anglického jazyka: David McLean

Sadzba a grafický návrh obálky: Viliam Ščavnický

Výber motívu obálky: Peter Zubko

Vydal: Viliam Ščavnický

Košice 2013

Druhé doplnené vydanie

ISBN 978-80-971061-2-6

Mesto Košice patrilo k najvýznamnejším pútnickým miestam stredovekého Uhorska. V starom Kostole sv. Alžbety sa stal eucharistický zázrak: kňaz pri svätej omši nedopatrením rozlial konsekrované víno, čiže Svätú krv, ktorá na korporáli vytvorila obraz Kristovej tváre. Relikvia priťahovala do mesta pútnikov: panovníkov, latinských veriacich i ortodoxných Valachov a Rusínov.

Táto kniha opisuje dejiny košických relikvií, ich pôvod, kult, ikonografiu, vplyv na výstavbu Kaplnky sv. Michala a Dómu sv. Alžbety, približuje pastoračný dosah na široké okolie, objasňuje zánik kultu a opisuje jeho relikty. Košice sa stali v stredoveku osobitným kultovým miestom Božieho milosrdenstva, predovšetkým osobných konverzií, a to od čias kráľa Ľudovíta I. Veľkého († 1382) do náboženských vojen a nepokojov 17. storočia.

PROF. PETER ZUBKO, PH.D. (1972)

je cirkevným historikom, dlhoročným archivárom Arcibiskupského archívu v Košiciach a spolupracovníkom Slovenskej akadémie vied. Stál pri zostavení žiadosti o vyhlásenie konkatedrály v Prešove, bazilik menších vo Vranove nad Topľou, Marianke a Michalovciach, diecézneho sanktuária v Stropkove, napísal kritický posudok na Božiu služobnicu Annu Kolesárovú pre kánonický proces jej beatifikácie a kanonizácie. Zameriava sa na zvelaďovanie historickej pamäte, odhaľovanie identity Košickej cirkvi a jej využitie pre formovanie historického vedomia súčasníkov. Vo svojich dielach sa špecializuje na dejiny Košickej (arci)diecézy (najmä obdobie biskupskej služby Msgre Jozefa Čárskeho), Košickej kapituly, na vzťahy medzi rímskokatolíckmi a gréckokatolíckmi v 18. storočí, cirkevnú heraldiku a archívniectvo.

ISBN 978-80-971061-2-6

